

Республикин арадай поэт,
СССР-эй Кинематографиин
отличник, Буряад Республикин
соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ
Данзаран Шагдарович
ДОРЖОГУТАБАЙН 80 наанай ойдо

12 Н.

ИТГЭЛИЙН
ХАМБЫН
ЗАХЯАНУУД

23 Н.

1921 оной
декабрийн
21-нээ гарана

Буряад ҮНЭН

Бүгэдэ арадай сонин

2013 ойн
июниин 13
Четверг

№ 23 (21922)
(837)

гарагай 5
www.burunen.ru

БҮГЭДЭ АРАДАЙ ҮАЙНДЭРӨӨР – РОССИИН ҮДЭРӨӨР!

13 Н.

Р.Н.БАЗАРОВАЙ

Уважаемые читатели!
Продолжается подписка на наши
издания на II полугодие 2013 г.

Наименование издания	Периодичность	Условия	Подписная цена
Газета «Бурятия» Индекс – 50908 с приложением. «Бурятия-7»	вт.,ср.,чт.,пт	а) Через почту б) с получением в редакции в) с доставкой в организацию (по городу)	824,64 руб. 400 руб. 450 руб.
Газета «Буряад үнэн» Индекс - 50901	четверг	а) Через почту б) с получением в редакции в) с доставкой в организацию (по городу)	386,22 руб. 265 руб. 275 руб.
Газета «Спорт - Тамир» Индекс – 31113	среда	а) Через почту б) с получением в редакции в) с доставкой в организацию (по городу)	226,50 руб. 220 руб. 250 руб.
Журнал для детей «Одон» Индекс – 73879	ежемесячно	а) Через почту б) с получением в редакции в) с доставкой в организацию (по городу)	271,92 руб. 270 руб. 270 руб.
Журнал «Байкал» Индекс - 78408	1 раз в 2 месяца	а) Через почту б) с получением в редакции в) с доставкой в организацию (по городу)	503,61 руб. 420 руб. 420 руб.
Журнал «Байгал» Индекс - 78407	1 раз в 2 месяца	а) Через почту б) с получением в редакции в) с доставкой в организацию (по городу)	503,61 руб. 420 руб. 420 руб.

РОССИИН ҮДЭРӨӨР!

Буряадай хүндэтэ ажануугшад!
Буряад Республикин Правительствын болон өөрүнгөө зүгнөө бүгэдэ арадай найндэрөөр – Россиин үдэрөөр амаршалнаб.

Арадай депутатуудай 1-дэхи съезд дээрэ баталагдаан России гүрэнэй бээс даангийн байдал тухай тунхаглал арадай засаг соносхожо, хуули эрхтэ гүрэнэй үндэхе нуури табяа. Тийгэж шэнэ гүрэн байгуулагдажа эхилээ. Гүрэнэе найжаруулж, хүсэтий, хүндэтэй улас түрэ болгох арга боломжонууд нээгдээ.

Мүнөө Буряад Республика эршэ ехэтгээр хүгжэжэ байна. 2020 он болотор бэелүүлэгдэх Социално-экономическая хүгжэлтын программаар хараалагдаан хэмжээнүүд Буряад ороний бүхы ажануугшадай ажабайдал найжаруулгада нулөөлх. Һүүлэй жэлнүүдээ экономикин бодото хэлтэсий үүргэ дээшэлээ, бюджетдээ гадуур номололгонуудай хэмжээн ургаа, гадна ажануугшадай салин нэмэнэ, ажалгүй зоной тоо үсөөрнэ. Буряад Республикин Правительствын болон Арадай Хуралай нягта харилсаа холбоотой худэлмэрийн, республикийн бүхы муниципальна байгууламжнуудай, олзын хэрэг эрхилэгшэдэй дэмжэлгын болон эдэбхитэй хабаадалгын, мүн тиихэдэ бүхы ажануугшадай оролдолгын ашаар урдаа табиан зорилгонуудаа бэелүүлж шадахабди.

Хүндэтэ нютагаархид, найндэрөөр! Та бүгэдэндэ амгалан байдал, жаргал, хайн найханий, түрэл республикийнгаа, Эсэгэ оронийнго аша тунаада амжлтануудые хүсэнэб.

Буряад Республикин Толгойлогшо – Буряад Республикин Правительствын Түрүүлэгшэ Вячеслав НАГОВИЦЫН.

Хүндэтэ нютагаархид!
Буряад Республикин Арадай Хуралай зүгнөө та бүгэдэниие гүрэнэйнгөө эгээл шухала найндэрөөр – Россиин үдэрөөр амаршалнаб.

Энэ найндэр Россиин бүхы эрхэтэдье нэгдүүлдэг. Гүрэнэйн шэнэ түүхэ 1990 оной июнин 12-ноо эхи авана - энэ үдэр Россиин бээс даангийн байдал тунхаглагдаа. Тиин демократиин ёо баримталан шэнэ Россиин мундэлнэн үдэр хадаа бидэндэ Эсэгэ ороноймийн хүгжэлтын, энхэ байдалай үндэхе нуури болодог эрхе сулээгэй, үнэн сэхэ ёйн, хайн хэрэгүүдэй болон бээс хүндэлэлгын үзэл тухай нануулна. Мүнөө Rossi – Номгон далайхаа аяар Балтийкын эрье болотор нэмжийн хүсэ ехэтэй гүрэн.

Буряад орон 350 жэлэй саана России гүрэнтэй хуби заяагаа холбоо. Республикин ажануугшадай Эсэгэ оронойнго хүгжэлтэдэ горитой хубитаяа оруулдаг. Промышленна үйлэдбэрийн хүгжэлтын ябасаар республикамнай Сибирийн федеральна тойрого гурбадахи нуури эзэлнэ. "Байгалай сунхэр" гэхэн аяншалгын-амаралгын түхэлэй тусхай экономическая зонын инфраструктурын барилга түгэсэгдээ. Һүүлэй хоёр жэлэй туршада аяншалгашадай тоо нилээд олошороо. Тиихэдэ хүдөө ажахыда, ой модо үйлэдбэрилгын комплексдо инвестиционно проектнүд бэелүүлэгдэхээр. Саашадаашье хүгжэлтэмийн үргэлжлэх гэж бата найданаб.

Энэ найхан үдэр бултандатны амгалан байдал, элүүр энхье болон Эхэ оронойнго аша тунаада үндэр амжлтануудые хүсэнэб.

Буряад Республикин Арадай Хуралай Түрүүлэгшэ М.М.ГЕРШЕВИЧ.

РОССИИН ХҮДӨӨ АЖАХЫН МИНИСТР БУРЯАД ОРОН ЕРХЭНЬ

Июнин 15-да Россиин Федерациин хүдөө ажахын министр Николай Федоров Буряад Республика руу ажалай хэрэгээр ерхэнэ. Ушар юуб гэхэдэ, удаан сагай болзорто һэльбэн шэнэлэгдэжэ, заанбарилагдаан мяханай комбинадай нээлгэнэй баяр ёнолол үнгэрхэ. Мүн тиихэдэ Россиин Федерациин Хүдөө ажахын министерствын бүхын де-

партаментнуудай хабаадалгатай буридхэмэл ехэ зүблөөн үнгэрхэ.

- Эндэ хүдөө ажахын бүхы налбаринуудай: мал болон таряан ажалай, газар үнлүүрийн буридхэл барилга хэхэ болон бусад асуудалнууд зүвшэгдэхэ. Ехэ найн. Үрэ дүнтэй суглаан болохоор хараалагдана, - гэжэ Буряад Республикин Толгойлогшо Вячеслав Наговицын тэмдэглээ.

Мүнөө зүн ехэ олон форумууд манай республикаада үнгэрэгдэхээр хараалагданхай. Заншалта болонон Байгалаай эрдэм һуралсалай болон Байгалаай информационно форумуд үнгэрэгдэхэ.

Үхийндуудэй эрхе сулээ хамгаалгын омбудсмен Павел Астахов болон Россиин элүүрье хамгаалгын ми-нстр Вероника Скворцоватай сут

«Охрана психического здоровья детей и защиты несовершеннолетних детей» гэхэн семинар июлиин 1-дэ Улаан-Үдэдэ нээхэ юм. Мүн июлиин 8-да “Байкал – стратегический ресурс планеты” гэхэн уласхоорондын форум үнгэрхэ. Июлиин 11-дэ эколого-аяншалгын уласхоорондын форум болохор тусэблэгдэнхэй.

МУНИЦИПАЛЬНА МИЛИЦИ МОРИНДО МОРДОХО

Республикин Толгойлогшо Вячеслав Наговицынай хэлэхээр, Улаан-Үдэдэ хотын захиргаанай баталжан хуули заршам бэелүүлгэ шалгаха, гүйсэдхэхэ албан байгуулагдажа, тэдэнэр даалгагдаан газар дэбисхэр дээрээ хазаар морёор ажалаа хэхэ юм.

- Тэдэнийне хараадаашье һүрөөтэй байха бэшэ гү? Моритой хүнниие хун зоншие хүндэлхэ, иимэ ажалшад хүгжэнги гүрэнүүдтэ бии юм, - гэжэ Вячеслав Наговицын мэдээсээ.

Энэ байгуулагдаха журам хамгаалгаша албан “Экологийн десант” гү, или “Милици” гэжэ нэрлэгдэжэ магад.

МААРАГТАДА УРАН ШҮЛЭГЭЙ ХҮРДЭ НЭЭГДЭХЭ

Буряадаймнай элитэ уран шүлэгшэ Намжил Нимбуевай түрэхөөр 65 жэлэй ойн баярта, тэрэнэй гэгээн гэрэлтэ дурасхаалда зориулагдаан хэмжээ ябуулганууд энэ байгша оной июнин 16-да Маарагтын адагта үнгэрхэн.

Энэ үдэр 10 сархаа Маарагтын адагта оршодог Уянгын сэсэрглиг соо Уран шүлэгэй хүрдэ нээлгын баяр болохо. Энэ ажалые Буряад Республикин арадай уран зурааша Юрий Мандаганов эрхилжэ, эдэ үдэрнүүдтэ энэ хүрдэ бүтээлгын ажал ябуулжа байна.

Тиихэдэ уран уншалгаар мүрүсөөнүүд соносходонхой. Эндэ шүлэгүүдье уран гоёор уншаха, гүн удхатай магтаалнуудые, үреэлнуудые хэлэхэ аргатай, дуратайшие зон хабаадаха аргатай. Энэ хэмжээ ябуулга Маарагтын Нимбуу Боршогор гэхэн газарта Отошо Бурханай уншалгын үүлдэ үнгэрхэ юм.

Тус хуудаа Цыргема САМПИЛОВА бэлдэбэ.

Буряадай Правительство: хүгжэлтын шэглэл

ШЭНЭ ОНЬОН ТЕХНИКЫН ОНСО ШАДАБАРИ

Александр Чепик

Сергей Федотов

Игорь Красиков

Владимир Осколков

Үнгэрхэн жэлдэ бага ажахынуудые дэмжэхэн шэнэ программа Россида нэбтэ-рүүлэгдэжээ эхилээ. Энэ программа хэр зэрэг Мухар-Шэбэрэй болон Бэшүүрэй аймагуудтаа бээлүүлэгдэжэ байнаб гэжэ Буряад Республикин Правительствын Түрүүлэгшын орлогшо Александр ЧЕПИК шалгахан байна.

Тус программын ашаар республикада 56 фермэ нээхүү туладаа аяар 60 миллион түхэриг һомологдоо. Тийхэдэнь 3 фермер аяар 25 миллион түхэриг гүрэнхөө абаа, тэдэнэй нэгэн - Мухар-Шэбэрэй Шаарлай тосхондо ажахуудаг Игорь Красиков. Тэрэ һүнэй фермэ барижка, немецкэ оньон технике тэндээ тодхоод байна. Курска можнооо үхээр үгэдэг 35 толгой үнээ асараа. Гүрэнхөө абтанан 12illion түхэригөөрөө ажахыгаа болбосон түхэлэй болгооб гээд, фермер урматай.

«Тус программа үргэлжлхөөр. Байгаша ондо 8 фермер иимэ дэмжэлтэдэ хүртэхэ хүсэлтэй мэдүүлгээ эльгээгээд байна. Тийхэдэ фермэ байгуулхаяа һанагшадхаа аяар 165 мэдүүлгэ оронхой», - гээд, Буряадай хүдөө ажахын болон эдээ хоолой министр Александр Манзанов дуулгаба.

Бэшүүрэй аймагта Владимир Осколков фермэ байгуулхын талаа 800 мянган түхэриг гүрэнхөө абаа. Тэрэнэй ашаар 40 толгой үнээ худалдажа абаа. 27 гектар газарта таряа тарина, 20 гектар сабшаланхаа үбнэ абана. Ажахыгаа хүгжөөх хүсэлтэй. Тиймэхээ 2015 ондо техникие абаахын

туладаа гүрэнхэй дэмжэлтэдэ хүртэхэ нанаатай.

Нүүлэй 3 жэлэй туршада СПК «Илалта» хүгжэлтын шэн замда гараа. Мунёө аяар 8 мянган гектар газарта таряа, малай тэжээл тарина. Шэнэ технике абаанай ашаар иимэ үхээ газар эдлэх шадалтай болообди гээд, СПК-гай толгойлогшын орлогшо Сергей Федотов тэмдэглэнэ. Урдань Зублэлтэ засагай үедэ 300 хүн ажахыда хүдэлдэг һаань, мунёө 30 лэ хүн ажаллана.

Дэлхэйн бүхы гүрэнүүдтэ хүдөө ажахы дэмжэдэг. ВТО-гой бүридэлдээ Россиин орохоной ашаар үнэ багатай гахайн мяхан дэлгүүртэ олошороо. Тиймэхээ гахайн комплекс бариха проектмийн бэрхшээлтэй болоо. Тийбэшье тон түрүү оньон техникин ашаар, олзотойгоор комплексний хүдэлэх гэжэ найдуулнабди, - гээд, Александр Чепик тэмдэглэбээ. Тэрэ фермернүүдэй абаан мүнгөө зүбөөр ашаглаандань найн сэгнэлтэ үгөө.

Сарюуна ЭРДЫНЕЕВА.

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН ТАБАДАХИ ЗАРЛАЛАЙ АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ДЕПУТАДУУДАЙ ҮҮНГАЛТЫН БОЛЗОР ТОГТООХО ТУХАЙ

“Россииин Федерацииин эрхэцдэй һунгаха болон референдумдэх хабаадахаа эрхэнүүдэй гол найдуулганууд тухай” 2002 оной июнин 12-ой 67-ФЗ дугаарай федеральна хуулиин 10-дахи статьягай, Буряад Республикин Үндэхэн Хуулиин 86-дахи статьягай “к” пунктын, мүн тийхэдэ “Буряад Республикин Арадай Хуралай депутадуудай һунгалта тухай” 2004 оной январин 6-ай 603-III дугаарай Буряад Республикин Хуулиин 4-дэхи статьягай ёхор, Буряад Ре-

спубликин Арадай Хурал тогтоон гэбэл:

1. Буряад Республикин табадахи зарлалай Арадай Хуралай депутатадуудай һунгалтые 2013 оной сентябрин 8-да гэжэ тогтоохо.

2. Тус Тогтоол толилогонон үдэрхөө хүсэндөө ороно.

**Буряад Республикин
Арадай Хуралай
Түрүүлэгшэ
М.М.ГЕРШЕВИЧ**

Улаан-Үд хото
2013 оной июнин 6
№ 3399-IV

Радна-Нима БАЗАРОВАЙ фото

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХҮДЭЛМЭРИИН ТУСЭБ

2013 оной июниин 10-14

I. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ТҮРҮҮЛЭГШЭ М.М.ГЕРШЕВИЧЭЙ ДЭРГЭДЭ ҮНГЭРГЭГДЭХ ТУСЭБЛЭЛГҮН ЗҮБЛӨӨН

10.06 11.00 Бага танхим

II. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХОРООНУУДАЙ ЗҮБЛӨӨНҮҮД

Буряад Республикин Арадай Хуралай Бюджедэй, налогуудай болон сан жасын талаар хороон (түрүүлэгшэнь Ц.Э.Доржиев)

Буряад Республикин Арадай Хуралай ээлжээтэ гушан дүрбэдэх сессиэд хэлсэгдэх асуудалнууд тухай

14.06 10.00 Бага танхим

Буряад Республикин Арадай Хуралай Газарай асуудалнуудай, аграрна политикин болон эд хэрэглэгүүдийн дэлгүүрэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.А.Павлов)

1. "Буряад Республикин Арадай Хуралай түлөөлэгшэдэй Буряад Республикин Олонийтын палатын гэшүүдээр нунгалга тухай" Буряад Республикин Арадай Хуралай тогтоолой түлэб тухай

2. "Буряад Республикаада ухибуу үргэжэ авсан гэр бүль мүнгэн зөөрөр хангала болон социальна талаар дэмжэлгүн хэмжээнүүд тухай" Буряад Республикин Хуулиин 2-дохи статьяд хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикин хуулиин түлэб тухай

3. "Буряад Республикаада гүрэнэй социальна түншлэлийн талаар тухай" Буряад Республикин хуулиин түлэб тухай

4. "Республикин 2012 оной бюджет бэлүүлгэ тухай" Буряад Республикин хуулиин түлэб тухай

13.06 10.00 каб.119

III. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ АППАРАДАЙ ХҮТЭЛБЭРИЛЭГШЭ В.Б.ЭРДҮҮНЕВЭЙ ДЭРГЭДЭ ҮНГЭРГЭГДЭХ ХҮДЭЛМЭРИИН ЗҮБЛӨӨНҮҮД

10.06 13.30 Бага танхим

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХОРООНУУДА

Буряад Республикин Арадай Хуралай Бюджедэй, налогуудай болон сан жасын талаар хороон (түрүүлэгшэнь Ц.Э.Доржиев)

1. "2013 оной болон 2014-2015 онуудай тусэбтэ хугацаагай республикин бюджет тухай" Буряад Республикин Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикин хуулиин түлэб тухай

2. "2013 оной түрүүшүн кварталда республикин бюджетэй бэлүүлгэ тухай" Буряад Республикин Арадай Хуралай тогтоолой түлэб тухай

11.06 14.00, 15.00 каб.235

Буряад Республикин Арадай Хуралай Гүрэнэй байгуулалтын, нютагай ёөнэдэйн хүтэлбэрийн, хуули ёёной болон гүрэнэй албанай асуудалнуудай талаар хороон

(түрүүлэгшэнь А.С.Скосырская)

"Буряад Республикин хуули ёёной актнуудай хэрэглэгүүдэй саг үргэлжэ шалгаха тухай" Буряад Республикин хуулиин түлэб тухай

11.06 10.00 каб.323

"Захиргаанай хуули эбдэлгэнүүд тухай" Буряад Республикин хуулиин түлэб тухай

13.06 14.00 каб.323

Буряад Республикин Арадай Хуралай Газарай асуудалнуудай, аграрна политикин болон эд хэрэглэгүүдийн дэлгүүрэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.А.Павлов)

"Ангалаа болон агууриин баялагуудые хамгаалха тухай" Буряад Республикин Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикин хуулиин түлэб тухай

10.06 14.00 каб.119

"Гүрэнэй болон муниципальна мэдэлдэй байранд газарий участогуудые түлбэригүйгөөр үмсэдэ үгэхэ тухай" Буряад Республикин Хуулиин 1-дэхи статьяд хубилалта оруулха тухай" Буряад Республикин хуулиин түлэб тухай

11.06 10.00 каб.119

"Буряад Республикаада худеө ажахын үйлэдэрийн гүрэнэй талаараа дэмжэхэ тухай" Буряад Республикин Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикин хуулиин түлэб тухай

11.06 14.00 каб.119

"Газар тухай" Буряад Республикин Хуулида бэлүүлгүн ябаса тухай" асуудалаар Арадай Хуралай Зүблэлэй зүблөөндэ бэлдэлгэ тухай (худеө ажахын газарнуудай эрьеэс гуримшуулгада хабаатай)

14.06 10.00 каб.119

Буряад Республикин Арадай Хуралай Регионууд хоорондын холбоонуудай, үндэнэ янатанай асуудалнуудай, залуушуулав политикин, нийтийн болон шажан мүргэлэй нэгэдэлнүүдэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.Р.Булдаев)

"Соёл тухай" Буряад Республикин Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикин хуулиин түлэб тухай

11.06 10.00 каб.212

"Соёлай баялагай объектнүүд тухай" Буряад Республикин Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикин хуулиин түлэб тухай

13.06 10.00 каб.212

Буряад Республикин Арадай Хуралай Социальна политикин талаар хороон (түрүүлэгшэнь А.Т.Стопичев)

1. "Россиин Федерацаа нуралсал тухай" федеральна хуулиин 108-дахи статьяд хубилалтануудые оруулха тухай" 245626-6 дугаарай федеральна хуулиин түлэб тухай

2. "Эрдэм ухаан болон гүрэнэй эрдэмэй-техническэ

политика тухай" федеральна хуулиин 6-дахи статьяд хубилалта оруулха тухай" 255712-6 дугаарай федеральна хуулиин түлэб тухай

3. "Буряад Республикин мэдэлдэй байранд дунда мэргэжэлэй нуралсалай гүрэнэй нуралсалай эмхи зургаануудай нурагшадые болон оюутадые стипендеэ хангала тухай" Буряад Республикин Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикин хуулиин түлэб тухай

10.06 14.30, 15.00, 16.00 каб.218

1. "Буряад Республикаада гүрэнэй социальна түншлэлийн талаар тухай" Буряад Республикин хуулиин түлэб тухай

2. "Зарим бүлэгэй эрхэтэдэй ажайлай пенсийд нэмэлтэ тублэри болон олон жэлэд алба хэнэнэй түлэв түлэгдэдэг пенсийн тухай" Буряад Республикин Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикин хуулиин түлэб тухай

3. "Буряад Республикаада үхибуу үргэжэ авсан гэр бүль мүнгэн зээрээр хангала болон социальна талаар дэмжэлгүн хэмжээнүүд тухай" Буряад Республикин Хуулиин 2-дохи статьяд хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикин хуулиин түлэб тухай

4. "Буряад Республикин гүрэнэй засагай зургаануудай зарим бүрэн этигэмжэнүүд тухай" Буряад Республикин Хуулиин 7-дохи статьяд хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикин хуулиин түлэб тухай

13.06 15.30, 16.00, 16.30, 17.00 каб.218

Буряад Республикин Арадай Хуралай Экономическа политикин, байгаалиин неөсэнүүдэе ашаглалгын болон оршон тойронхиие хамгаалгын талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.Г.Ирильдеев)

"Буряад Республикин зарим хуули ёёной актнууда хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикин хуулиин түлэб тухай

10.06 15.00 каб.211

"Захиргаанай хуули эбдэлгэнүүд тухай" Буряад Республикин Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикин хуулиин түлэб тухай

11.06 10.00 каб.211

"Россиин Федерацаа олзын хэрэг эрхилэгшэдэй эрхэнүүдэе хамгаалгын талаар этигэмжэтэ нюурнууд тухай" 2013 оной майн 7-ой 78-ФЗ дугаарай федеральна хуули тухай

11.06 14.00 каб.211

"2011-2015 онуудта Буряад Республикин социально-экономическа хүгжэлтийн программа тухай" Буряад Республикин Хуулии 2012 ондо бэлүүлнэн тухай тоосоо баталха тухай" Буряад Республикин хуулиин түлэб тухай

13.06 10.00 каб.211

IV. ЭРХЭТЭДЫЕ ХҮЛЕЭН АБАЛГА

А.С.Коренев – Буряад Республикин Арадай Хуралай Түрүүлэгшын орлогшо

10.06 14.00-17.00 каб.118/326

Положение о проведении конкурса "БУРЯАДАЙ ТҮРҮҮ ХҮНҮҮД" – "ЛУЧШИЕ ЛЮДИ БУРЯТИИ"

I. ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

1. Организатор конкурса Издательский дом «Буряад үнэн».

2. Цели конкурса:

А) выявление и поощрение жителей, а также выходцев из Республики Бурятия, проживающих на территории других субъектов Российской Федерации и в иностранных государствах, внесших существенный вклад в развитие региона, общества, получивших широкое публичное признание, добившихся больших успехов в различных сферах деятельности человека, внесших неоспоримый вклад в повышение значимости нравственных и моральных ценностей в обществе;

Б) сохранение и развитие бурятского языка и литературы;

В) побуждение к творческой деятельности широкого круга читателей;

Г) пропаганда нравственных, патриотических и семейных ценностей.

3. Для целей настоящего Положения используются следующие понятия:

- Участник конкурса - человек, номинирующийся на победу в одной из номинаций конкурса, о котором написана творческая работа и подана в оргкомитет.

- Автор - лицо, непосредственно написавшее творческую работу об участнике конкурса.

II. ОРГАНИЗАЦИЯ И ПОРЯДОК

ПРОВЕДЕНИЯ КОНКУРСА

1. Для проведения конкурса создается жюри, состоящее из редакторов и журналистов изданий Издательского дома «Буряад үнэн», и оргкомитет, состоящий из сотрудников Издательского дома «Буряад үнэн».

2. Конкурс проводится по пяти номинациям:

«Баатар мэргэн» - мужчина, добившийся заметных успехов в своем роде деятельности, внесший заметный вклад в развитие своей малой родины и общества в целом.

«Гүа сээн хатан» - женщина, добившаяся заметных успехов в своем роде деятельности, внесшая заметный вклад в развитие своей малой родины и общества в целом.

«Сагаан үбгэн» - мужчина старше 50 лет, имеющий большой авторитет в обществе, заслуживший всеобщее признание как общественный деятель, внесший большой вклад в улучшение благополучия родного народа, повышения значимости общечеловеческих ценностей.

«Аласай холбоон» - уроженцы Республики Бурятия, проживающие за пределами ее территории, внесшие заметный вклад в поднятие престижа Республики Бурятия на внутригосударственной и международной арене.

«Аламжа Мэргэн Арюун Гоохон

хөёр» - мужчина и женщина, находящиеся в браке и являющиеся образцами семейного благополучия, взаимной поддержки и воспитания детей.

3. Конкурс проводится в 2 тура:

І тур – с апреля по июнь

Буряадай Правительство: хүгжэлтын шэглэл

ГАЗАРАЙ, ХҮДЭЛЭСЭГҮЙ ЗӨӨРИИН НАЛОГУУД ТУХАЙ

Буряадай Зөөриин болон газарай харилсаануудай министерствын коллегийн зүблөөн дээрэ газар болон хүдэлэсэгүй зөөрийд хабаатай асуудалнууд зүвшэн хэлсэгдээ.

ЭЗЭГҮЙ ХАНХАДАЙН БАЙШАНГУУД БАИХА ЕНОГҮЙ

Мунөө республикин дэбисхэр дээрэ хаясанай 771 байшан элирүүлэгдэнхэй. Эзэгүй хадан, тэдэниие задалха гү, али бэрхэ зондо дамжуулха хэргэгтэй. Энэ асуудалын муниципальна байгууламжнууд шийдхээх эрхэтэй юм: нэн түрүүн һандархай байшангуудай техническ тусэб бэлдэжэ, гурэнэй буридхэлдэ оруулаад, жэлэй үнгэрхэдэ, байгууламжынгаа үмсэдэ абажа, яаха-хээхэе шийдхэхэ болно.

- Тээд нютагай өөхэдийн хүтэлбэриин зургаанууда техническ тусэб бэлдэх мүнгэгүй ушарнаа ажалаа урагша абажа үгэнэгүй, - гэжэ министерствын таңгай дарга Елена Саликова хэлээ. - Байдал занаруулхын тута Буряадай Правительство энэ хэрэгтэ мүнгэн туналамжа хараалха шийдхэбэри абаа юм. Тэрэнэйн ёхор, техническ тусэбтэ гаргашалагдадаг мүнгэнэй 80 процентын республикин бюджет хангаха, харин үлээш 20-нийн нютагай бюджетдэй даашын болох.

Байгаш онд 12 муниципальна байгууламжада имэ туналамжа хараалгданхай. Зүгөөр оройдоо 5-нийн Ярууны, Загарайн, Захаамийн, Ивалын аймагууд болон Улаан-Үдэ хото суг номололгын эрилтэнүүдье дуургэнхэй. Тииэмхээ министерство эдэл муниципальна байгууламжнуудтай хэлсээнүүдье баталжа байнхай.

- Республикин урдаа хараха аймагуудай, тэрэ тоодо Кабанскын, Прибайкалиин, энэ талаар эдэхигүйн гайхамаар, - гэжэ зөөриин болон газарай харилсаануудай министр Маргарита Магомедова хэлээ. - Муниципальная байгууламжнуудай гаргаша - оройдоо 20 процент. Тээдшье техническ тусэб бэлдэхэдэ, ехэшье мүнгэн хэрэгтэй бэшэл даа. Ажалаа эршэдүүлхэ хэрэгтэй. Юуб гэбэл, иунийн 24 болотор хэлсээнүүдней баталагдаад байха ёнотой.

РЕСПУБЛИКЫН АЖААНУУГШАДАЙ ГАЗАРАЙ БОЛОН ХҮДЭЛЭСЭГҮЙ ЗӨӨРИИН НАЛОГУУДЫЕ ТУЛЭХЭ АРГА БОЛОМЖО ТОДОРХОЙЛОГДОО

Росси дотор газарай болон гэр байрын хамтадхамал налог нэйтэруулэгдэхээр хараалгданхай. Тус

налог анханайхидал дансалалгын бэшэ, харин кадастрова үнэ сэнхээ тоологодог юм. Энээнтэй холбоотой ямар хубилалтанууд болохоб, хэдэ шэнээн налог түлэдэг болохобиди – эдэ бүгэдэ асуудалнуудта эли тодо харюу олдоодуй, олон тоото арсалдаанууд гаража ерэнэ. Байгаш ондо гурэнэмийн 29 регионууд, тэрэ тоодо Буряад орон тус налог нэйтэруулжэ талаар туршалын талмай болож, нилээд ехэ ажал ябуулжа байна гэжэ һануулая. Тиин республикин ажануугшадай газарай болон хүдэлэсэгүй зөөриин налогуудые түлэхэ арга боломжо шэнжэлэгдээ юм.

Эрхэтэдэй хүдэлэсэгүй зөөриин налог тухай элидхэхэдээ, министерствын таңгай дарга Дмитрий Булнаев республикин 224388 ажануугшад налог татахаар зөөритэй гэжэ тэмдэглээ. Хэрбээ 2011 ондо бүхыдэе капитальна барилгануудай объектнүүдэй дансалалгын үнэ сэн дун хамта 35 миллиард түхэриг үлүүтэй байсан наа, нёдндо шэнээр тоологдонон ашаар 108 миллиардда хүрэжэ, налогой ургалтые хангга. Тийнгээ үнгэрхэн жэлдэ 35 миллион түхэригэй налог суглуулагдаа (2011 оной), мунөө жэлдэ 60 миллион, 2014 ондо 90 миллион татагдааар хараалагдана.

Газарай налог тухай хэлэбэл, газарай кадастрова сэнгэй дээшлэхэдэ, налогшье ехэ болоо ааб даа. Зүгөөр гол ургалтые налог түлэгшэдэй олшоролго хангаха юм. Юуб гэбэл, байгаш оной иунийн 5-ай байдалаар, бүхыдэе республика дотор кадастрова буридхэлдэ абаан газарай участогуудай 64,1 процентын хуулита эзэтэй. Бусад зон газар эдлэхэ эрхэ гэршэлхэн тусхай данса абаахая яаранагуй, тииэмхээ тэдэндэ газарай налог ашагданагуй. Түлэгдөөгүй налогой хэмжээн 120 миллион түхэриг болоно, тэдэнэйн 63 миллион Улаан-Үдьн ажануугшадта хабаатай. Министерствын таңгай дарга Татьяна Абидуевагай тэмдэглэхээр, байдал занаруулхын тута нютагай өөхэдийн хүтэлбэриин зургаанууд газарай участогуудай эзэдэй эрхэнүүдье хуулита болгохо талаар ажалаа эдэбхижүүлж ёнотой.

Газарай налогой талаар үшөө нэгэ бэрхэшээл дайралдана. Министерствын һанамжаар, муниципальна байгууламжнууд хэрэгтэ хэрэггүйгөөр хүнгэлэлтэнүүдье тогтоожорхидог. Жэшээнь, Кабанскын аймагта хүнгэлэлтэнүүдхээ болож, нютагай бюджетэ 3 миллион 653 мянган түхэригэй налог ороогүй.

Бүхыдэе республика дотор мунөө жэлэй газарай налог 1 миллиард 208 миллион түхэриг гэжэ тоологонхой. Тиин хүнгэлэлтэнүүдхээ болож, 108

миллион түхэригын хасагдана. Зарим нютагуудые хараад үзэхэдэ, газарай участогай кадастрова сэнгэй дээшлэхэн хэмжээнтэй тон сасуу хэмжээндэ хүнгэлэлтэнүүд тогтоогонхой.

- Энэнь ехэ гайхалтай, - гэжэ зөөриин болон газарай харилсаануудай министр Маргарита Магомедова хэлээ. - Федеральна хуулиин эрилтээр газарай кадастрова сэн дэлгүүрэй сэндэ дүтэрхы болох ёнотой. Харин муниципальна байгууламжнууд ехэ нөнин үзэл баримтална. Газарай налогой бүхыгээрэе нютагай бюджетэ ородогые мэдэжэ байгаад, налогойнго хэмжээ ёхэр доошолуулна. Бидэ хүнгэлэлтэтэй налог тогтоонон ушарнуудые тон наринаар шалгахади.

КАДАСТРОВА СЭНГЭЙ ТАЛДАР ХУДОО АЖАХЫН ЭГЭЭЛ ҮНЭГҮЙ ГАЗАР МУЯЫН АЙМАГТА, ХАРИН ТОН ҮНЭТЭЙ ГАЗАР БЭШҮҮРЭЙ АЙМАГТА

Байгаш оной январийн 1-нээ хүдөө ажакын газарнуудай цэнэ кадастрова сэн хүсэндөө оронхой. Энээнхээ урид 1 дүрбэлжэн метр газарай дунда зэргин сэн 8,5 мүнгэнхөө 2,26 түхэриг болотор тогтоогонхой һэн. Иимэ уштара газарай налог баанаар бага – эрхэтэндэ налог тухай мэдүүлгэ эльгээдэг конвертыншье сэндэ хүрэдэггүй байгаа. Үнэгүй газар зөөридэшье тоологодоггүй, банкнууд тэрэниие барюулга болгохоёо арсадаг һэн. Гэхэтэй хамта Кабанскын болон Прибайкалиин аймагууда 1 дүрбэлжэн метр газарай дэлгүүрэй сэн 100 түхэригтэ хүрэдэг байгаа юм. Харин мунөө бухы аймагууда газарай кадастрова сэн дээшлээ. Эгээл үнэгүй сэн Муяын аймагта – 1 дүрбэлжэн метр газар 91 мүнгэтэ, тон үнэтэй газар Бэшүүрэй аймагта – 6,2 түхэриг.

Дыжит МАРХАДАЕВА.

ПОЛОЖЕНИЕ КОНКУРСА О МЕЖДУНАРОДНОМ ПОЭТИЧЕСКОМ ТУРНИРЕ ИМЕНИ МЭЛСА САМБУЕВА

Конкурс проводится в рамках празднования 90-летия Республики Бурятия и X Международной встречи рода Хонгоодоров

Учредители конкурса: Администрация Муниципального образования «Закаменский район», «Межпоселенческая библиотека», АУ «Редакция районной газеты «Вести Закамны», литературное объединение «Уран Душэ», администрация СП «Санагинское», МОУ «Санагинская СОШ»

Цель:

Выявление новых талантов в области литературного творчества, предоставление им возможности творческого общения с писателями и поэтами республики.

Формирование творческого, нестандартного мышления, воспитание любви и бережного отношения к малой Родине и родному языку.

Приобщение населения к творческому литературному процессу, изучению истории родного края, национальной культуры и духовного богатства бурятского народа.

Популяризация бурятской поэзии, литературного наследия первого лауреата премии Ленинского комсомола Бурятии Мэлса Самбуева.

Привлечение внимания председателя Правления Союза писателей Бурятии и членов Союза писателей России, широкой общественности к литературным конкурсам среди населения.

Участники:

Возраст участников от 18 лет.

Место и время проведения:

Мойсото, Закаменский район РБ, 21 июня 2013 года. Начало в 10 часов.

Условия конкурса:

На конкурс представляются авторские произведения объемом не менее 50 строк (стихотворение

или отрывок из поэтического произведения) на бурятском языке. Каждое произведение оценивается как самостоятельное.

Время выступления – до 10 минут. Заявки и произведения подаются до 14.06.2012 г. по адресу: 671950, Бурятия, г. Закаменск, ул. Кирова, 8. Редакция газеты «Вести Закамны». E-mail gazzkm@rambler.ru.

Жюри конкурса: в состав жюри входят председатель Правления Союза писателей РБ, члены Союза писателей России, члены литературного объединения «Уран Душэ», журналисты.

Награждение победителя:

Диплом лауреата им. Мэлса Самбуева, памятный приз рода Шошоолоков, именная премия в размере 30 тыс. рублей. Участники, вошедшие в первую десятку, награждаются дипломами и памятными сувенирами.

Проезд конкурсантов за счет командирющей стороны.

Контакты оргкомитета: 8(301 37) 4-45-85, 8 9243570502, 8 914 8487187.

ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Республиканские конкурсы художественного чтения

1. Конкурс чтецов произведений Мэлса Самбуева.

2. Конкурс чтецов произведений Василия Аюшева.

3. Конкурс чтецов произведений Аюши Доноева.

4. Конкурс чтецов произведений Николая Соктова.

Конкурсы проводятся в рамках празднования 90-летия Республики Бурятия и 10-й Международной встречи рода Хонгоодоров.

Конкурсы направлены на популяризацию бурят-

ской поэзии, литературного наследия поэтов Закамны и продвижение в обществе идей престижа чтения, значимости общечеловеческих ценностей.

УСЛОВИЯ КОНКУРСОВ

Возрастная категория участников: мастера художественного чтения старше 12 лет.

Продолжительность выступления: 5-7 минут.

Бурятский национальный костюм.

Коллективное прочтение стихов не предусмотрено.

Стихотворения выше названных авторов должны быть подобраны согласно следующим критериям:

-соответствие теме конкурса (90-летие Республики Бурятия, праздник рода Хонгоодоров);

-выступление на бурятском языке.

КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ

-СООТВЕТСТВИЕ ТЕМЕ И ЦЕЛИ КОНКУРСОВ;

-ЗНАНИЕ ТЕКСТА НАИЗУСТЬ;

-ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТЬ И ЧЁТКОСТЬ РЕЧИ;

-ЭМОЦИОНАЛЬНО-ЭКСПРЕССИВНАЯ ОКРАШЕННОСТЬ ВЫСТАУПЛЕНИЯ

-ОРИГИНАЛЬНОСТЬ ИСПОЛНЕНИЯ;

-СЦЕНИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА.

НАГРАЖДЕНИЯ

Победители получают дипломы 1;2;3 степеней, денежные премии в размере: 1500,1000, 500 рублей и памятные призы. Итоговый пресс-релиз и список победителей и призеров публикуются в районной и республиканской СМИ.

Заявки отправлять: 671950, Бурятия, Закаменский район, г. Закаменск, ул. Кирова, 8, «Редакция газеты «Вести Закамны». E-mail gazzkm@rambler.ru.

Справки по тел.: 8(30137)4-45-85; 89243570502; 89148487187.

Хүдөөгэй соёл

НЮТАГААРХИДАА БЯЯРЛУУЛАА

Буряад Республикингаа 90 жэлэй ойн олон тоото хэмжээ ябуулгануудтаа хабаадахаяа ерэхэн Түнхэнэй аймагай түлөөлэгшэд Улаан-Үдэдэ ажагуудаг нютагаархидтаяа дулаахан, баяр дэмбэрлэлтэ байдалда уулзаба. "Түнхэн" гэжэ жаргалтай одон доро түрэхэндэе би баяртайб" ("Я родился под счастливой звездой под названием «Тунка»") гэхэн гаршагтай энэ хэмжээ ябуулга П.И.Чайковскиин нэрэмжэтэ искусстваын коледж соо эмхидхэгдээ.

Нэн түрүүн Түнхэнэй аймагта хэгдэжэ байнаан олон тоото барилга болон үйлэ хэрэгүүд баримталагдаха, стенднууд дээрэ дэлгээгдэнхэй. Улаан-Үдэдэ ажагуулгашад коледжын байсан соо ороохоор лэ, нютагайнгаа уран гартааны бүтэлнуудтэй танилсана. Мүн тиихэдэ хүдөө ажагын эдеэ хоолой зүйлнүүдые (тоо, үү, сүсэгы (литературнаар зөөхэй – авт.), аарув, мяха, аршаан) дуратайгаар худалдан авана.

- Түрэл нютагаань гаража ошоон таанадтайгаа уулзахаяа, таанадаа баярлуулхаяа, хэжэ байнаан ажалтайгаа танилсуулхаяа эндэ суглараад байна гээшбди, - гэжэ амаршалгын үгэнүүд соогоо Түнхэнэй аймагай депутатуудай Советэй хутэлбэрилгэшэ Мунко Майоров аваанаар лэ хэлэбэ. – Мүнөө жэл ганса республикамий 90 жэлэйнгээ ойн баяраа тэмдэглэнэ бэшэ, мүн манайшье аймаг баана 90 жэлтэй болобо гэжэ булта мэдэнэт. Энэ дэмбэрлэлтэ ушарта манай нютаг бүхэн газаа зосоогоо сэбэрлэжэ, наринаар найр наадаяа угтажа байна. Мүн спортын танхим, соёлыг байшангүүд, фельдшерскэ амбулаториинууд, нургуулинууд, стадионууд һэльбэн захабарлагдана. Далахай нуурин хүрэхэ харгы дээрэхи Эрхүү гол дээгүүр шэн хүүргэ баригдажа түгэсэхэнь. Мүн бусадшье ажал хэгдэнэл даа. Манай бүхы нютагай хүн зон бэлиг шадабарияа харуулжа, концертнэ программа бэлдэжэ, шанга гэгшын шалэн авалга аймаг соомнай нүүлшүн хоёр нараа соо эмхидхэгдээ. Тэндээ шалгархан эгээл эрхим дуу, хатаруудыг таанадтаа дурадханабди.

Түнхэнэй аймагай туб номой сангай бэлдэхэн "Галерея личностей" гэжэ гаршаг доро компютерна ашаар бүтээгдэхэн үзэсхэлэнтэй энэ үдэшэ сугларагшад танилсаан байна. Ерэхэн олон хүн зон тэндэ өөхэдиге, мүн түрэл гаралаа шэртэн хаража, баярлан нүугаа бэлэй. Мэдээжэ уран зохёолшо, арадай поэт Ардан Лоп-

сонович Ангархаевай хэлэхээр, бүхы дэлхийн олон гүрэнүүдтэй холбоотой, нютаг нугаяа хaa-хаанагүй суурхуулнаан, ехэ габьяа гарганаан хүн зондоо мартангүй ябаха ёнотойбди. Энэ ушар "Галерея личностей" харуулна гээшэ.

Түнхэнэй аймаг соо наяхана үнгэрэгдэхэн Сээрэн Хоборковой 100 жэлэй ойдо зориулагдаан хэмжээ ябуулга тухай хөөрэлдөөн эндэ боллоо. "Сээрэн Хоборков 1940 ондо - Сталиной, 1959 одно Хрущевои урда дуулаан хүн ябана гээшэ. Мүн Монголой ехэ дарга Цыденбал Сээрэн Хоборковын урижаа, тусхай хуур дархалуулжа, манай нютагай хубуундэ барийн байна", - гэжэ Ардан Лопсонович тэмдэглэбэ.

Аймагай соёлыг тааг, "Аршаан булаг", "Хэнгэрэг", "Саяан" ансамбльнууд, хүүгэдэй соёлыг болон искусстваын нургуулиин шабинаар нютагаархинаа

гларагшадыг хододоо һонирхуулжа байдаг гээшэ. Бидэ, Улаан-Үдэдэ ажагуулгашад, ганса мэргэжлэлтэ, дүй дуршэл ехэтэй артистнуудыг харахаа нуранхайбди. Харин мүнөө эндэ өөрын нютагай залуу хубууд, басагадай дуулаха, хатархадань, ехэ гоё байбал даа. Тоонто нютагаймийн хүнүүд хододоо ерэхэ, иимэ наадаараа баярлуулжа байбалын, бидэшье түрэл газар дайдатаяа харилсаа холбоого алдахагүйбди".

Баяр Борисович Турбянов, П.И. Чайковскиин нэрэмжэтэ коледжын директор: "Улаан-Үдэдэ ажагуудаг нютагаархидтаяа хамта 90 жэлэйнгээ ойе тэмдэглэжэ байнаан манай түрэл Түнхэнэй аймагайхидтэ баяр хүргэхэй байна. һонин гэхэдэ, бусад аймагай хүнүүд иимэ уулзалгануудыг үнгэргэнгүй гээшэ. Эндэ бидэ түрэл нютагайнгаа амжалтануудын харахаа, баярын хубаалданабди. Тиихэ-

М.Майоров нютагайнгаа амжалтануудыг танилсуулна

Концерттын үедэ

хонгёө һайхан дуугаараа, уян нугархай хатарнуудаараа нюдьен хужарлуулба, шэхьеи шэмэглэбэ. Мүн тийхэдэ олон айлшадыг угтажа аваанаан П.И. Чайковскиин нэрэмжэтэ коледжын оюутадай болон багшанарай талаанаа хэдэн концертнэ номернууд бэлэг болгон табигдаа.

Баир Шоёнович Ускеев, Улаан-Үдэдэхий Түнхэнэй нютагаархидай "Саяан" гэхэн эблэлэй хутэлбэрилгэшэ: "Энэ уулзалгада хабаадаандаа, ехэ баяртай байнаабди. Түрэл нютагтамай хэгдэжэ байнаан ажал эндэ су-

дэ үни удаан уулзаагүй түрэл гаралнуудтайгаа золгоноби".

Валентина Петровна Борхонова-Мадагаева, П.И. Чайковскиин нэрэмжэтэ коледжын багши: "Нютагайнгаа хүн зоной уулзалгыг нээхэ ехэ уялгатай байгааб. Энэ ушарта баярлаад, һүүлэй үедэ манай Түнхэн нютаг бэлигтэй хүгжмэй мэргэжлэлтэдээр дуталдана гэжэ бидэ нананабди. Энэ ушараар бэлигтэй хубууд, басагадыг шэлэн аважа, түрэл нютагтгаа худэлхын эльгээхэ тухай зорилго манай коледж урдаа табиба гээ-

шэ. Хэды тиигэбэшье, мүнөөдэрэй концерт нааданд шударгы бэрхэ, урагшаа ханаатай артистнууд ерээд байна. Юуб гэхэдэ, манай нютаг ямаршье сагта аза талаантай, бэлигтэй хүнүүдээрэй баян юм гэжэ ходо нанажа ябадагби".

һонирхолтой уулзалгын түгэсхэлдэ Түнхэнхөө ерэхэн бэлигтэйшүүл бүхы нютагаархинаа июниин 28-30-ай үдэрнуудтэ 90 жэлэйнгээ ойн баяр үргэн дэлисэтэйгээр угтахынен урижа байнаа мэдүүлбэ.

Борис БАЛДАНОВ.

Түнхэнэй аймагайхид ажабайдалайнгаа дүнгүүдые Буряадай Толгойлогшо В.В. Наговицында харуулна

Авторай фото-зурагч

Уг үндэшэн

АРАДАЙМНАЙ УХААН БОЛБОСОРОЛОЙ ҮНДЭШЕН – ХУУШАН МОНГОЛ ХЭЛЭН

Дэлхэйн арадуудай соёл, ухаан болбосоролой, ажамидаарал, байдалай хүгжэлтийн өөрын хэлэ бэшэг гэршэнэ. Монгол арадуудай нэгэ дали, хойто монгол гүүлэдэг буряад арадны урдын урда сагхаа хэрэглэхэн өөрын хэлэ бэшэгтэй байна юм. Манай үбгэ эсэгэнэр хуушан монгол хэлэ бэшэг үзэхэн, бэшэхэ, уншаха аргатай байна. Харин мүнөө сагта энэ хэлэ бэшэг хэрэглэгдэхээ болинхой, гайхамшагта түүхэтэй өөрын бэшэгтэй тэмдэгтэй байнаамди гэж олон залуушуул мэдэхэшьгүй байха. Гэбэшье энэ хэлэ бэшэг хэзээдэшье маргдахагүй.

Буряадай гүрэнэй университеттэ буряад хэлэ бэшэгтэй таңгай бии болонон сагхаа хойши хуушан монгол хэлэн заагдажа эхилээ. Мүнөө сагта энэ хэлэ бэшэг заажа яваан юн, Үндэшэнэй гуманитарна дээдэ нургуулиин багша, хэлэ бэшэгтэй эрдэмийн кандидат Дугарма Юндуновна ТЫХЕЕВАТАЙ уулзака, ажал худэлмэрийн онсо, һонирхолтой ушарнууд тухай хөөрэлдэбэди.

- **Дугарма Юндуновна,**
Буряадай гүрэнэй университеттэ хуушан монгол хэлэнэй заалгын түүхэ болон эрдэмтэд – багшанар тухай хөөрэжэ үгтэй даа.
Үуралсалай ямар номуудые ажалдаа хэрэглэнэбтэ?

- Манай университеттэ эгээн түүүн хуушан монгол хэлэ зааан суута багшанай нэгэн профессор Даши-Нима Доржиевич Доржиевтай худалхэ, ажалайн урз дунгүүтэй танилсаха хуби заяатай байгааб. Суутай багшамнай энэ хабартай бурхандаа ошоо. Нахан соогоо буряад хэлэ шудалжа, үндэр шатада гаргажа яваан хүн. Хэлэнэй хажуугаар түрэл арадынгаа түүхэ болон аман зохёлоор ехэ һонирхожо, шэнжэлэлгын ажал ябуулдаг һэн. Хуушан монгол хэлэн буряад арадаймнай түүхэтэй, аман зохёол болон үндэхэн соёлтой нягта холбоотой гэжэ олондо мэдээжэ. Тиймэхээ энэ эрдэмтэнэй шэнжэлэлгын ажалдаа хуушан монгол хэлэ шудалалган онсо нуури эзэлээ. Үндэхөөрөө монгол хэлэндэ оршодог буряад хэлэнмай бүри Октябрин хубисхалай урда тээ өөрын онсо илгаатай, хэлэ бэшэгтэй дүримтэй байна юм гэжэ иладханаан юм. Буряадай гүрэнэй университеттэ энэ эрдэмтэн олон жэлнүүдэй хугасаа соо хуушан монгол хэлээ заажа ябаа. Даши-Нима Доржиевичай бэшэхэн методикин номуудые ажалдаа хэрэглэдэг байнаад. һүүлээрнь энэ хэшээл Жалма Доржиева заагаад ябаа. Хэлэ бэшэгтэй кандидат, эрдэмтэн багшын методическа номын баал һонирхолтой юм. Хари гүрэнүүдэй эрдэм-

тэд - багшанар ерэжэ, хуушан монгол хэлэ бэшэг оюутгатаа заагаа. Хитад гүрэнэй Эрдэмийн академиээ Сэнгэл багша (үг изагуураараа буряад хүн) гэжэ профессор ерээ һэн, Монгол орондоо Сэдэнжав багша ерэжэ, баал хуушан монгол хэлэ зааан юм. Хэлэ бэшэг заалгын ажалдаа мүнөө олон номуудые хэрэглэнэбди. Тэдэн соо эгээн шухала ном гэхэдэ, Монгол оронд эрдэмтэн Чоймаагийн "Монгол бичиг". Энэ ном монгол хэлэн дээрэ бэшээтэй, ороодор мүнөө хадаа оршуулагдаагүй. Суута ород-монгол оршуулагдаа, профессор Л.Г. Скородумовагай ород хэлэн дээрэ бэшэхэн ном баал ажалдаа хэрэглэнэбди.

- **Оюутад хуушан монгол хэлээр хэр һонирхоноб? Хэр зэрэг оролдосотой шудалха гэжэ оролдонооб?**

- Ехэ һонирхоно. Монгол-англиин, мүн буряад хэлэнэй таңгай оюутад энэ хэлэ бэшээр ехэ һонирхожо, үзэхэ гэжэ оролдодог юм. Мүнөө сагтаа олон буряад оюутан арадайнгаа үндэхөөр, элинсэг хулиансагайнгаа, урда сагай арадайнгаа түүхэ байдалаар, гүн ухаан болон соёлоор ехэ һонирходог болонхой. Тэрэнэй хажуугаар хуушан монгол хэлэ шудалалга мүнөө сагай монгол хэлэ үзэлгэндэ ехэ нүлөө үзүүлнэ.

- **Хуушан монгол хэлэнэй грамматика хүндэгү? Ямар хүндэ ушарнууд ажалдатнай дайралданаб?**

- Хэр орёөшье haas, үзэхын аргагүй хүшэр гэжэ хэлэээр бэшэл даа. Энэ хэлэ бэшэг шудалхадаа, ехэ оролдожоо хандахаар. Үзэг бүхэн хай-

шан гээд бэшэгдэнэб, тиймээр лэ, ехэ анхаралтайгаар, "нарин гараар", сэбэрээр, уран хайханай зураг зурагаа байна мэтээр хандажа бэшэх хэрэгтэй. Графемэ бүхэн өөрын тусхайта бэшэлгэйтэй, нариугаар халта бэшэбэлн, удхань тон ондоо болохо. Тийхэдээ энэ хэлэ бэшэгтэй нурагаа байна хүн айхбатар тэсэберитэй, яаралгуй, бодлоготой болодог байна гэжэ һанаа һэм. Хүндэ юмэн гэхэдэ, энэ хэлэ бэшэгтэй үе бүхэн хаана, угын эхиндэ гү, дунда гү, хойнон байна гү, тэрэнхээл дулдыдадаг. Харин падежнүүдэй залгалта болон морфемэнүүд шухала үгэхэе аминдаа бэшэгдэдэг. Жэшээнь, "номдо" гэжэ зүгэй падежий залгалтые хуушан монголоор "ном дур" гээд бэшэнэбди гэх мэтэ.

- **Хуушан монгол хэлэ бэшэг дэлгэрүүлхын ямар хэмжээ явуулганууд Буряадай гүрэнэй университеттэ үнгэрэгдэнэб?**

- Мүнөө жэлэй хабар эгээн түүүшнүүхээ монгол хэлэнүүдээр уласхорондын мурсыөн үнгэрэгдээ. Манай Үндэшэнэй гуманитарна дээдэ нургуулиин монгол хэлэнэй багша, хэлэ бэшэгтэй эрдэмийн кандидат Бадмацыренова Надежда Бадмажаповна тэрэ тусхайта олимпиадаа бэлдэжэ үнгэрэгээ. Монголой, Забайкалиин, Эрхүүгэй гүрэнэй университеттэдэй, Буряадай гүрэнэй университеттэй Бодхоной филиалай оюутад гээд тэндэ хабаадаа. Тус олимпиадада монгол хэлэ шудалалын теори болон түүхэ, хуушан монгол ба мүнөө сагай монгол хэлэнэй грамматика зэргэсүүлгэ гээд, гурбан шухала асуудал харагдаа.

Мурсыөнде бүхын гурбан талаар манай оюутад монголой оюутадтай адилрхуу шадабары - эрдэм харуулжан байна. Саашадаа энэ олимпиадаа хоёр жэл болоод лэ үнгэрэгдэг байхади.

- **Дугарма Юндуновна, ажалайнгаа саашанхи тусбүүдээр хубалдьт даа.**

- Саашадаа багшынгаа ажалай дунгүүд дээрэ хуушан монгол хэлэ бэшэгтэй ном гаргахаа тусбүтэй. Номдо хэрэглэхэ олон материалнуудые суглуулж байна. Тэрэн соом хуушан монгол хэлэн дээрэ бэшэгдэхэн урданай бэшэгүүд, оюутадтаа харуулхаа, багшын ажалдаа хэрэглэхээр тусхайта ажалнууд орохо юм.

Дугарма Юндуновнагай хайратаа эжы, абань үндэхэн

хэлээрэе уншадагшье, бэшэдэгшье байна юм. Балшар бага байхадаа, абынгаа хуушан монгол хэлээр бэшэжэ байхыен хараад, юун тухай бэшэнб, хайшан гэжэ эдэ угалзануудые гарганааб, ойлгоно гээшб гэжэ ехэ гайхадаг байна юм. "Олон жэлэй үнгэрхэн хойно ии-гэжэ хуушан монгол хэлэөөрэе заажа ябахад гэжэ һанаандамнишье ордоггүй һэн даа", - гэжэ Дугарма Юндуновна энээхилнэ. Эрдэмтэн багшын мүнөө оюутадые хуушан монгол хэлээр ехэ һонирхуулж, дурынъян татахаар нургахын хажуугаар үндэхэн хэлэ бэшэгтэй бүри гүнзэггүөөр шудалжа, шэнжэлэлгын ажал үргэлжлүүлэн, үуралсалай ном гаргахаа зорилготой.

БАИРА БАЛЬБУРОВА.

ОНЫОН ҮГЭ ОНШТОЙ ХАНИ НҮХЭСЭЛ, ХАМТЫН ХҮСЭН ТУХАЙ

Холо газарай харгыда хулэгэй найниие мэдэхэ, хохидохо ядаха сагта нүхэрэй найниие мэдэхэ, т.е. аргамак узнаётся на дальней дороге, а друг узнаётся в беде.

Конь узнаётся при горе, а друг – при беде.

Хуушан нүхэр хоёр шэнэхээ дээрэ, т.е. старый друг лучше новых двух.

Старый друг лучше новых двух.

Найнхаа найниие нурхаха, муунаа муунаа нурхаха, т.е. от хорошего человека научишься хорошему, а от плохого

– плохому.

Ганса хурганхаа арбан хурган хүсэтэй, т.е. десять пальцев сильнее, чем один палец.

Веника не переломиши, а по пруточку весь переломаешь.

Эд бараан шэнэдээ дээрэ, хани нүхэр хуушандада дээрэ, т.е. вещь лучше новая, а друг – старый.

Вещь хороша, когда новая, а друг – когда старый.

Нүхэрье нүхэрөөрь шэнжэдэг, нүүрье дүрхөөрь шэнжэдэг, т.е.

человека узнают по его другу, а уголь по тому, как он горит.

Если человека не знаешь, посмотри на его друга.

Скажи мне, с кем ты знаком, и я скажу тебе, кто ты такой.

Нүхэрэй найниие ханилан танидаг, мориной найниие аялан мэдэдэг, т.е. друга узнают, подружив с ним, коня узнают, поездив на нём.

Коня в рати узнаешь, друга – в беде.

Друзья познаются в беде.

ПОСЛОВИЦА НЕ МИМО МОЛВИТСЯ ДРУЖБА, ТОВАРИЩЕСТВО

Танилтай хүн талын шэнэн, танилгүй хүн альганий шэнэн, т.е. человек, у которого много друзей, широк, как степь; человек, у которого нет друзей, узок, как ладонь.

Друга прилежного ищи, а нашёл – береги.

Найнхаа найниие нурхаха, муунаа муунаа нурхаха, т.е. от хорошего человека научишься хорошему, а от плохого – плохому.

С кем поведёшься, от того и наберёшься.

Буряад Республикин байгуулагдахаар 90 жэлэй ойдо

ТҮРЭЛ ХЭЛЭНЭЙМ БАГША

**Даажа ябанаб даамай
харасынетнай,
Даадханан нургуулида
захяетнай,
Наанай зам харгыда
гээгээгүйб –
Нарата түрэл хэлээз
мартаагүй.**

Хаяхана эдээ хоолой дэлгүүртэ ошоходоо, долоон жэлэй туршада нургуулида түрэл буряад хэлэ заалгаан багшатаяа үнинэй уулзаагүй хүн уулзажа, унишэг хөөрэлдэбэ. Мунөөдэр, майн 26-да, энэ материалыа бэшэж хуухадаа, багшамни Полина Доржеевна Бахажеева наанайнгаа 85 дабаас дабаан – түрээн үдэрээ тэмдэглэжэ байна. Полина Доржеевна Түнхэнэй аймагай Тооро нютагтаа Доржо Ханда Бахажеевтэнэй гэр бүлүн гурбадахи хүүгэниийн болож түрээн намтартай. Тэрэнэй ибии баабай хоёр Тооро нютагтаа түрүүшүн колхоз бин болголсоон, энэ колхозийхд хамтынгаа ажахье Нийгэм Журам гэжэ нэрлэхэн. Ибиинь Ханда Бахажеева Эсэгын дайнай шэрүүн үедэ колхозой түрүүлэгшээр ажаллаан юм. нургуулида ошоо сагайнгаа ерэхэдэ, Полина басаган аханар Дудари, Сэрээтэр, дүү хүбүүн Дамдинтай суг нуража, дээдны

сэгнэлтэнүүдье багшанархаа абадаг байгаа. Тэрэ Тоорын нургуулиин нурагшадай дунда нуралсалаараа, нийтэ ажалаараашье түрүү зэргэдэ ябалсадаг ён. Олонхи уетэн нурагшадын тэрээнхээ жэшэе абаахье орлодохол даа.

Полина Бахажеева дунда нургуулияа дүүргэхэдээ, шалгалтаа эрхимээр тушаажа гараад, Буряадай гүрэнэй Д.Банзаровай нэрэмжэтэ багшанарай дээдэ нургуулиин географиин факультедтэ торомжогүй ороон. нургуулида нурхадаа, тэрэ олон тоото номуудын уншанаан, нютагай ульэр түүхэ мэдэдэг Намсарай, Малаан, Араднай, мун баабайнгаа хөөрэдэг нонин домуог, түүхэнүүдье шагнахаа дуратай байгаа. Энэнь студент Бахажееваа буряад хэлэ бэшгэй, литературын тарагта нурхадын татаа ён хаш. нурхадаа нуралсалын, шудалтан номуудын шэлэхэн дуратай мэргэжлэдэн тон ехэ асари түн болож үгээ ён. Полина Доржеевна ёнотойгоор арадайнгаа түүхэ, ён заншал, гурим, соёлые мэдэх багша гэжэ уридшалан тэмдэглэхэ шухала.

Дээдэ нургуулиин нуралсал дүүргэхэн үнэмшэлгэ гартаан барюулагдаба. Республи-

П.Д. Бахажеева

кын Гэгээрэлэй министерство, багшанарай нургуулиин ректорат тэрэниие түрэл Түнхэнэйн Зүүн Мориной долоон жэлэй нургуулида багшалхыен эльгээхэн юм. Хожомын багшар Саганурта, Толтын нургуулиинд ажаллаа ён. Толтын дунда нургуулиин нурагшадайн дунданаа уран зохёолшод Владимир Тулаев, Владимир Сыренов, эрдэмтэд Даши Башинов, Михаил Зомонов гэгшэд гаранаан байна. Ажлайнгаа нүүлшүүн 20 гаран жэлдэ Тоорынгоо дунда нургуулитай хуби заяагаа

холбоо. Бүхыдээ Полина Доржеевна 41 жэлэй туршада багшар худэлхэдээ, тэдэнэйнгээ 18 жэлэй нуралсалай болон хүмүүжүүлгын талаар директорэй орлогшын уялга даагаашье, тийгээшье haas, буряад хэлэ болон литератураа заалгаяа орхёогүй ён. Коммунист партиин гэшүүн, дүй дүршлэлөөр баян багш ажалшадаа колектив соогоо хүндэтэй ябаа. Бэлиг, талаантай багшын ажаллаан жэлнүүд хадаа Түнхэнэй аймагай нургуулиинд ажаллаан, буряад хэлэ бэшгэ, литератураа заан багшанарай эгээн үе сагаараа үндэрын гэжэ тоологодог. Тэрэнэй хойноо буряад хэлэ бэшгэ, литературын багшанар Д.Д. Лыгденов, С.Д. Сотникова, Н.А. Тулусоева, М.Л. Шобоева гэгшэд болоно.

Бэлиг талаантай багш, залуушуулэх хүмүүжүүлэгшэ эдиршүүлдэ түрэл буряад хэлээ анхаралтайгаар шудалхыен, арадайнгаа түүхэ, ён заншалые, соёлые гүнзэгүгөөр мэдэжэ абаахын урьалдаг байна. Тэрэнэй заан багшадай дунданаа хожомын буряад хэлэ бэшгэй, литературын олон багшанар ургажаа гараа. Энэ хадаа багшын сэгнэлтэ баялиг, баяр гээшэ!

Полина Доржеевна наанайнгаа хани нүхэр Александра Ешевичтээ дүрбэн хүүгэдье үргэжэ, хулын дүреөдэ, гарын ганзагада хүргэхэн, олон ашанартай.

Тэрэ оло дахин аймагай партийна конференцииүүдэй, мун Москва хотодо үнгэрзгэдэхэн Бүхээрэссиин багшанарай делегадаар нунгагдажа, ажалдан хабаадалсанан намтартай. 1969 ондо Полина Доржеевна Бахажеевада "РСФСР-эй гэээрэлэй отличник" гэхэн нэрэ зэрэг олгогдонон байна. Гадна тэрэ "В.И.Ленинэй түрээөр 100 жэлэй ойдо", "Ажалаи ветеран" гэхэн медальнуудаар шагнагданхай, гэгээрэлэй тарагхаа, партийн райкомхоо, гүйсэдхэх комитетдээ, нургуулиин дирекцидээ, түрэл колхозноо барюулагданан Хүндэлэлэй грамотанууд ябалаатай байдаг.

Хүндэтэ багш Полина Доржеевнада доро дохин, наанай утые дабажа, элүүр энхэ, зол жаргал эдлэхыен өөрүн суг нурадаг үтэнэй зүгээ үнэн зүрхэнхеэ хүсэнэб!

Жорж ЮБУХАЕВ,
Буряадай арадай поэт.

БУРЯАД ОРОНОО СУУРХУУЛНА

Олондо мэдээсл тараадаг радио, телевиденид гол нуури эзэлжэ, түрэлхи хэлээрэх хүндэтэй зонойнгоо хэрэг ябадал тухай хөөрэжэ, маанадаа нонирхуулдаг Баир Дамбаринчин Дарима Жамсоева хоёр тухай бэшхээм. Хэн хэнэйн намтар нонин.

Баир Цыренжапович шарайд омогий Цыренжабай Дамбаринчин Эрдэнийн Цыденэй Цыцыгма хоёрт гэр бүлэдэ түрээн. Аба эжнын багшанар, наанайнгаа амаралтада гараашье haas, нютагайнгаа музей даажа, ехажалхэжэ, сэнтэй нонин түүхэ намтар нютагайхид тухайгаа суглуулжан. "Үнэн сэдхэлнээ" гэжэ ном хэблүүлгэжэ гарганаан. Баир зургаан хүүгэдэй ехэнэ. Ехэ хубуун аба, эжидэ түшгэ, дүүнэрэнгээж ажабайдал анхаран байдаг хүндэтэй ахай юм. Агын нэгдэхий нургуули дүүргэхэндэд удаа бухы классаараа "Толон" гэжэ комсомол залуушуулай хонин ажалай бригадада Булагтын адагтаа эбтэй эмхитэйгээр хүдэлнэй удаа Эрхүүгэй университетдэй буряад хэлэ бэшгэй тарагт амжлалтадаа дүүргэхэн. Университетдэ нурхадаа үедэн дээдэ дүй дуршэлтэй эрдэмтэ багшанар заанан. Шаракшинаа Надежда Осиповнагай хүтэлбэри доро холо ойрын олон нютагуудаар экспедицидэ ябажа, арадай амал зохёол суглуулаа. «Буряад арадай оньнон үгэнүүд» гэжэ темээр диплом бэшээ. Залуу оюутадаа буряад зонаороо уулзажа ярилдаха, урданай юумэ нуража абаахада, тон нонирхолтой байгаа. Ононой болоод Боржинин районоор, Монгол ороонор шье ябаа. Тэрэ ханан мартагдашагүй. Дээдэ нургуулияа түгэхэжэ, багшын ажалдаа Нукутска районой Новоленино нуриндаа буряад, ород хэлэнэй багшар хүдэлжэ, ажалайнгаа намтар эхилнэн. Гэр байраар ядалдаад, залуухан айл тэндэхи ажалнаа гаража, Улаан-Үдэ ерэхэн. 1982 ондо "Буряад үнэн" газетын ахамад редактор Ревомир Гармаев газетын сурвалжлашгаар, оруулагшаар ажалдаа аваан хяа. Харюусалгаа секретарь Батомунко Жигжиковэй орлогшоор хүдэлжээ. Буряад радиодо

ахалгаша Доржо Ошоров, Зэгбэ Гомбожаповай хүтэлбэри доро уран зохёолой тарагта дуратайгаар ажаллаажа эхилээ. Эрхим найн аха нүхэрэй хажууда журналистын дүй дуршэлэй нуури табиандаа, тон ехээр сэдыхэл соогоо баярые хүргэжэ ябадаг. Эрдэм бэлигээ зүбээр хэргэлжэ, хэнэн ажалдаа үнэн шударты байхын түлөө абань, Дамбаринчин Цыренпилович, урданай хүдээ бэшэгшэ, Журналистикуудай холбооной гэшүүн, сэнтэй түнхадаа заабари угэжэл, нанаагаа табижал байгаа ааб даа. 1991-1992 онуудаа эхилээд, бурхан шажанай зүбшэлтэй болоходо, дасан дугангууд баригдана. Хүн зон хубсаа хунаараа хэргээж, оёжэ эхилээ. Урданайнгаа ён заншал нэргээхийн түлөө үргэн хүдэлээн болож, элдэб тушаалтадаа хүнүүд буряад хубсаа оюулжа, үмдэдэг болоо бэлэй. Мунөөшье шэнэ гэр бүлэ болоходоны, буряад хубсаан үнэтэй бэлэг гэгдээхээр. Гэсэрэй зүүн жэлэй найр наадандаа мориной отог, угай түгүүд, хубсаан хэргэгээ болонон. Агадашье, Буряад орондоо, Усть-Ордадашье урданайнгаа хубсаа урлажа шадана. Уран гартайшуул нүүн үдэргүй оролдоно, олон язнын хубсаа хунаар бүтээхэн. Тэрээн сооны үндэр заяатай Гэсэрэй, тэрээнэй сэргэшэдэй, элдэб шатын ноёдой, юрын зоной хубсаан оролсоно. Буряадай ра-

дио, телевидени үндэхэтэнэйнгээ имээх хүдэлээндэ шамдуу түргэн мэдээсэл тараажа, идхалгын ажал ябуулаа. ВАРК-ын түрүүлэгшэ Д-Н.Дугаров арад зонойнгоо эдэбхитэдтэй суг хамтаа эршэмтэйгээр эмхидхэлгын ажал ябуулжан юм гээд Баир Цыренжапович хөөрэнэ. Баир орон нютагуудай хүнүүдэй хайн талын зондо жэшээ болгон ойлгуулж байдаг. Өөрөө эрхим хүнүүдэй нэгэн гээд "Буряадай түрүү хүнүүд" гэхэн "Духэригэй" конкурсдо шалгарханийн зүб. Баатаршалхы зориг гээш хүнэй сэдыхэл бодолдо шэнгэхэн гол шанайр нэгэнийн болоно. Имэ ушар уншагшадтаа нануулаяа. 1994 оной зун Монголой телевиденихийн дүй дуршэлээх хубалдахаяа ерээн хяа. Айлшад Байгаль далай харахаяа нанаа юм ааб даа. Онгосо соо Баир нэллюрдэн хяа, ара талын нууридаа гурбан хүн. "Наранай орохын буулгануу" - гэжэ монгол операторай хэлэхэдэн, онгосоо эрьүүлжэ эхилээ. Эгээл энэ үедэн тэрэ операторын хулдээрэ бодошибо хяа, тийгэхэдэн онгосон урбадажа, бултадаа ухаа руу уншад. Байгаль ойоргуй гүнзэгийн гэжэ мэднэбди. Баир сахилгаан мэтэ дары түргэн булын шэрээ дээрэ гаргажа шаданан. "За спасение погибавших" медалайар гүрэн түрэе Баирье шагнаан. Дээдэ шантай имэ буютай, хэшэгтэй хүбүүгээ

телевиденидэх хаража, зосоогоо гэрэл, дулаа абажа байхадамнай, маанадаа хүсэ шадал ороондол, зохид байдаг.

Баир Цыренжапович буряад дамжуулга суг хамтаа Дарима Балдановна Жамсеватай ябуулдаг. Хори гаран жэлэй туршадаа соо бухы Буряадтаа хэгдэжэ байна. Үйлэхэдэй, түсбүүдэй гол удхыенч арад зондоа ойлгуулж байдаг. "Буряад орон", "Тайзан", "Сагаалган", "Мунхэ зула", "Толи", "Сагай сууряан", "Бамбахай" гэхэн гаршагтай дамжуулгануудые буряад, ород хэлэн дээрэ гаргана. Сагын оройдоол 25 минута, анхан нэгээ час байна. Баир Дарима хоёр суг худэлдэг зонаороо эбтэй, тон нийнаар үгээ ойлголсож, бээс бээдээ туялжа, урматайгаар ажаллан. Ажалайнгаа нүхэдэ дулааханаар нэрлэнэ: режиссёр Жаргалова Людмила Санжиевна - Россиян соёлыг габьяата худэлмэрилэгшэ, Самбуева Зэгзэма Дашиевна - Буряад Республикин соёлыг габьяата худэлмэрилэгшэ, Ламажапова Туяна Баяртуяевна, оператор Амаржаргал Жанчибын болон бусад.

Жамсева Дарима Балдановна Хойто Агаана уг гарбалтай, хубидаа эрдэм мэдээсээ үргэлжэ дээшэлүүлжэ, бурханай ном нудар шудалдаг, оло дахин Далай ламын уншалгдаа хабаадажа, аистаа хүртэхэн. Буддын шажанай ехэ ламанаай зүбшээл шүтэжэ ябадаг хун. Дарима олон хари гүрэнээр ябанаан: Монгол орон, Энэдхэг, Хитадаар шэнжэлэлгын ажал хээж аяншалан.

Баир Дарима хоёрт ажал хэрэгтийн гүрэнэй зүгээ үндэр сэгнэлтэдэх хүртэхэн: хоюулаа Буряад Республикин ба Агын тойрогой соёлыг габьяата худэлмэрилэгшэд. Үшөө нэмэхэдэ, Баир Цыренжапович Ярослав Гашегай нэрэмжэтэ шангай лауреат, Дарима Балдановна - «Алтаргана» нааданай лауреат.

Бидэ, телевизор харагшад, Баир Дарима хоёртоо үшвэе олон жэлдэ урматай зоригтойгоор худэлжэ, үндэр амжлатаа туилахыен хүсэнэбди. Хулеэжэл, шагнажал, нонирхожол байхадби.

Галина ЕШИЖАМСОЕВА,
багшын ажалай ветеран.

Буряад Республикин байгуулагдааар 90 жэлэй ойдо

* РСФСР-эй ба ДВР-эй Буряад-Монголий Автономито можонуудые нэгдүүлхэнэй үндэхөөр Буряад-Монголий Автономито Совет Социалист Республике байгуулла тухай шийидхэбери Бүхээрсийн Түбэй Гүйсэдхэхэ Комитетэй (ВЦИК) Президиум 1923 оной майн 30-да авсаа юн. Тэрэ гээнэнэх хойшо тэбхэр 90 жэл үнгэрэз.

* РКП(б)-гэй Буряад-Монголий обкомий болон ЦИК-гэй үдэр бүриин орган – 1918 оной июнь нарада эмхиджэн байгуулагдаан “Буряад-Монгольская правда” газетын түрүүшиин номер 1923 оной сентябрин 4-дэ барлагдажа гарсан юм.

* Тарбагатайн аймаг энэл жэлэй октябрин 1-дэ байгуулагдаба. 1921 оной декабриин 21-дэ байгуулагдаан “Буряад-Монголий үнэн” 1923 оной октябрин 10-да хэвлэгдэж, нара хараа юн.

* БМАССР-эй Соведүүдэй нэгдэхжи съезд тэрэл жэлэй декабриин 4-дэ нэгдэхэн байгаа. Зургаан хоног соо үнгэрэгдэхэн хуралдаан дээрэ БМАССР-эй Түбэй Гүйсэдхэхэ Комитет (ЦИК) болон Арадай Комиссарнарай Совет (СНК) үннагдаба. БМАССР-эй ЦИК долоон хүннөө бүридэхэн Президиум үннгаа бэлэй. **М.И. Амагаев** – Президиум мэй Түрүүлэгшэ, **М.Д. Иванов** тэрэнэй орлогшо болобо, М.Н.Ербанов – Сонваркомой (СНК) Түрүүлэгшэ, **М.Д. Берман** Түрүүлэгшын орлогшо, дотоодын хэрэгүүдэй арадай комиссар, **Б.Б.Барадин**, **А.Т. Трубачеев**, **А.И.Оширов**, **А.К.Ляхов**, **И.В. Малозовский**, **И.Д. Смердов**, **К.С. Ильин**, **И.А. Ильин**, **М.П. Думкин** элдэх һалбарин арадай комиссарнуудаар баталагдаан байгаа.

* 1923 оной декабриин 12-то Баргажанай, Сэлэнгын, Түнхэнэй, Хориин, Хяагтын аймагууд эмхидхэгдэн байгуулагдаа юн.

* 1924 оной сентябрин 3-да Баунтын аймаг байгуулагдаба.

* Буряад түрүүшиин багшнаарай техникум энэ жэлэй ноябрин 7-до нэгдэхэн юм.

* БМАССР-эй Соведүүдэй II съезд 1925 оной мартаин 15-24-дэ болбо.

* Хойто-Байгалай аймаг энэл жэлэй сентябрин 10-да байгуулагдаа юн.

* БМАССР-эй Соведүүдэй III съезд 1927 оной мартаин 24-хөө апрелин 3 болотор эмхидхэгдэж, Буряад-Монголий АССР-эй түрүүшиин Конституци баталагдан автанаа байгаа.

* Яруунын, Захааминай, Кабансын, Мухар-Шэбэрэй аймагууд энэл оной сентябрин 26-да байгуулагдаба.

* 1930 ондо Кабансын аймагай Клюевскэ модо хүрээдэлгын заводой барилга дүүргэгдэхэн юм. Гүрэнэй типографи баригдаба. Дээдэ-Үдийн модоной заводын һельбэн шэ-

нэдхэлгэ түгэсчэгдэхэн байна, багшнаарай институт 1932 оной январиин 10-да нээгдэх юн.

* Паровоз-вагон-заабарилгын заводой (ПВРЗ) барилга энэл жэлэй июлиин 3-да эхилбэ. Дээдэ-Үдийн талха татадаг комбинадай барилга захалба.

* Агрозоотехническэ институт (мунөөнэй Буряадай гүрэнэй худе ажахын академи) 1932 ондо нээгдэхэн юм.

* Дээдэ-Үдэдэ мяха хүргэлгын комбинадай барилга энэ жэлэдэ эхилбэ. Сүүхэдээ 30 тонно хилэмэ болгохо заводой барилга дүүргэгдэбэ. Судна бүтээлгын завод, “Механилт” завод ашаглалгдаа оруулагдаа юн.

гаан болгогдоо бэлэй. * Буряад-Монголий гүрэнэй Оно эрхэтэ VII съезд 1937 оной августын 2-гоо 11 болотор үнгэрэгдэж, Буряад-Монголий АССР-эй шэн Конституци баталагдан автанаа юн.

* СССР-эй Бүхэсюзона Түбэй Гүйсэдхэхэ Комитетэй 1937 оной сентябрин 26-най Тогтоолоор Буряад-Монголий АССР гурбан газарт таналагдажа, Агын тойрог Шэтэ мөжын, Усть-Ордын тойрог Эрхүү мөжын бүридэлдэ оруулагдаан байгаа. Тиихэдэ Агын тойройг 3 аймагай, Усть-Ордын тойройг 6 аймагай арад түмэнэй һанамжа огто хараада автандгүй, эдэ аймагуудай географическа байдаа

Улаан-Үдийн ЛВРЗ

ТҮҮХЭТЭ ҮЙЛЭ ХЭРЭГҮҮД

* 1934 оной июлиин 27-до Дээдэ-Үдэ хото Улаан-Үдэ, Троицкосавск хото Хяагта гэжэ шэнэр нэрлэгдэх бэлэй.

* Зэдэн вольфрам-молибденэй комбинат энэ жэлэй октябрян 11-дэ ашаглалгдаа оруулагдаба. «Баргажанай алтан» гэжэ комбинат Баунтын аймагтаа байгуулагдаба.

* 1935 оной февралин 11-дэ Бэшүүрэй, Загарайн, Зэдэн аймагууд байгуулагдаа юн.

* Энэ жэлэдэ Улаан-Үдийн онынжоруулагдамал шэлэй завод, талха татадаг комбинат, Улаан-Үдийн радио-дамжуулгын станци ашаглалгдаа оруулагдан байгаа. Ниислэл хотын ТЭЦ-эй түрүүшиин ээлжээн октябрин 5-да ашаглалгдаа үтгэбэ.

* Буряад ороной 5 басагад ябагаар-санаар Москва ошохёө октябрин 21-дэ Улаан-Үдэхөө гаража, 6045 километр зайде 95 хоног соо гаталаад, Эхэ оронийгоо ниислэл хото хүрөө юн.

* СССР-эй Верховно Совет 1936 ондо Соведүүдэй ороной гүрэнэй засагай дээдэн зур-

лай ёхор иигэж хубаагдашоо юн ха. Энэнь тэрэ үеын засаг түрын тон ехэ алдуу эндүү болонон юм.

* СССР-эй нэгдэхжи зарлалай Верховно Соведэй депутатуудые нунгалта 1937 оной декабриин 19-дэ боложо, гүрэнэй засагай дээдэн зургаанай депутатууд манайше республикаа үннагдагдаан байгаа.

* Улаан-Үдийн мяха-консервын комбинат ашаглалгдаа оруулагдаба. Судна заабарилгын завод һельбэн шэнэлэгдэхээ эхилбэ.

* 1938 ондо авиацяар ашаа зөөжэ захалба.

* 1939 ондо Ивалгын аймаг эмхидхээн байгуулагдаан байгаа.

* 1940 оной майн 26-да Ахын аймаг байгуулагдаба. Энэл оной декабриин 12-то Хяагтын, Прибайкалиин аймагууд эмхидхэгдэх юн.

* 1940 ондо Буряад-Монголий АССР-эй литература, искуствын түрүүшиин декада эмхидхэгдэхээ, автономито республиканууд соохо түрүүлэн

артистнууд болон уран зохицошод уран бэлигээ, мэрэгжэл шадабаряа харуулжа, гүрэн түрын үндэр дээдэн хайра шагналда хүртэжэ, орден, медальнуудаар шагнагдагаан, үндэр нэрээ зэргэнүүдтэх хүртэхэн алдартай.

* 1941 оной июниин 22-то фашис Германы харата муухайгаар Советскэ Союзда добтолжо, совет арадтаа Эсэгэ орноо хамгаалгын Агууехэ дайн эхилээ юн. Буряад ороной 120 мянган хун Эсэгын дайндаа хабаадаан байгаа. 30 мянга гаран сэргэшэд дайнай талмай дээрэ баатрай ухэлөөр унаа юн. Буряад АССР-эй 43 сэргэшэд байлдаанай талмай дээрэ онсо шалгаржа, Советскэ Союзай болон Россииин Федерациин Геройнууд болонон, 11 сэргэшэд Алдар Солын бүхын гурбан шатын орденуудаар шагнагдагаан юм. Эдэнэй нэрэнүүд манай Буряад ороной хото, худе нютагуудай үйлсэд гудамжанутаа үтгэнхэй. Дайнай ара талын ажал шэн габьяата ажал хэрэгүүдээр энэ ехэ илалта шэрээлэхэн байгаа. Дайсанние һамна бута сохиже, илалта туйлахын тул республикамийн хүтэлбэри айхабтар ехэ хүсэлэл оролдолго гаргаа юн.

* 1941 оной декабриин 12-то Хяагтын, Прибайкалиин аймагууд байгуулагдаба.

* 1944 оной августын 3-да Хурамхаанай, Байгал-Хударын аймагууд эмхидхэгдэх бэлэй.

* 1946 ондо Улаан-Үдийн сэмбийн фабрика ашаглалгдаа оруулагдаба.

* 1953 оной февралин 9-дэ Тимлийн цементын завод худэлжэ эхилэн юм.

* 1957 оной декабриин 16-да трамвайн түрүүшиин лини ашаглалгдаа оруулагдаба.

* СССР-эй Верховно Соведэй Президиумэй 1958 оной иулиин 7-ой Зарлигаар Буряад-Мон-

голий Автономито Совет Социалист Республика Буряадай Автономито Совет Социалист Республика гэжэ шэнээр нэрлэгдэх юн.

* 1959 ондо Улаан-Үдээ трамвай ябажа эхилэх бэлэй. Трамвайн замай утлын 18,7 километр байгаа. Трамвайн парк хүнүүдэе зөөхэ 40 вагонгоо бүридэбэ.

* Буряад Республикин искуусство болон литературын хоёрдохи декада 1959 оной үбэлэй эхиндэ Москва хотодо үнгэрэгдэжэ, манай республикин бүхын соёлшод, артистнууд, уран зохицошод мэргэжэл шадабаряа, уран бэлигээ харууллаа бэлэй.

* 1970 ондо республика доторней бүгэдэ нийтийн дундаа һуралсал бэелүүлэгдэхээ захалнаа юм.

* 1974 ондо Байгал-Амарай түмэр замай (БАМ) Буряадай участогай барилга захалбаа.

* Энэ жэлэдэ районууд аймагууд гэжэ шэнээр нэрлэгдэх юн.

* БАМ-ай барилгатай даша-рамдуулан, 1975 оной сентябрин 29-дэ Северобайкальск гэжэ худэлмэришэдэй һуурин бүридэхэдэ атбара. Тийн 1980 оной ноябрян 5-да Северобайкальск һуурин хото болгогдло.

* 1991 оной мартаин 27-до БурАССР Буряад Республика гэжэ нэрлэгдэх юн.

* 1994 ондо бүгэдэ арадай дуугаа үглэгээр Леонид Васильевич Потапов Буряад Республикин түрүүшиин Президентээр үннагдаба. 65 хүннөө бүридэхэн Буряад Республикин Арадай Хуралай Хуралай түрүүшиин депутатууд үннагдагдаан байгаа. 1999 болон 2004 онуудтаа Л.В.Потапов республикин Президентээр дахинаа үннагдагдаан юм.

* 2007 ондо Буряад Республикин Арадай Хурал Вячеслав Владимирович Наговицынне республикин Президентээр баталба. Тийн 2012 оной майн 12-то Арадай Хурал В.В. Наговицынне Буряад Республикин Толгойлогшын тушаалда дахин баталнаа байна.

* Буряад Республикин 90 жэлэй ой 2013 оной майн 30-да тэмдэглэгдэбэ.

Бата-Мунхэ ЖИГЖИТОВ,
журналист,
Россииин соёлой габьяата
хүдэлмэрилэгшэ.

Хуулийн тулэбые зүвшэнэ

Холбоолжоной уурхай

Түбэд эмнэлгын туб

ТВ-программа

Понедельник, 17

Первый канал

06.00	"ДОБРОЕ УТРО"
10.00,	13.00, 16.00 НОВОСТИ
10.05,	05.25 "КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА"
10.35,	14.50 "ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ"
10.45	"ЖИТЬ ЗДОРОВО!" (12+)
11.55	"МОДНЫЙ ПРИГОВОР"
13.10	"ВРЕМЯ ОБЕДАТЬ"
13.50	"ДОБРОГО ЗДОРОВЬЯ!" С ГЕННАДИЕМ МАЛАХОВЫМ (12+)
15.00	"ДРУГИЕ НОВОСТИ"
15.25	Д/С "ПОНЯТЬ, ПРОСТИТЬ"
16.15	"Я ПОДАО НА РАЗВОД" (16+)
17.10	T/C "ЖЕНСКИЙ ДОКТОР-2"
18.00	T/C "ПРОСПЕКТ БРАЗИЛИИ"
19.00	ВЕЧЕРНИЕ НОВОСТИ
19.50	"ДАВАЙ ПОЖЕНИМСЯ!" (16+)
20.50	"ПУСТЬ ГОВОРЯТ" (16+)
22.00	"ВРЕМЯ"
22.30	T/C "ПАНДОРА"
00.30	"ВЕЧЕРНИЙ УРГАНТ" (16+)
01.00	"ПОЗНЕР" (16+)
02.00	"НОЧНЫЕ НОВОСТИ"
02.25	X/F "ПЛАН НА ИГРУ"
04.30	D/F "ФАИНА РАНЕВСКАЯ. КРАСОТА - СТРАШНАЯ СИЛА"

Россия

06.00	"УТРО РОССИИ"
06.07,	06.35, 07.07, 07.35, 08.07, 08.35,
09.07, 09.35	ВЕСТИ-БУРЯТИЯ. УТРО
10.00	"1000 МЕЛОЧЕЙ"
10.45	"О САМОМ ГЛАВНОМ"
11.30	"КУЛАГИН И ПАРТНЕРЫ" (12+)
12.00,	15.00, 18.00, 21.00 ВЕСТИ
12.30, 15.30,	18.10, 20.40 "ВЕСТИ-БУРЯТИЯ"
12.50,	15.50 ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ
13.00	T/C "ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ"
14.00	"ДЕЛО Х. СЛЕДСТВИЕ ПРОДОЛЖАЕТСЯ" (12+)
16.00	T/C "ТАЙНЫ ИНСТИТУТА БЛА-

Вторник, 18

Первый канал

06.00	"ДОБРОЕ УТРО"
10.00,	13.00, 16.00 НОВОСТИ
10.05, 05.25	"КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА"
10.35,	14.50 "ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ"
10.45	"ЖИТЬ ЗДОРОВО!" (12+)
11.55	"МОДНЫЙ ПРИГОВОР"
13.10	"ВРЕМЯ ОБЕДАТЬ"
13.50	"ДОБРОГО ЗДОРОВЬЯ!" С ГЕННАДИЕМ МАЛАХОВЫМ (12+)
15.00	"ДРУГИЕ НОВОСТИ"
15.25	Д/С "ПОНЯТЬ, ПРОСТИТЬ"
16.15	"Я ПОДАО НА РАЗВОД" (16+)
17.10	T/C "ЖЕНСКИЙ ДОКТОР-2"
18.00	T/C "ПРОСПЕКТ БРАЗИЛИИ"
19.00	ВЕЧЕРНИЕ НОВОСТИ
19.50	"ДАВАЙ ПОЖЕНИМСЯ!" (16+)
20.50	"ПУСТЬ ГОВОРЯТ" (16+)
22.00	"ВРЕМЯ"
22.30	T/C "ПАНДОРА"
00.30	"ВЕЧЕРНИЙ УРГАНТ" (16+)
01.00	"НА НОЧЬ ГЛЯДЯ" (12+)
02.00	"НОЧНЫЕ НОВОСТИ"
02.20	X/F "АМЕЛИЯ"
04.25	D/F "ЛЮДМИЛА НИЛЬСКАЯ. ТАНГО НА БИТОМ СТЕКЛЕ"

Россия

06.00	"УТРО РОССИИ"
06.07,	06.35, 07.07, 07.35, 08.07, 08.35,
09.07, 09.35	ВЕСТИ-БУРЯТИЯ. УТРО
10.00	"ТАЙЗАН"
10.20	"УЛГУР"
10.45	"О САМОМ ГЛАВНОМ"
11.30	"КУЛАГИН И ПАРТНЕРЫ" (12+)
12.00,	15.00, 18.00, 21.00 ВЕСТИ
12.30,	15.30, 18.10, 20.40 "ВЕСТИ-БУРЯТИЯ"
12.50,	15.50 ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ
13.00	T/C "ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ"
14.00	"ДЕЛО Х. СЛЕДСТВИЕ ПРОДОЛЖАЕТСЯ" (12+)

Среда, 19

Первый канал

06.00	"ДОБРОЕ УТРО"
10.00,	13.00, 16.00 НОВОСТИ
10.05	"КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА"
10.35,	14.50 "ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ"
10.45	"ЖИТЬ ЗДОРОВО!" (12+)
11.55	"МОДНЫЙ ПРИГОВОР"
13.10	"ВРЕМЯ ОБЕДАТЬ"
13.50	"ДОБРОГО ЗДОРОВЬЯ!" С ГЕННАДИЕМ МАЛАХОВЫМ (12+)
15.00	"ДРУГИЕ НОВОСТИ"

Буряад үнэн

13.06.2013

№ 23 (21922)

№23 (837)

Культура

09.15	"УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ". "НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ" (16+)
09.25	"ЮНАЯ ЛИГА СПРАВЕДЛИВОСТИ" (6+)
10.00	T/C "ИНТЕРНЫ" (16+)
11.00	X/F "ПОГОНЯ"
13.00	T/C "РЕАЛЬНЫЕ ПАЦАНЫ" (16+)
14.00	"ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС". "МИРОВЫЕ НОВОСТИ" (16+)
14.30	"БИТВА ЭКСТРАСЕНСОВ" (16+)
15.30	"ДОМ-2. LIVE" (16+)
17.00	T/C "УНИВЕР. НОВАЯ ОБЩАГА" (16+)
17.30	T/C "САШАТАНЯ"
18.00	T/C "РЕАЛЬНЫЕ ПАЦАНЫ" (16+)
19.00	"УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ". "НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ" (16+), ПОГОДА
19.20	"СПОРТ-ЭКСПРЕСС" (12+)
19.30	"ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+)
20.00	T/C "УНИВЕР. НОВАЯ ОБЩАГА" (16+)
20.30	T/C "САШАТАНЯ"
21.00	X/F "СУПЕРПЕРЦЫ"
23.00	"ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+), ПОГОДА
23.30	"ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ" (16+)
00.30	"ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+), ПОГОДА
01.00	X/F "ПАДШИЙ"

СТС «Байкал»

16.30, 18.55, 21.55, 23.25, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 МЕТЕОРИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)

06.00 M/C "ВЕЛИКИЙ ЧЕЛОВЕК-ПАУК"

07.00 M/C "СУПЕРГЕРОЙСКИЙ ОТРЯД" (6+)

07.30 M/C "КЛУБ ВИНКС - ШКОЛА ВОЛШЕБНИЦ"

08.00, 09.30, 14.00, 23.20, 01.30 T/C "6 КАДРОВ"

09.00, 13.30, 19.30, 00.00 "МЕСТНОЕ ВРЕМЯ НА СТС-БАЙКАЛ" (0+)

10.00, 18.00, 18.30, 19.00 T/C "ВОРОНИНЫ"

11.00, 16.35 ШОУ "УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ"

12.30 X/F "МЕТОД ЛАВРОВОЙ"

14.20 X/F "ХРОНИКИ СПАЙДЕРВИКА"

16.05 T/C "ДАЕШЬ, МОЛОДЕЖЬ!"

21.30 X/F "ДАНДИ ПО ПРОЗВИЩУ "КРОКОДИЛ"

00.30 "КИНО В ДЕТАЛЯХ"

01.45 X/F "НЕТ МУЖЧИН - НЕТ ПРОБЛЕМ"

03.25 ТЕХНИЧЕСКИЙ ПЕРЕРЫВ

НТВ

07.00 "НТВ УТРОМ"

09.10 T/C "ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА"

11.00, 14.00, 17.00, 20.00 "СЕГОДНЯ"

11.20 "ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ. ОБЗОР ЗА НЕДЕЛЮ" (16+)

11.50 "ДО СУДА" (16+)

12.55 "СУД ПРИСЯЖНЫХ" (16+)

14.25 "СУД ПРИСЯЖНЫХ. ОКОНЧАТЕЛЬНЫЙ ВЕРДИКТ" (16+)

15.35 T/C "УЛИЦЫ РАЗБИТЫХ ФОНАРЕЙ" (16+)

16.30, 19.30 "ОБЗОР. ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ"

17.25 "ПРОКУРОРСКАЯ ПРОВЕРКА" (16+)

18.40 "ГОВОРИМ И ПОКАЗЫВАЕМ" С ЛЕОНИДОМ ЗАКОШАНСКИМ" (16+)

20.30 T/C "КОДЕКС ЧЕСТИ-6"

22.25 T/C "МЕНТОВСКИЕ ВОЙНЫ"

00.15 "СЕГОДНЯ. ИТОГИ"

00.35 T/C "КРАПЛЕНЫЙ"

01.35 T/C "СТЕРВЫ"

02.30 D/F "ТОЧКА НЕВОЗВРАТА"

"ГАЛХАН" - литературно-хүгжэлтэй уран бэлигэй салон

ХАТАРШАН ХҮН ХОЛООО ЭЛИ БАЙДАГ

Наанайнгаа мэргэжэл шэлэлгээ гээшэх ёхин үйлэх хаш даа. Хэн болохо гээшэб, ямар мэргэжэл шэлэхэ гээшэб гэхэн асуудалнууд томохон болож ябанаан залуушуулые наанаат болгодог. Заримашуул хара бага наананаа хэн болохобиб гэжэ хүсэжэ, наанажа, тэрээндээ эрмэлзэжэ ябадагшье байха.

Захааминай аймагай Дүүтэлүүр нуурина Альша Дымбрывлов үшөө Сахирай интернат-хургуулида нураха байхадаа, хатаршан болохоб гэжэшидээн юм. Республика дотор мэдээжэ хүгжэмшэн, багша Михаил Бадмаевич Хубриковай энэ нуругуули-интернадтаа байгуулсан "Ургы" гэхэн ансамбльда Альша хатаржа эхилэн юм. Хореографийн багшанар Туяна Дармаевна Раджана Бадмаевна хоёрой хүтэлбэри доро элдэб хатарнуудые уран нугархайгаар хатаржа нураа. "Ургы" ансамбл холо ойро суурханхай, үхижуудые соёл искус-ствын талаар ехэх хүгжөөдэг, бэлгитэй бэрхэ арист болох үхижууд, ба-сагадые хүмүүжүүлдэг эмхи гээшэ. Ганса Захааминай аймаг дотор бэшэ, мун Буряад оронойнго аймагуудаар, Улаан-Үде хото гастрольдо гарадаг, үхижуудые ёнотойл аристын мэргэжэлдэ нургадаг ён тула Альша за-абол хатаршан болохоёо наанаан юм.

Дунда нуругуулияа Альша эрхим дүүргээд, Буряадай Гүрэнэй соёлы ба искусствуучилишин оюутан болоо бэлэй. Нуругуулияа 4 жэлэй туршада нураха дүүргээд, Буряадай гүрэнэй дуу, хатараи "Байгал" ансамблиин артистаар ажалажа эхилээ. Тэрэ дары Зүүн Сибириин соёлы академи заочно тухэлээр дүүргэхэн юм.

2004 ондо Альша Буряадай автомо-мито окружой хүтэлбэрилэгшэ байнаан Баяр Баясхаланович Жамсуевай

урилгаар Буряад орондоо олон артистнаар Альша нютаг руу зөвхөн ошонон юм. Мунөө тэдэнэр булта шахуу Альша нютагта ажануудаг зандаа. Алексей Дымбрывлов Альша дуу, хатарай "Амар сайн" театрд гол хатаршанаар хүдэлжэ эхилээ.

- Альша нютаг намда түрэл болошоо. Ажалдаа ехэ дуратайб. Наанайнгаа алан ехэ хуби ажалдаа, түрэл колек-тивтэ зориулдаг хаб даа, - гэжэ Алексей энээнэ.

Алексей Дымбрывлов мунөө театрд мэдээжэ арист юм. Энэ хүдэлхэ үедөө 2011 ондо "Жэлэй эрхим артист" гэхэн нэрэ зэргэдэх хүртэхэн, Забайкалиин хизаарий губернаторай Хүндэлэлэй грамотаар шагнагданан юм. 9 жэлэй туршада театрд гол рольнүүддэхатараа.

- Илангаяа Кавказ арадай "Лизгин-ка" хатарта дуратайб. Мунөө залуушуулые нурагжа, урагшан табижа эхилэнхэйб. Залуу үхижууд баал гол рольдо хатарха ёнотой ха юм, - гэжэ тэрэ тэмдэглэбэ.

Алексей Альша нютагта ажанууха үедөө Альша Туяна басагантай хуби зяяагаа нийлүүлжэ, гэр бүлэ болонхой. Туяна Бадмацыреновна Альша хүүгэдэй уран урлалай байшандыа үхижуудые гоё наихан хубсаа оёжо нурагдаг модельер юм. "Фантазии и каприсы моды" гэхэн харалганд үхижуудые бэлдэжэ, амжалтатай хабаададаг юм. Уран наиханай хэрэг эрхилдэг бэлгитэй гэр бүлэ хоёр наихан хүүгэдтэй. Саша Аяна хоёр хатарха, хүүхэлдэйнүүдтэг гоё наихан хубсаа оёхо ехэ дуратайнууд юм.

Захааминай зон гэр барихадаа бэрхэ юм гэжэ суурхадаг. Тиймэхээ Дымбрывловтэнэй гэр бүлэ шэнэ гэр барика, даамай найдамтайгаар Альша нютагта түбхинэнхэй.

Цыргма САМПИЛОВА.

Ёнхон заншал

БУУРАЛ АБГАЙН АЛТАН ҮРГААЛNUУД

Багшын ажалай ветеран Цымжид Доржиевна "Echo заншал" хуудаандаа айлан болож буряад арадаймний элинсэгүүдэй сахижя ябанаан ён заншалай нурагалнуудтай хубалдана.

ЗҮБ МУРӨӨР ХҮМҮҮЖҮҮЛГЭ - УРДЫН ЗАНШАЛ ЮМ

Архидалга хадаа баал мунөө үеын хүндүүхэй асуудалнуудай нэгэн гээшэ. Архитай тэмсэл алишье сагта хэгдэдэг ааб даа. Харин буряад арадаймний элинсэгүүд архиды обтожо, хомхойржо, дийлдэжэ байгаагүй. Агууехэ Чингис хаанай зарлигүүдье үе үедөө дамжуулан, архийн хориуултухай нилэнэн удаан сагта сахигдажа байнаан юм. Совет гүрэнэй үедэ архи уулга ехэ нүхэрхэн аабза. Илангаяа Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай үедэ манай буряад хүбүүд архиды дадаагүй бээ махабадтай байж, ехэхэнээр архин хорхойдо оронон гэлсэдэг. Илангаяа ури хүмүүжүүлгээдэх хүбүүн хүнниие зайнан, залхуу бэшэ, үнэн үгэтэй, эмээлтэх хазаартые багтаахаа уужам досохитой, юумые хайрлаха сэдьхэлтэй, хатуу зоригтой, холые бодохо ухаатай болгохые оролдохо.

АРХИ ДЭЛГЭНЬЭН НАЙР НААДАН ОЛОН БОЛОНХОЙ

Мунөө сагта түрэ наран, түрээн үдэр, залуу айлан үхижуу "Угаалган", үхэх хайшалаан, машина угаалган гэхэ мэтэ хэдэн олон наанагдаа

үзэгдөөшьгүй сайлалган, найр нааданууд бии болонхой. Тэдэндэ суглархан залуушуул архидад, шагшууян, хатар наадан, энеэдэн болож байхаар, саашадаа архинь ехэдээд, нюдэрга гү, алишье шишидамшье буулган болодог. Бага багаар балга балганаар, хорон унданай хорхий залгижа, аалиханаар архяар сэнгэлгэндэ дуратай, үргэхэндэ эмэхэй, ажал хүдэлмэридэ дурагуй, эрдэм мэдэсэдэх нөхжүүгүй, аба эжын заабарида тоомжогүй болоно. Тийгээд лэ амаа ангайжа, арбан үгэх холбожо шадахаа зониины тоотой, архи уугаад алмайраа зониины ехэ олон болошодог. Урдань буряад зон нютаг нугаараа сугларжа, хэдэй нөнин наада зугаа, мурсысөнүүдье эмхидхэдэг байгаа. Мунөө сагта Сагаалган, Обоо тахилган, зунай наадан гээд хэмжээ ябуулгануудта янала залуушуул эдэбхитэй хабаададаг болохонийн наихаалтай. Энэ жэлэй Сагаалганды нэгэ нютагайхийд суглархан газар ошоо бэлгийб. Энэ ганса нахатайшуулда хатуу харые аягалаа. Залуушуулай архи амандаа огтошье хээгүйн ехэтэ наихаагдаа.

ЗАНШАЛТА ЁНО ГУРИМ НЭРГЭЭМЭЭР

Хүнэй аян замда гараха, хэрэгээр талаар ябаха, хүбүүнэйнгээ албан сэргээгээ ошоо болоходонь, арбаад хононг урид унаха унааень, тохого эмээл зэмсэгьеен, абажа ябаха хэрэгсэл, эдээ хоолыен бэлдэдэг. Уридшалан дасан ошоожо, зүрхий зуруулжа харуу-

лаад, гэрхээ гаража ошоо тааруу наийн үдэр сагыень, зүг шэгыень узүүлээд, наадгүй наийн, мэндэ ябахыень хүсэжэ, сахиусандаа үргэл хэжэ, огторгой олон бурхад амин нахыен абаржа, сахижя ябыт гэжэ зальбардаг. Залуушуул сугларжа, наада зугаа дэлгээд, гоё наиханаар үөрынгөө урлал бүтээн алшуур, хармааны плаад, хэтэ сахиур мэтийе бэлгэлжэ, наийн үгэ, наихан захягаар үдэшэдэг байгаа. Мордохо дээрэ аягатай нахий хахадыен уугаад, нүгээ хахадыен бусажа ерэхэдээ уухаб гэжэ үлөөдэг. Мордоходоно, гэртээ улгэшэд хойноноонь ну тараг үргэжэ үлэдэг. Имэ наихан заншал зарим тээ мунөөшье болотороо сахигдадаг.

АРХИИН ХОРЮУЛ

Хубүүн үриин нурагалдаа заатагүй орох ёнотой үшөө нэгэ зүйл гэхэдэ, архийн хорюул болоно. Эртэ урда сагхаа хойши архи олон арад зоной уудаг ундан байгаа гэлсэдэг. Байгаалиин ургасаа жэмэсээр тэрэ үеын архи нэрэгдэдэг байгаа. Амта шэмээрээ мунөө үеын архинчудхаа жэшэгүй нула, бээдэх хорогуй байнаан. Харин мунөө архи гээшмэнай али бүхы юмэнэй дайсан, ами наханай дайсан. Архинша хун гансал өөртөө хабаатай буруу юмэх хэнэ бэшэ, харин ямаршье зэмэгүй, зааханааршье тэрээндэ хабаагүй хүнүүдтэй, тэдэнэй бээ махабадта, элүүр энхэдэ, ами нахандань хоро хүргэжэ болоно. Архи уудаг зонноо элдэб үбшэнтэй, нула бээтэй, ухаан мэдэрэл муутай үхижууд түрэжэ, бүхы нахандаа зобоно, ту-

лина ха юм. Муу хойшолонтой, хамаг юумэндэх наалта, олон нийтэдэ аюултай юумэн хадань архи гээшье уухын тусхай дүрим, журам байнаан гээшэ. Дүшэ хүрээд, дүнгэжэ амаса, таби хүрээд, тааруулжа балга гэжэ элинсэг хулинсагуудаймий захяа бии ха юм. Энээниие адаглан харабал, уу гэжэ үгэ оройдоошье хэлэгдэнэгүй. Мун дүшэнхээ доошоо нахатайшуул огто дурдагданашьгүй. Энэнь манай арадай ёнотой сахижя байнаан захяа журам гэршэлнэ бэшэ гү?

Цыргма САМПИЛОВА
бэшэжэ абаба.

**Республикин арадай поэт, СССР-эй Кинематографийн отличник,
Буряад Республикин соёлой габьяата худэлмэрилэгшэ
Дансаран Шагдарович ДОРЖОГУТАБАЙН 80 наанай оидо**

“ХЭБЭД НОМХОН ХЭЖЭНГЫН УРАСХАЛДАЛ УЯНГАТАЙ, ХЭШЭГТЭЙ БАЯН ХЭЛЭТЭЙ, УРАН ХУРСА ЗУГААТАЙ...”

Гээж арадтаа алдар суутай поэт, бэрхэ киномеханик, бэрхэ соёлшон, эрдитэ ехэтэй эсэгэ, энэрхы сэдьхэлтэй, хундэмүүшэ зантай Дансаран Шагдарович Доржогутабай тухай наяган Хэжэнгын аймагай Хөөрхэ гэжэ нэртэй хөөл зохид, хөөрхэн тоонто нютаг үнгэртэгдэхэн 80 наанай нийрай үдэшэ дээрэн нютагаархидын, Улаан-Үдэхөө өрхэн уран гууртата нүхэднүү, түрэлхидиных, ури хүүгэдийн баясан хэлэхэн, юбилияры амаршалбан байна. Эгээл түрүүн клуб соонь болонон үдэшье Хэжэнгын аймагай захиргаанай гулваа – урагшаа наанаатай ударидаага Г.З. Лхасаранов түрүүтэй, райсоведэй түрүүлэгшэ Б.Н. Шойдоков, соёлой управленин начальник Б.Ч. Батуева, мун анхан кинофикациин ажлы шадамар бэрхэр хүтэлбэрилхэн Д.Ж. Бадмациренова гэшэд зүрх сэдьхэлэнгээ дулаан үгнүүдэе зориулж, хүхэ номин хадагуудые, мун наихан буряад дэгэл, малгай Дансаран Шагдаровичта эндэ сугларагшадай халуун альга ташалган доро үмдэхүүлхэн байна. Дээдэ-Хэжэнгын поселенин дарга Б.Ц. Бочиктоев “үнэн дээрээ энэ хүмийн манай Эдэрмэгэй хүн юм” гэжэ мэдээсээд, үреэлэй дээжье хүргэх зуураа ута наа, удаан жаргал залуугаар харагдадаг, улаахан хасарнуудтай бэлгитэй поётээ, бэрхэ соёлшондоо хүсэбэ, мүнгэн бэлгээ дамжуулба.

Багаана дахажаа өөдөө болоноо, эдир залуунаа үбнэндэсүг худэлнээхээ хэлэ бэшгэй эрдэмий дид-доктор, Хөөрхын суута хүбүүдэй нэгэн В.Ш. Гунгаров дурсажа, Дансаран Шагдаровичы хани халуунаар амаршалаа. Бүхы наанаараа нүхэсэдэг, бэе бээ дэмжэдэг Уран зохёолшодой холбооной түрүүлэгшэ, мэдээжэ санаартан М.Р. Чойбонов баян, удхатай үгнүүдээр амаршалжа, “алтан заяатай абынгаа наян наанай налагар ойнхээ хэжэ байнаа үхижуудынхай нахаха, Дамдин-Цырен хүбүүниин эсэгээ нажаажа, поэт болоо”, - гэжэ онсолоод, Дансаран Доржогутабайдаа үнэтэ үреэл хүргээ: “Даашагуй далгатай, дахажа ябаха жаргалтай, ябаха газартай ямбатай, ороон газартай олзотай, долоон үнгүн нолонгоор хүрээлүүлэн, наанай үндэртэ хүрэжэ, нийдэхэн хүн шувуудтад шүлэгүүдээ нубаруулан зохёожо ябахатай болтогой!”

Тайзанай хажуу тээнь залуу нааныен, дунда болон мүнөө үеиен наануулж, аяар 8 хүүгэдие гарын ганзагада, хульнь дүрөөдэх хүргэхэн гэр бүл, наанай хани нүхэр Зинаида Жамъяновна, аша зээнэр тухай фото-зурагуудын, шүлэгүүдээхээгүүд саибар экранийн шэмэглэжэ, найрайн үдэшэдэй ехэ нэмэлтэ, нонирхол оруулаа гэжэ тэмдэглэхээр. Эхэнэр поётдүүд Анна Виноградова (анхан Перелыгина гэжэ фамилитай, багадаа Эдэрмэгтэ ажануудаг байгаа), Татьяна Григорьева, Светлана Нестерева гэгшэд

Хэнтэйн Батхуяй

шүлэгүүдээ юбилиярта зориулба, но муудаа бэлэглэбэ. Үндэхэн номийн сангай хизаар ороон шэнжэлэлгүн сектортэ амжилттай ажалладаг, СМИ-нүүдтэй холбоотой худэлмэрий бэлүүлдэг бэрхэ худэлмэрилэгшэ, Могохон тоонтотой Р.Г. Батумункуева республикинга Соёлой мийнтийн зүгтэй 10 мянганай мүнгэнэй бэлэгэй сертификат,

боти поэзийн, прозын, драматургийн антологи барюулжа, баярай үгнүүдэе хэлэбэ.

Монгол поэт, буряад янаан Хэнтэйн Батхуу гайхалаа мэдүүлжэ, “80-тай үбгэн поэт хадаа тулгуур тулаан нилээд нанатай хүн утгаха гэжэ наанаамни, залуубар, бараг хүн байбал даа”, - гэжэ хэлэжэ, бултанийн хүхэбэ, “Аялгата наихан

ДАЛИ ЖЭГҮҮРТЭЛ ХАДУУХАБ

Хүхын дуунай донгодоо утган, Хубүүхэн тэршэлэн түрөө бэлэй. Бүгүн дуунай аялга шагнан, Баахан наандаа тэнжээ бэлэй. Үхэрэй мөөрөө хээгүүр Үхижуун ябахадаа адуулаат. Эгээл тиихэдэ эдеэшэд, Эжигэнгээ нургаал дуулаат. Хэбэд номхон Хэжэнгын

Хөөрхэ нютагтаа мүндэлжэ, Томошог болоходоо хульбэржэ, Түнчдээ ороон намтартай. Шүлэгэй гүрэмэл хүбшие Шэлэжэ шадаан ахатан. Уньяртаан талын зүргье Уянгалан нийлэхэн шүлэгшэн. Үнгэрхэн сагай үймөөн-Үйлийн үриин гасалан.

Дабаатай, заяатай замье Дабажа гараат, Дансаран. Эмгэн эхээ хайллан, Эдирхэн залуудаа энхэрээт. Тэрэсагаа хаймадан, Түүрээн шүлэгэе шэвшээт. Мүнөө адаглан харахадам, Мүнгэн нааншаг хийсхүүлээд, Наян жэлээ гэнжэтүүлээд,

Налайн үүхэн буянтайт. Зориута ормоглонон шүлэгтэм Зангаа бүүхэн гутаанай, “Хазаарлаан” шүлэг-хүлэгээ Хэжэнгын поэт Доржогутабай. “Буряад аялга – нуршиен” Булсуу дээрхээн харбуулнаб” – гэхэн Дансаранай наангин үгнээн Дали жэгүүртэл хадуухаб.

Цыденжаб Цыреторон

бүряад хэлэмни” гэхэн дүрбэн хэлэн дээрэ бэшэхэн наихан номоо бэлэглэбэ. “Түрэл хэлээ мартаагүй хөөрхынхид, амар мэндээ”, - гэжэ мэндэшэлэн эхилхэн поэтесса Нина Артугаева-Ленхобоева 80 наанай сарюухан саа гэшхэн, 80 наихан хабарые угтаан, 80 дулаахан зүннине хужарлан баясан, 80 намарай ольбонто газар дээгүүр ябахан аха захатан поэдээ аргагүй дулаахан үгнүүдээр амаршал, “Баглаа сэсэгүүд” гэхэн гоё шүлэгэе үншаба. Хөөрхэхөө уг гарбалтай Россиин габьяата артист, поэт Чингис Гуруев шүлэгэе, сута “Хунахан” гэхэн дуугаа энэ үдэшьең геройдо зориулж, баахархал, омогорхолоо мэдүүлээ. Поэт Цыденжаб Цыреторонай Д.Ш. Доржогутабайда зориутаа бэшэхэн шүлэгэе (доро үтгэн) үншажа, олоной наихаал магтаалда хүртөө. Эдэрмэгэй нургуулин Дулсан Гармажапова, багша С.В. Дорофеева гэшэд шүлэгүүдээ, дуунудаа зохицоор гүйсэдхөө. Нютагаархидын – Россиин габьяата багша Ханда Дамбиевна болон Хэжэнгын аймагай захиргаанай управляемои тушаалтай Анатолий Цыренович Золтоевтон, энэ үдэшьең шадамар бэрхэр хүтэлэгээ, Россиин соёлой габьяата худэлмэрилэгшэ Г-Н.Ц. Гунзынов, “Хэжэнгын гол” газетын корреспондент Бато-Цырен, бусад баахархалаа мэдээжэ поётэ зориулж, байна.

Манай эсэгэ, киномеханик, киноист мастер мэргэжэлтэй Доржо-Палан Дылгирович Дымбривылов баан СССР-эй Кинематографийн отличник, Дансаран Доржогутабайда наанаараа нүхэсэдэг, хоюулаа шүлэгүүдэе, рассказуудые бэшэдэг, мун манай дүү басаган, бэрхэ журналист ябахан Баярма Дамбаринчновагай (Дымбривырова) “Мастера культуры и искусства Бурятии” гэхэн ном соо Д.Ш. Доржогутабай тухай ехэ наин очерк ород хэлэн дээрэ бэшэхэн тухайн хөөрбэб, баабайнга анда нүхэрье халуунаар амаршалб. Ерхэн айлшадтаа, уран гууртатаа нүхэдтээ, нютагаархидтаа баярай үгнүүдэе юбилияр ехэ зохицоор хэлэжэ, наийрангаа хотоймо, баян столицадаа хүхуун, дориун зантай, баян, бардам хэлэйтэй, хундэмүүшэ сэдьхэлтэй Дансаран Шагдарович, хоюулаа залуугаар харагдадаг Доржогутабай бүлэе урижа, дуунууд, наихан үрэлнүүд үдэшэ орой болотор Хужарта нуураи долгилтор гэхээр ханхинаа бэлэй. 80 наанай наираар ахатан поэдээ, 1959 ондо аяар холын Москвада Буряадай искусство, литературын декадын үедэ Хэжэнгынгээ “Ургы” хооройт тэндэ дуулалсан соёлсон, мэдээжэ журналист Д.Ш.Доржогутабайгаа хани халуунаар амаршалаа, үшөө үндэртэ хүсэжэ, үлзы хэшэг – шүлэгүүдээ зохёожо, үргэн Буряадаа суурхуулж байхыең үреэе!

Бэлигма ОРБОДОЕВА.

ЗУРАГУУД ДЭЭРЭ: 80 наанай наир дээрэ.

Июниин 12 - Россиин һайндэр

ЭХЭ ОРОНООРОО ОМОГОРХОНБДИ!

2002 ондо Rossi гүрээтэ, бээс даанги байдал тухай декларациин баталагдахаар жэл бүри июниин 12-ой үдэр Rossi гүрэнэй үдэр гэжэ тэмдэглэдэг болонхой.

Российн Федерацин эгээл түрүүшүн президент Борис Ельцин 1994 ондо июниин 12-ой үдэр тус декларациин абаан үдэр тодоруулжа, гүрэнэй һайндэрэй тэмдэг олгуулсан юм. Дүрбэн жэлэй саана энэ зарлиг баталагдаан байбашье, 1994 ондо бээс даанын үдэр гэжэ тэмдэглэгдээд, энэл үдэр Rossi гүрэн өөрын түрүүшүн президенттэй болонон байна. Энэ үдэр гүрэнэй эээл шухала һайндэрнүүдэй нэгэн болохо то-доруулагдаа. Энэл удэрхеэ эхилжэ, Rossi гүрэнэй шэнэ түүхэ эхилээ. Мүнөөдэр энэ һайндэр хадаа Rossi гүрэнэй эрхэтэдэй эрх сүлеөгэй, эб найрамдалай һайндэр болоно. Баталагдаан хуули ба үнэн сэхэ найдамтай хандасын үндэхэн дээрэ бүхы янатанай һайхан ажаябуулгын эб ябадалай гэршэ болоно. Энэ һайндэр хадаа Олон янатанай нэгдэлэй һайндэр. Эхэ оронийго мүнөөдэрэй болон ерээдүйн саашанхи байдалай тулөө хароусалга нэгдүүлхын үдэр гээшэ.

Он жэлнүүдэй ошохо бүри энэ һайндэртэ арад зоной хандаса улам һайкарна. Хүн зон энэ һайндэрье ёнотойл һайндэр гэжэ сэгнэгэ, шухала һайндэр гэжэ тэмдэглэдэг болоо бшуу. Энэ үдэр хаа-хаанагүй, үргэн Rossi гүрэнэй бүхы газар дэбисхэрнүүд дээрэ найр наадан, тамирий болон соёлын хэмжээ ябуулганууд дэмжэгдэн. Үдэшлэн сэлмэг хүхэ огторгой ѿөдө үнгэтэ һайхан салют-фейерверк табихыен хүн бүхэн хүлеэн абажа баясадаг. Rossi гүрэн дотор 180 гаран элдэб янатанай бүлэгүүд ажануудаг. Гүрэнэй ажануугшадай 80 процентын ород янатан гэжэ тоологдоно. Rossi гүрэн өөрынгөө ажабайдалай хүгжэлтэдээ элдэб һандаргалта, дай дажар, шэнэлэлтэ, хубилалта бултын үзөө. Гэбэшье мүнөө манай һайхан РОССИ гүрэн асари томо гүрэн болоjo, бусад гүрэн түрэнүүд соо өөрын һуурий найдамтай эзэлэнхэй.

Манай гүрэн түүхын ба соёлын һайхан, баян заншалтай. Бидэ, үргэн Rossi гүрэндэ ажануугшад, түрэлхи һайхан ороноороо омо-горхожо байха ё хотойбди. Ургажа ябаа эдиршүүлдээ түрэл һайхан орондоо дурлал, омо-горхол, патриотическая хандаса хүмүүжүүлхэ шухала. Патриотизм гээшмэнай Rossi гүрэн дотор ажануугша олон янатанай хоорондохи харилсаа бэхижүүлхэ, бээ бээс хүндэлхэ, тэсмэгий хандаса гэхэн ойлгосотой юм. Тиймэхээ Rossi гүрэндэ ажануугша арад бүрин адли эрхэтэй, булта нэгэл Эхэ ороний хадаа ёх заншал, түрэлхи хэлэ, соёлоо хүгжэхээ адлихан лэ эрхэтэй гээшбэdi гэжэ тайлбарилха шухала. Эбтэй зетэй байдал манай Rossi гүрэнэй найдамтай бэхи хүгжэлтийн эхин болоно. Түрэхэн үдэрхеэр, Rossi гүрэн! Бээс даанги, бэхи бата гүрэн улам хүгжэжэ, арад зомнай ан-бүн ажанууг лэ даа, үргэн һайхан Rossi гүрэндэе! һайндэрхеэр, хүндэтэ нюотагаархин!

Цыргма САМПИЛОВА.

16.50 СПЕКТАКЛЬ "ЛИКА"
 18.15 Д/Ф "САНЧИ - ХРАМ В ЧЕСТЬ
 БУДДЫ"
 18.30 "ЗВЕЗДЫ МИРОВОЙ ОПЕРНОЙ
 СЦЕНЫ"
 19.40 "ACADEMIA"
 20.45 "ГЛАВНАЯ РОЛЬ"
 21.05 "АБСОЛЮТНЫЙ СЛУХ"
 21.45 Д/Ф "ПОХВАЛА КОНСЕРВАТИЗ-
 МУ. АЛЕКСАНДР СУМБАТОВ-ЮЖИН"
 23.15 Д/Ф "МАГИЯ МОЗГА. НАТАЛЬЯ
 БЕХТЕРЕВА"
 23.45 "МАГИЯ КИНО"
 00.50 X/Ф "МОЙ ДОМ ПОЛОН ЗЕРКАЛ"
 02.45 И. С. БАХ. БРАНДЕНБУРГСКИЙ
 КОНЦЕРТ №3
 03.45 Д/Ф "ПЬЕР СИМОН ЛАПЛАС"

АРИГ УС

07.00 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+).
 ПОГОДА
 07.30 "ГРОМОКОШКИ". ПОГОДА (6+)
 08.00 СЧАСТЛИВЫ ВМЕСТЕ (16+)
 08.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+)
 09.00 "УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ".
 "НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ"

(16+). ПОГОДА
 09.25 М/С "КУНГ-ФУ ПАНДА": "УДИВИ-
 ТЕЛЬНЫЕ ЛЕГЕНДЫ". ПОГОДА (6+)
 10.00 Т/С "ИНТЕРНЫ" (16+)
 11.00 Х/Ф "БЕЛЫЕ ЦЫПОЧКИ"
 13.00 Т/С "РЕАЛЬНЫЕ ПАЦАНЫ" (16+)
 14.00 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+)
 14.30 "БИТВА ЭКСТРАСЕНСОВ" (16+)
 15.30 "ДОМ-2. LIVE" (16+)
 17.00 Т/С "УНИВЕР. НОВАЯ ОБЩАГА"
 (16+)
 17.30 "САШАТАНЯ" (16+)
 18.00 Т/С "РЕАЛЬНЫЕ ПАЦАНЫ" (16+)
 19.00 "УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ".
 "НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ"
 (16+). ПОГОДА
 19.15 "АФИША" (16+)
 19.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+)
 20.00 Т/С "УНИВЕР. НОВАЯ ОБЩАГА" (16+)
 20.30 Т/С "САШАТАНЯ"
 21.00 Х/Ф "БОЛЬШОЙ ПАПА"
 23.00 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+).
 ПОГОДА
 01.00 Х/Ф "СИМОНА"

Четверг, 20**Первый канал**

06.00 "ДОБРОЕ УТРО"
 10.00 13.00, 16.00 НОВОСТИ
 10.05 05.20 "КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУП-
 КА"
 10.35, 14.50 "ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ"
 "ЖИТЬ ЗДОРОВО!" (12+)
 10.45 "МОДНЫЙ ПРИГОВОР"
 11.55 "ВРЕМЯ ОБЕДАТЬ!"
 13.10 "ДОБРОГО ЗДОРОВЬЯ!" С
 ГЕННАДИЕМ МАЛАХОВЫМ (12+)
 15.00 "ДРУГИЕ НОВОСТИ"
 15.25 Д/С "ПОНЯТЬ. ПРОСТИТЬ"
 "Я ПОДАЮ НА РАЗВОД" (16+)
 16.15 T/C "ЖЕНСКИЙ ДОКТОР-2"
 17.10 T/C "ПРОСПЕКТ БРАЗИЛИИ"
 18.00 ВЕЧЕРНИЕ НОВОСТИ С СУБТИ-
 ТРАМИ
 19.50 "ДАВАЙ ПОЖЕНИМСЯ!" (16+)
 20.50 "ПУСТЬ ГОВОРЯТ" (16+)
 22.00 "ВРЕМЯ"
 22.30 T/C "ПАНДОРА"
 00.30 "ВЕЧЕРНИЙ УРГАНТ" (16+)
 01.05 Д/Ф "ЖИЗНЬ ПОД КАБЛУКОМ"
 01.55 "НОЧНЫЕ НОВОСТИ"
 02.15 X/Ф "БЛИЗКИЕ ВРАГИ"
 04.20 Д/Ф "НИКОЛАЙ РАСТОРГУЕВ.
 "ДАВАЙ ЗА ЖИЗНЬ!"

«РОССИЯ»

06.00 "УТРО РОССИИ"
 06.07 06.35, 07.07, 07.35, 08.07, 08.35,
 09.07, 09.35 ВЕСТИ-БУРЯТИЯ. УТРО
 10.00 "БАМБААХАЙ"
 10.10 "БУРЯАД ОРОН"
 10.45 "О САМОМ ГЛАВНОМ"
 11.30 "КУЛАГИН И ПАРТНЕРЫ" (12+)

12.00, 15.00, 18.00, 21.00 ВЕСТИ
 12.30, 15.30, 18.10, 20.40 "ВЕСТИ-БУРЯ-
 ТИЯ"
 12.50, 15.50 ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ
 13.00 Т/С "ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ"
 14.00 "ДЕЛО Х. СЛЕДСТВИЕ ПРОДОЛ-
 ЖАЕТСЯ" (12+)
 16.00 Т/С "ТАЙНЫ ИНСТИТУТА БЛА-
 ГОРОДНЫХ ДЕВИЦ"
 17.00 Т/С "ПОЦЕЛУЙТЕ НЕВЕСТУ!"
 18.30 Т/С "КАМЕНСКАЯ-4"
 19.30 "ПРЯМОЙ ЭФИР" (12+)
 21.50 "СПОКОЙНОЙ НОЧИ, МАЛЫ-
 ШИ!"
 22.00 Т/С "ПРАВО НА ПРАВДУ"
 23.50 "ПОЕДИНОК". ПРОГРАММА
 ВЛАДИМИРА СОЛОВЬЕВА (12+)
 01.30 Д/Ф "ВАЛЕРИЙ ЗОЛОТУХИН. Я
 НИКОДА НИЧЕГО НЕ ПРОСИЛ"
 02.25 ВЕСТИ +

КУЛЬТУРА

07.30 "ЕВРОНЫЮС"
 11.00 "НАБЛЮДАТЕЛЬ"
 12.15, 02.55 Т/С "ПЕРРИ МЭЙСОН"
 14.00 "АБСОЛЮТНЫЙ СЛУХ"
 14.40, 22.25 Д/С "МУЗЕЙНЫЕ ТАЙНЫ"
 15.30 Д/Ф "ПОХВАЛА КОНСЕРВАТИЗ-
 МУ. АЛЕКСАНДР СУМБАТОВ-ЮЖИН"
 16.10 "ПИСЬМА ИЗ ПРОВИНЦИИ"
 16.40, 20.30, 00.30 НОВОСТИ КУЛЬТУ-
 РЫ
 16.50 СПЕКТАКЛЬ "НОРА"
 18.10 Д/Ф "ПЕЛЕШЯН. КИНО. ЖИЗНЬ"
 18.40 "ЗВЕЗДЫ МИРОВОЙ ОПЕРЫ"
 19.40 "АСАДЕМИЯ"
 20.45 "ГЛАВНАЯ РОЛЬ"
 21.05 "ЧЕРНЫЕ ДЫРЫ. БЕЛЫЕ ПЯТНА"
 21.45 Д/Ф "САЛВАДОР ДИ БАИЯ. ГО-
 РОД ТЫСЯЧИ ЦЕРКВЕЙ"
 22.00 "ГЕНИИ И ЗЛОДЕИ"
 23.15 Д/Ф "МАГИЯ МОЗГА. НАТАЛЬЯ
 БЕХТЕРЕВА"

ТИВИКОМ

06.30, 09.30, 11.00, 12.00, 13.00, 14.00,
 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 21.30, 23.00 НОВО-
 СТИ ДНЯ (16+)
 07.00 "В ТЕМЕ" (16+)
 07.25 "ВЫЖИТЬ В МЕГАПОЛИСЕ"
 (16+). ЗУРХАЙ
 07.50, 22.55 "АБИТУРИЕНТ" (12+)
 08.00, 01.00 НОВОСТИ ДНЯ (16+). ЗУРХАЙ
 08.30 "ЕВРОМАКС. ОКНО В ЕВРОПУ" (16+)
 09.00 "В ТЕМЕ" (16+). ЗУРХАЙ
 10.05 Д/Ф "МАЙОР ВИХРЬ. ПРАВДИ-
 ВАЯ ИСТОРИЯ"
 11.05 Т/С "ХОЛОСТИК ГАРИ"
 11.30 Д/Ф "5 ИСТОРИЙ"
 12.05 Т/С "АДЫОТАНТЫ ЛЮБВИ"
 13.05 Х/Ф "ОДИНОКАЯ ЖЕНЩИНА
 ЖЕЛАЕТ ПОЗНАКОМИТЬСЯ"
 14.45 М/Ф
 15.00 X/Ф "СЛЕДСТВИЕ ВЕДУТ ЗНАТОКИ"
 16.40 "ГЕОФАКТОР" (16+)
 17.05 Д/Ф "МАЙОР ВИХРЬ. ПРАВДИ-
 ВАЯ ИСТОРИЯ"
 18.00 Т/С "ЗАЧАРОВАННЫЕ" (12+)
 19.00 "РАДАР-СПОРТ" (12+). ЗУРХАЙ
 20.05 Т/С "МЫСЛИТЬ, КАК ПРЕСТУП-
 НИК"
 21.00 "ПЯТЬ ИСТОРИЙ" (16+). ЗУРХАЙ
 22.00 Т/С "ТАЙНЫ РАЗУМА"
 23.30 "ТОЧКА ЗРЕНИЯ" (16+)
 01.30 "ТОЧКА ЗРЕНИЯ" (16+). ЗУРХАЙ
 02.00 Т/С "УНИВЕР. НОВАЯ ОБЩАГА"
 03.00 Т/С "САШАТАНЯ"

АРИГ УС

07.00 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+).
 ПОГОДА
 07.30 "ГРОМОКОШКИ". ПОГОДА (6+)
 08.00 СЧАСТЛИВЫ ВМЕСТЕ (16+)
 08.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+)
 09.00 "УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ".
 "НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ"
 (16+). ПОГОДА
 09.25 М/С "КУНГ-ФУ ПАНДА": "УДИВИ-
 ТЕЛЬНЫЕ ЛЕГЕНДЫ". ПОГОДА (6+)
 10.00 Т/С "ИНТЕРНЫ" (16+)
 11.00 Х/Ф "БОЛЬШОЙ ПАПА"
 13.00 Т/С "РЕАЛЬНЫЕ ПАЦАНЫ" (16+)
 14.00 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+)
 14.15 "АФИША" (16+)
 14.30 "БИТВА ЭКСТРАСЕНСОВ" (16+)
 15.30 "ДОМ-2. LIVE" (16+)
 17.30 Т/С "САШАТАНЯ"
 18.00 Т/С "РЕАЛЬНЫЕ ПАЦАНЫ" (16+)
 19.00 "УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ".
 "НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ"
 (16+). ПОГОДА
 19.15 "ТОЧКА ЗРЕНИЯ" (16+)
 19.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+)
 20.00 Т/С "УНИВЕР. НОВАЯ ОБЩАГА"
 20.30 Т/С "САШАТАНЯ"
 21.00 Х/Ф "ТАКСИ-2"
 23.00 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+).
 ПОГОДА
 23.30 "ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ" (16+)
 00.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+).
 ПОГОДА
 01.00 Х/Ф "БУНРАКУ"

Пятница, 21**Первый канал**

06.00 "ДОБРОЕ УТРО"
 10.00 13.00, 16.00 НОВОСТИ
 10.05 "КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА"
 10.35, 14.50 "ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ"
 "ЖИТЬ ЗДОРОВО!" (12+)
 10.45 "МОДНЫЙ ПРИГОВОР"
 11.55 "ВРЕМЯ ОБЕДАТЬ!"
 13.10 "ДОБРОГО ЗДОРОВЬЯ!" С
 ГЕННАДИЕМ МАЛАХОВЫМ (12+)
 15.00 "ДРУГИЕ НОВОСТИ"
 15.25 Д/С "ПОНЯТЬ. ПРОСТИТЬ"
 "Я ПОДАЮ НА РАЗВОД" (16+)
 16.15 T/C "ЖЕНСКИЙ ДОКТОР-2"
 17.10 T/C "ПРОСПЕКТ БРАЗИЛИИ"
 18.00 ВЕЧЕРНИЕ НОВОСТИ
 19.50 "ЧЕЛОВЕК И ЗАКОН"
 20.50 "ПОЛЕ ЧУДЕС"
 22.00 "ВРЕМЯ"
 22.30 "ОДИН В ОДИН". НА БИС!
 01.30 ОТКРЫТИЕ 35-ГО МОСКОВСКО-
 ГО МЕЖДУНАРОДНОГО КИНОФЕСТИВАЛА
 02.20 X/Ф "ЖЕНИХ НАПРОКАТ"
 04.25 X/Ф "МУЖЧИНА С ЗАСНЕЖЕН-
 НОЙ РЕКИ"

КУЛЬТУРА

07.30 "ЕВРОНЫЮС"
 11.00, 16.40, 20.30, 00.00 НОВОСТИ
 КУЛЬТУРЫ
 11.20 X/Ф "ЧЕЛОВЕК ИЗ РЕСТОРАНА"
 12.50 Д/Ф "СИЯЮЩИЙ ФОНТАН. ФЕ-
 ДОР ТЮТЧЕВ"
 14.05 "ЧЕРНЫЕ ДЫРЫ. БЕЛЫЕ ПЯТНА"
 14.50 D/C "МУЗЕЙНЫЕ ТАЙНЫ"
 15.35 "ГЕНИИ И ЗЛОДЕИ"
 16.00 Д/Ф "ВОЛОГОДСКИЕ МОТИВЫ"
 16.10 "ЛИЧНОЕ ВРЕМЯ". ВЛАДИМИР
 ВОЙНОВИЧ
 16.50 СПЕКТАКЛЬ "НОРА"
 18.10 Д/Ф "ГЕРАРД МЕРКАТОР"
 18.20 "ЦАРСКАЯ ЛОЖА"
 19.00 Д/Ф "КУФУ - ОБИТАЛИЩЕ КОНФУЦИЯ"
 19.15 "ИГРЫ КЛАССИКОВ"
 20.00 "СМЕХОНОСТАЛЬГИЯ"
 20.50, 02.55 "ИСКАТЕЛИ"
 21.40 X/Ф "РУФЫ"
 23.05 "ЛИНИЯ ЖИЗНИ"

«РОССИЯ»

06.00 "УТРО РОССИИ"
 06.07 06.35, 07.07, 07.35, 08.07, 08.35,
 09.07, 09.35 ВЕСТИ-БУРЯТИЯ. УТРО
 10.05 "ТОЛИ"
 10.20 "САГАЙ СУУРЯН"
 10.45 "О САМОМ ГЛАВНОМ"

АРИГ УС

07.00 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+).
 ПОГОДА
 07.35 "ГРОМОКОШКИ". ПОГОДА (6+)
 08.00 СЧАСТЛИВЫ ВМЕСТЕ (16+)
 08.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+)
 09.00 "УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ".
 "НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ"
 (16+). ПОГОДА
 09.25 М/С "КУНГ-ФУ ПАНДА": "УДИВИ-
 ТЕЛЬНЫЕ ЛЕГЕНДЫ". ПОГОДА (6+)
 10.00 Т/С "ИНТЕРНЫ" (16+)
 11.00 Х/Ф "ТАКСИ-2"
 13.00 Т/С "РЕАЛЬНЫЕ ПАЦАНЫ" (16+)
 14.00 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+)
 14.15 "ТОЧКА ЗРЕНИЯ" (16+)
 14.30 "БИТВА ЭКСТРАСЕНСОВ" (16+)
 15.30 "ДОМ-2. LIVE" (16+)
 17.30 Т/С "САШАТАНЯ"
 18.00 Т/С "РЕАЛЬНЫЕ ПАЦАНЫ" (16+)
 19.00 "УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ".
 "НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ"
 (16+). ПОГОДА
 19.15 "АФИША" (16+)
 19.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+)
 20.00 "СОМЕДИ WOMAN" (16+)
 21.00 "КОМЕДИ-КЛАБ" (16+)
 22.00 "СОМЕДИ CLAB. БЕЗ ГРАНИЦ" (16+)
 23.00, 01.00 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+).
 ПОГОДА
 23.30 "ХБ" (18+)
 00.00 "ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ" (16+)
 01.30 X/Ф "ПЕРЕЛОМ"

ТИВИКОМ

06.30, 09.30, 11.00, 12.00, 13.00, 14.00,
 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 21.30 НОВОСТИ
 ДНЯ (16+)
 07.00 "В ТЕМЕ" (16+)
 07.25 "ВЫЖИТЬ В МЕГАПОЛИСЕ"
 (16+). ЗУРХАЙ
 07.50, 23.50 "АБИТУРИЕНТ" (12+)
 08.00, 00.00 НОВОСТИ ДНЯ (16+). ЗУР-
 ХАЙ
 08.35 "РАДАР-СПОРТ" (12+). ЗУРХАЙ
 09.00 "В ТЕМЕ" (16+). ЗУРХАЙ
 10.05 Д/

ҮНГЭРӨНӨХ ЗҮҮН ҮЗЭЛЭЙ АГШАН ЗҮҮР

Аркадий БАТОМУНКУЕВАЙ проект

Буряад хубсанатай хоёр эрэшүүл, үхибүүн болон эхэнэр. 1900-1920-ёод онуудта.

Том болон сэтгүүлнүүдье уншахын тула хотын ехэнхи ажануугшад (бараг айлнууднаа бэшэниинь) номой сангүүд болон уншалгын гэрнүүд руу (изба-читальня) ошодог, харин сонинуудые гэртээ захижаа авадаг нэн. 1927 ондо Верхнеудинскда 14 номой сан хүдэлдэг байгаа.

Тэрэ үедэ республикада «Бурят-Монгольская правда», «Буряад-Монголой үнэн», «Бурят-Монгольский комсомолец», «Красный бурят-монгол», «Скотовод и пахарь» болон «Ленинэй ашанар» («Внучата Ленина») сонинууд, «Жизнь Бурятии» сэтгүүл олон хэхэгээр хэвлэгдээг байхан.

1929 ондо хотодо багахан радиостанци нээгдэж, үдэр бүхэндэ буряад, ород хэлнүүд дээрэ зүб үзлөөр хүмүүжүүлгүн, соёл-гэгээрэлэй, нуралсалай дамжуулгануудые шагнагшадтаа дурадхадаг нэн.

Энэ үедэ Верхнеудинские эрдэмэй ажал ябуулгын туб болгохо талаар үндэхэ нуури табигдаа. 1922 оной июлиин 1-дэ түрүүшүн эрдэмшэнжэлгын эмхи – Буряадай эрдэмэй хороон (Буручком) байгуулагдаа. Хорооной түрүүлэгшээр Б.Барадин томилогдоо. 1929 оной май соо Буручком Буряад-Монголой гүрэнэй соёлой дээдэ нургуули (БМИГК) болгогдоо, даргаарнь М.Хабаев томилогдоо.

Базар Барадин

Морхоз Хабаев

Эндэ олон ондоо янтануудай ажануудагын эли: Улаан-Үдийн гудамжануудаар буряадуудшье, ордуудшье харагдана...

National Geographic Society

Американ сэтгүүлшэн Барт Макдауэлл болон «National Geographic» сэтгүүлэй фотограф Дин Конгер 1977 ондо ех гэгшийн СССР гүрэн болон ажануугшад тухайн хөөрээн фото-зурагуудтай 370 нюуцтай ном гаргаа. Хоёр жэлэй туршадаа тэдэ гүрэнэй бүхы 15 совет республикаар, олон тоото хотонуудаар аяншалаа юм. Энэ ном политическэ асуудалнуудые дайрангүй, баруун гүрэнүүдэй уншагшадые СССР-эй арадуудай түүхэтэй, соёлтой болон ажабайдалтай танилсуулаа.

Яхад арадай артист Гавриил Колесов номой автор Барт Макдауэлл (зүүн гарнаа) болон оршууллага Геннаидий Соколовто заганай хүрэнхэй хэршэмгүүдые (строганина) бэлдэжэ байна.

Номгүйгээр эрдэм мэдэс олдохогүй, эрдэм мэдэсэгүйгээр коммунизм тогтохогүй!

СССР гүрэнэй арадуудай хоорондохи таһаршагүй хани барисаан мандаха болтогой!

Из архива Музея истории Бурятии

Уэбэртэ нютагай Профсоюзна гудамжын хүбүүд (мүнөө энэ гудамжада Дондок Улзытуевай нэрэ олгогдохой).

Саада тээнь зогсонод: Владимир Цыренов (БНЦ-гэй эрдэмэй хүдэлмэрилэгшэ), Сухэ Улзытуев ("Буряатхлебпромой" уран зураашан).

Наада тээнь - Дондок Улзытуевай эгээл түрүүшүн нүхэд Вячеслав Митыпов, Олег Очиров, Оюн Улзытуев.

Джалай болон ара талын хүдэлмэрийн ветеран Дарижаб Цыреновна Гыдырова, Цырма басаганинъ, эсэгэнь Гыдып Жамсаранович Гыдыпов. Бэшүүрэй аймагай Нарин-Заганай урданай ажануугшад. 1950 он.

С.Соктоев наанайнгаа нүхэртэй болон хүүгэдтэээ. Б.Борхоев болон Т.А.Улзытуев.

Буряад арадай уг изагуурай түүхэ

БАРГАЖАНАЙ БУРЯАД ЗОНОЙ ТҮҮХҮН ТОБШО БЭШЭГ

(Түгэсчэл. Эхинийн үрдахи дугаарт).

Шажан шүтэлгэрнь илгаа ha, 6667 эрэшүүл, 6821 эхэнрүүд будын мургэлтэн, 127 эрэшүүл ба 104 эхэнрүүд хэрэхээ зүүнэн тоотой. Бөө мургэлтэнэй тоо нүүлэй үед үгүүюм.

4. Анхан шажан эндэ яжаа дэлгэрэн, хийд, сүмэ байгуулсан тухай. Баргажан мурэнэй зүүн гар тээ Улаан-Бургал гэжэ горхоной хойто талада 1810 ондо хара багшнаар (светские проповедники) хүрдэн сүмэ бутээхэн юм. Теэд 1819 ондо залажа асарбан гурбан болти «Ом» нэрээдэй судар тэрэ сүмэ дотороо уншуулж, мургэдэг болоод, 1828 ондо ехэ дасан байгуулба. Хожомын дасанай байран газарий эбдэрэдэ, 1860 ондо дасан Сагаан Нуур гэжэ газарта урилагдана юм. 1880 ондо энэ дасан шулун нүүри дээрэ модоор гурбан дабхарлиг болгогдох шэнээр баригдаан, дэргэдэнхээ хоёр бага мургэлэй мөдөн сүмэнүүд бии юм. Дасанай дэргэдэ ламанарай ба үглэгүн эзэдэй баринаан нэгэ зуу тухай байсан гэрнүүд бии юм.

Баана Улан (Улюн) гэжэ газарта 1866 ондо, Хурамхаан гэжэ газарта 1884 ондо хоёр миссионер орд сүмэнүүд баригдаан юм. Нэгэ сүмийн дэргэдэ приходско нургуули бии. Эдэ хоёр тосхонуудай зон гэхэдэ - Уланда 31 үрхэтэй айлнуудай гурбанин ородууд, Хурамхаанай 28 үрхэтэй айлнуудай найман үрхэтэй ородууд байна. Наяадаа буряадуудай дунда нютаглаажа байран ородууд гэхэдэ - Шаманка гэжэ нэгэ багахан нүүринда 13 үрхэтэ, Хонхино гэжэ газарта - 7 үрхэтэ, Хараан-Хуур гэжэ газарта хоёрхон үрхэтэ ородууд нүуна. Бэшэ орд сэлэнүүд буряадуудай дунда үгүүюм.

5. Газарай үйлзбэри ба ажаа амидаралай байдал тухай.

а). Баргажанай буряадууд хамнигад хоёрхон хоорондохи газарай хубаариа гэжэ үгүүюм. Эдэ зоной ажануудаг дайда бүхын дээрээ - утлын 200 modo, үргэнийн 25-30 modo хэмжээтэй гэдэг. 1838 оной априлиин 22 үдэрэй Эрхүүгэй казенно палатаа үтгэхэн планай ёндоор, хоёр Хүнтэй гэжэ үнагуу хуурай газарай хэмжээ 80 000 десятина, Тураахин, Улаан-Бургали болон бэшэшье нахиндаа эбдэржэ элхэн болонон газар. 18 670 десятина, таряанай газар 3400 десятина, сабшаланай газар 21 609 десятина, бэлшээрий 125 032 десятина, ой модон 47 228 десятина, үнан 13 000 десятина, намаг газар 6500 десятина. Эдэ дайдаа мүнөө ажануудаг буряад хамниганд хоёрхон 7224 тоотой эрэ зондоон хубаахада, хүн хүнэй гушан хоёр хахад (32,5) десятина болоно. Таряанай газар нэгэ аминда хахад десятина болохогүйхэн хүртэнэ, сабшаланай газар - гурба тухай десятина, ой модон - зургаа хахад, бэлшээрийн газар арбан долоноо үлүүхэн хүртэнэ. Баргажанай буряадууд ба хамнигад зон таряаланда зохид хара шоройтой, үнтай газар дутамаг дээрэхээ, имагтал маалаа үсчэбэрийх гэжэ оролдоож, тэдэнэй нүүшмээр амидардаг. Жэл соогоо бэлшээрийнгээ газар хоёр-гурба, дурбашье дахин һэлгэжэ нүүдэгээ ёндоор малаа тэжээхээ ондо оруулдаг байна. Урдаа сагхаа Баргажанда хүн зоной үнэржээ олон болоноо, тишидээ 19 мянган десятина газар эбдэрэн шалтагааннаа үйлзбэри элдэбэрийн газар бага болонон байдал. Илангаяа эзэгүй, аглаг атар, элдэр зайдан дайдаа Баргажанай мэдэлдэ байдаггүй хадань, хожомой сагуудагаа ган гасуу жэлнүүд болодог болоходо, буряадууд Хүшьдаа, Витим, Амалад гэжэ нютагуудаа 200-haa 300 modo хүртээр нүүдэл хэжэ ябадаг болобо. Мүнөө жэл ерэх бүри Баргажанай газар нахиндаа эхэтэ эбдэрдэг болонхой. Үнэрэгшэ 1916 ондо зүйл бүриин таряан 1131 десятина газартаа таригдаа һэн. Байгша ондо 250 десятина таряанай газар бэлдэгдэбэ. Баргажанай буряад нютагтаа табан сельскэ экономическа магазин байран аад, 1913 ондо хуряагдаан юм. Тэндэ хадаалаатай талханай мүнгэн - 110 000 тухэриг - нангай банкдаа оронхой.

б). Буряадуудай түрэл бүриин нүрэг малай тоо гэбэл - морин адуу - 8459 толгой, үхэр эбэртэй нүрэг - 49 136 толгой, хони ямаан 28 798 толгой. Томо мальны хүн бүридэх хубаахада, 4 толгойноо үлүүхэн хүртэнэ гээшэ.

в). Буряад зон загаанай агнуури хэдэггүй, олзотай агнуури хэхээр үнаньшье байдаггүй. Гэбэшье Байгаль нүурта буряадуудай губшаха хубинаа жэлдээ гурба-дүрбэ мянган тухэриг арендын тулбэри үтгэхэй байдаг. Бэшэ хүдөөгэй агнуури гэбэл, Баргажанай зарим уула хубшэнүүдэх хэрмэ, бэшэшье ан араата агнаажаа үсвэхэн хүнүүд бага сага ябадаг болобошье, олзо багагай юм. Жэшээлхэдэ, хэрмэ нэгэ жэлдээ 20-30 мянган хүртээр баридаг. Баргажан хото ехэхайтамайн газар бэшэ, дутэй ойроо ехэ хото урыа хадань, өөхдэйнгээ али бухы хэргэслэд үсчэбэрийн малаа хүлээрн гү, али мяха, тоно наадаа захань Витим, саада захань Мууя хүрээр 100-haa 800 модон хүртээр абаашажа, алтанай уурхайн худэлмэришэдэх худалдан, алба татабария, амин хэрэгээ бүтээхэй нүудаг гээшэ. Баргажанай алтанай уурхайн үйлзбэри анхаа 1846 ондо нээгдэхэн юм.

г). Байгша 1917 оной бэшэлгээр, буряад зоной тулбэри болబол, нэгэ аминхаа жэлдээ: 1) ясааг гэжэ (гурэнэй) тулбэри 361/4 мүнгэнээ 74 1/4 мүнгэ хүртээр; 2) мажевой капитал гэжэ 11/4 мүнгэ; 3) губерниан ба доторой тулбэри малай хуудаа ашагладаг - бодо малнаа 22 мүнгэ, жэжэ малнаа 12 мүнгэ; 4) доторой тулбэри болబол нэгэ аминхаа 1 тухэриг

75 мүнгэ ба бодо малнаа 21 мүнгэ, жэжэ малнаа 12 мүнгэ байдаг. Натуральнаар дүүргэдэжэ байдаг албан даабаринууд гэхэдэ - Байгалаа үрдахи почтова зам 130 модондо, Баргажан городноо Дээдэ-Ангар хүртээр 315 модондо харгы захажатай хамтаа, үбээлэй саһан зам гаргалсаха, Ихэдэй алтанай зам 130 модондо захажахаа ондоо, эдэ замуудаар албанай хэрэгээр ябадаг чиновнигуудые болон арестантнуудые хүргэхэ, бэшэшье шухала ябадалнуудтаа хэрэгтэй моридые бэлэн байлгаха ёнотой. Баргажан хүртээр түүхүүн тэргүн зам хэзээ нээгдэхэн юм гэхэдэ - Итанцаа Түрхэ хүртээр 1812 ондо, Түрхээ Баргажан хүртээр 1838 ондо нээгдэхэн юм.

НҮРГҮҮЛИ БА ЭЛДЭБ БҮЛГЭМҮҮД ТУХАЙ

Баргажанай буряадуудай дунда анха түрүүн Улюн гэжэ газарта байран дүүмын дэргэдэ 1844 ондо орд-монгол приходско нургуули нээгдэжэ, мүнөө ондо түүнэй хоёрдохи класс нэмэгдэбэ. Хоёрдохи нургуули - Харгын волостиин дэргэдэ нэгэ класстай нургуули 1908 ондо нээгдэхэн. Гурбадахинь Нуурай нэгэ класстай нургуули 1910 ондо нээгдэхэн. Дүрбэдэхинь Онёгийн мүн нэгэ класстай нургуули 1914 ондо нэмэгдэбэ. Табадахинь мүн нэгэ класстай нургуули 1916 ондо Дээрэндэ нээгдэбэ. 1917 ондо нэгэ класстай нургуулинууд Мургэндэ, Хара Модондо, Аргатада, Гааграда, нээгдэбэ. Бултаа дээрээ министерствын 9 буряад нургуулинууд болоно. Табан хамжаан наимаан ба нэгэ үрьналамжын хамжаанууд бии юм.

НЭМЭЛТЭД

Ород уласай засаг түрэ уграханнаа хойши буряад ба хамниганд байдалдаа хубисхал болохо, шэнэ нүүри табигдажаа байран тухай гэбэл. Баргажанай буряадууд хуушанай нэгэ волость ба найман бүлэг байран хаа, мүнөө дүрбэн хушиунда нээгдэжэ, Баргажанай буряадай аймагаа болобо. Энэ аймагтаа шэнээр хабаржада орохон зоной тоодо дээрэх хэлэгдэхэн хамнигайад 270 хүн. Эдэнэй 226 хунийн бее мургэлтэй, 38 хүн хэрээнсэгүүд. Анхандаа эдэ хамнигад Бодон тосхонай булгэмхэе тааржа, Хабаржаан болоод, аймагтаа хабаржада. Бана тикихэдэ олон жэлэй тэндэ Улдэрэгэ нютаграа гэдэргээ бусанан ба Баргажанайа гаражаа ошоонон зон Амалад, Ингур, Хүшинда, Хамниган Нууя гэжэ нютагуудаа нүүдэллээр нүүхэн хаа, мүнөө хоёр сомонноо Эхирэд хушиун гэжэ нэрлэгдэдэ, 283 эрэ, 270 эхэнэр, хамтаа дээрээ 553 хүн Баргажан аймагтаа нээгдэбэ. Энэ Амалад, Ингур гэжэ нютагуудаа дайдаа 257-350 модоной тухай холо юм. Ийгээд Баргажанай б хушиунай зоной тоо нийтэ дээрээ 15 516 хүн болобо.

Баргажан буряадуудай тобшо түүхэ Байгалаа үрдахи буряад нургуулиин зүблэгэй эрилтээр эблүүлжэ, бэшэшье Баргажанай аймагадаа Харгын буряад нургуулиин монгол хэлэхэдэхээ Цээрэнэй. 1917 оной декабрь нараа.

БАРГАЖАНАЙ БУРЯАДУУДАЙ ТҮҮХЭ БЭШЭГҮҮД, ТЭДЭНЭЙ АВТОРНУУД ТУХАЙ

Баргажан ба Хурамхаан районуудтаа мүнөө ажануудаг буряадуудай элинсэг хулинсаг 1740 ондо эхилжэ, Эрхуугэй губерниин Верхоленск шадар нүүдэгээ хүртээр буряадуудай зарим айланууд эндэ ерэхэ нютагланан түүхэдэй юм.

Цэдэбжадаа Сахаров 1887 ондо бэшэжэ, толилгонон домогтоо Баргажанда түүхүүн буряадууд 1740 ондо буура эсэгийн Шэбшэйн Андрей түрүүтэй Анга нютаграа 100 шахуу үрхэтэ айлануудаа дээрэ юм гэжэ гэршэлдэг. Тэрэ сагхаа эхилжэ, «баргажан буряад улас» гэжэ саарлан дээрээ нэрлүүлжээн хадаа 1990 ондо энэ уласай 250 жэлэйн ой гүйсэхэн гээшэ.

Хуушан нютагаа урилжаа, Баргажанда нютаглананнаа хойши уршагтайшье, дэмбэрэлтэйшье ажамидаржаа нүүханаа дурдажаа, бага ехэй үйлэх хэрэгүүд тухай, тэдэнэй хабаадаан зоной нэрэ обог лаб гэршэлжээн документуудые баримталжа бэшэгдэхэн домог түүхэнүүд яхал алон бии юм. Жэшээлхэдэ, 1869 ондо дээрээ дурсагданан Цэдэбжадаа дүүн болох Цыренжаб (Николай) Сахаровийн «Баргажан округто ажануудаг бусад түрэлтэн (инородецүүд) тухай» гээнэ тэдэй мэдээсэл орд хэлэн дээрэ толилогдонон байдал.

Энэнь баргажан буряадуудай түүхүүн бэшэмэл түүхэдэ зохёол гэжэ тоологдодог юм. Гэбэшье нүүлэй үед олдонон богонихон гар бэшэг Г.Н. Румянцев 1956 ондо «Баргузинские летописи» гэжэ согсогбори соогоо энэ эгээ эртэнэй зохёол гээшэх хо гэжэ тухайлжан байдал (хэнйшье, хэээшье бэшэхэнниийн мэдэгдээдий).

1935 ба 1956 онуудтаа хэвлүүлжээн хоёр ном соо баргажан буряадай бэшэмэл түүхүүн табан ондо спикор толилогдонон байбашье, үшөө шэнжэлэгдээгүй бэшэмэл хоёр дэбтэр Буряадай эрдэм шэнжэлтгэн институтдай гар бэшгэй таагта хадагалаатай байдал. Хоюуланайн автор хэн байгааб гэжэ мэдэгдэгтэгүй, гэбэшье ухдаараа тон тодорхой, нонирхолтой материалнуудай байдал.

Баргажанай буряадууд тухай түүхүүн материалнууд соо элдэб һөнин юумынуд олон дайралдадаг байха юм. Жэшээлхэдэ, 1848 ондо эхилээд хоёр жэлхээ үлүү саг соо үргэлжлэхэн зоной буналгаан (бунт) болонон байдал. Энэ үйлэх хэрэгтэй «Оторшын худэлгөөн» гэжэ нэрлэдэг. Яхадааб гэхэдэ, үүсчэшэдэй тийшэхэдэй оторшо эсэгын буряадууд, нүүдэхээшэнинь эхэнхийдээ Түмэнтэй эсэгын буряадууд, байран гэдэг. Хожомын энэ худэлөөнд хабаадагшад яхал олон болонон байдал.

Хуули хүсээтий хо юм даа. Энэ буналгаанай гашуудалтай түгэсчэл тухай зоной хэлэдэг имээ аман зугаа байгаа: эдээниие дээрмэ хэбэ гэжэ зэмэлэдэ, нюргьеен сохиже, зэмын амсуулжа байхаа үед ажхаржан шунаа обеөрхон бургэд шубуунай Дүүмын байшангай орой дээрэ ерэжэ нүүхадан, хуунүүд сээрхэжэ, энэ үзэлэй муухай ябуулга зогсоодонон гомтэдэг.

1860 ондо эхилжэ, Хамнай тайшаагай хубууд Суваан Сахар хоёрхондо зүрюу буляалдан болохо, албатан зоной хоёр анги болгоод, худхажан, хүмүүлжээн байдал. Энэ хээрүүлжээн болохо, 1875 он багта Суваан түрүүтэй 341 үрхэтэ айл Баргажаныа нүүхэ, Үрэлгын хамниганай мэдэлдэ хабаржан түүхэдэй. Эдэ зоной үрэ надаад мүнөө Хүшиидэ, Амалад, Монгой, Хара-Шэбэр гэжэ мэтэ нюотагуудаа нүүдэгээдэг.

Баргажанда Андрей Шэбшеевтэй ерэхэн түүхүүн буряадуудай хойнооноо Байгалаа х

ҮДЫН САГААНЫ ХОЙМОР ТАЛАДА

Зунай ааяма халуунай эхилтэр, сахилзама сагаан оройтой, Үдүн Сагаан алдар нэрэтий үулаа нуудай хоймор талада буусатай хори угсаата айлнуудай байдал ород гүрэнэй зүүн зүгэй ажал ябуулгатай үнүхэнэй нягта холбоотой. Уужам энэ талаар Шэтын тракт зурына, Алас Дурна зүг зоригшод энэгүүр ябажа гарадаг. Энд буусатай айлнууд энэл ушар ёонгоо гүрэн түрүн ажал ябуулгатай холбоотой, амин гол нудаанийн болодог заяатай. Нэн түрүүндээ эндэхи зон жэлэй дүрбэн сагта энэ харгыж эжнэшдгүй дардам байлгаха шанга уялгатай һэн. Харгы зам сэбэрлэлгэ үлзы дэмбэрлэлтэй гэжэ шажанай санаартан номнодогшье гээшэ. Олоной туһада хэхэн ажал тиимэл ха юм даа. Харгы дээрэх гансаханшье шулуу хажуу тээшэнь ажажа хаябал, ехэ буюн гэжэ тоологдоно. Харгы замууд тухай уянгата дуунууд арад зоной сэдхэлдэ мүндэлжэ, уг дамжан дуулагдаг гээшэ хя юм даа. Энээшийн удхалжа, саахануур бодоо һаа, гүн гүнзэгэй бодолдо ерэжэшье болохобди. Уужам тала дайдаар зурын харгын магтаал дуун хэды олон бэ. Бидэшье ама хоонон үнгэрхэлгүй байхади...

шувулба. Үнгэрэгшэ зүн айхабтар хатуу ган гасуур болонон аад, ороной тэнгэрийн улад зоной зудтаа дайруулжа зобоходо, зулги зангаар энэ жэлдэ хандажа, эртэ хабарнаа хураа бороогоо тааналдуулаагүй. Обоо бунханаа тахиж, оргойто бөө удагануудтаа, орхимжото ламанартаашье шүтэн мүргэжэ, олоной түлөө оролдонон аша үрэ энэл ха юм даа гэжэ эндэхи зон этигэнхэй.

Тугаархана соностогшо жэгтэйхэн тэрэ аялан Балдоржын тоонто нютаг тээхээ зэдэлнэйниийн эли һэн. Энэ юун байха бололтой? Адуун иигэжэ инсагаалха гэжэ яахаб, ногооной булашье иммээр бүрхирхэгүй. Хүрэжэ ошоходоол, ойлгогдох бээз даа...

- Долгор гэртээ угы гээшэ гү?

- Үбхээз сабшахая гаранхай. Бидэ хоёр лэ гэрэй оёорт оүлэнхэйбди, - һамажаб басаганийн дүүрэн улаан шарагаараа миһэрб. Долоотойхон Сэбдэн хубүүн эсэгээз харахадаа, эрхэлбэшье гүй, хитүүхэн нюдөөр тайшаа ноёниш шэртэн зогсоно.

- Хэнэй хубүүн хэн блээиш? Ямар угай, хаанахи нютагай айлда хүрэжэ ерэбэби? - гэжэ тайшаа ташаагаа тулаба.

- Мэдэхын саадахи аад, мүргэлдөөш һэрхэ мэтэ эбэрээ бу ёдойлготыл даа. Айл аймагаа танихагүй ноёд, алдуугаа ойлгохогүй амбайнар арад зонийнгүй дарамта болодог гэжэ мэдэхын саадахи ёнотойт, - гэжэ хубүүнэй дуугархадаа, эсэгэнь ехэл аягуурхэб янзатай.

- Торооб, торооб... - гэжэ тайшаа нюдөөрөө энээхилэн, урмашанги шэгтэй болобо.

- Балдоржо-аа, хоюулан бэхээз андалдахаа байгаабди...

- Гэртээ тороо, тогтохогүй гэргэн даа, - гэжэ Балдоржын гэмэрхэдэ:

- Гэртээ орыйт, юундэ эндэ байшоо зонбиби, - гээз һамажаб.

- Угы, угы... Би заабол Долгор хээтэйтэй золгохо хэрэгтэй. Шухала хэрэг бии... Ши маниие газаршалжа ошолсох болобош, - гээд Сэбдэн тээшэ Тайшаа нюдөө хюрүлгэбэ.

- Удүн халуунай наран шанга, үдэрэй сүлөөгүйн ноён шанга гээд лэ, ошолсоогүйдэ аргалгүй. Эжьеңийн ажалхаань удаан бу һамшаагаарайты, - гээд Сэбдэн тэргэдэ һууба.

- һамажаб, боргошноороо эжьидээ ходо гүйлгэлийн даа. Тайшаа ноён манайда морилоо гэжэ үтэр дуулга, - гэжэ эсэгынгээ хэлэмсээрнь, һухай улаан басаган табжархай буулган ябашаба. Тэдэнэй гэртэ орожно, аяга сай уужа үрдээгүй һуутарнь, тэрэл адуунанай тубэрөөн элихэн дуулдаба. Эсэгынгээ дэргэдэ байхан Сэбдэн хэлэбэ:

- Хүн хэлэндээ тородог, хулэг хүлөөрөө тородог. Ахай ноён өөхдөөл аялхаа болоболта даа.

- Тубхэндэ тунхарихагүй... - гэжэ тубэрхеэр, тайшаа богоно алхаба.

- Тайшаа ноён намда хэрэгтэй һаа, өөрөө наашаа ерэг. Урагша хойшио ябажа байха сүлөөмгүй гэжэ эжь хэлэнэ, - гээд, һамажаб тэжэгэр борогшонноо бууба.

- Эхынтай зарлигаар болохол гүбди даа, - гээз тайшаа ноён.

Улаан Хадын бооридо дүтэлөөд ябахадаа, тайшаа тэргэнэй бууба. Оршон тойрониин ажаглан хаража, оройнууд тээшэнь наманшалан, удаахан зогсого. Ехэ Нуга гүүлэдэг сабшалан соо уужам ута сагаан самсатай хүнэй хажуур һэжэн, үргэн мүр гарган ябажаань элихэн харагдана.

- Баатар хүнэй һүр нүлдэньшье урма үрээтэй... Имэ хүнүүдэй эндэмний мүндэлдэгын дээдэйн үлзы дэмбэрэл. Үргэн уужам дайдымийн бэлигэй хэшэг. Одоо даа имэ үринэртэй улад урагшагүйдэхэ гэжэ байхалгүй, - гэжэ тайшаа хамар дороо гүбэрнэ. Балдоржо жолоогоо баринан зандаа тэргэ дээрээ һууба. Сэбдэн эхэ тээшэ шардайсаа гүйбэ. Улаа тээхээ бууруул толгойто бүргэд бии болоод, тэдэнэхээ холо бэшэ элин халин нийдэнэ. Баруун хойноо бөөгнэрэн, аадарай хара үүлэд бии бо-

ложо, тэдэнэй дундуур сахилгаалхадань, тэнгэри хүндээр лужагана. Эгээ энэ үдэр эндэхий байгаалин юртэмын жама ёхор анхан табисуураа алдангуй, нарин сахижка байханийн бодото иигэжэ үзэгдэнэ. Хүн түрэхэн амитад ухаан сэдхэлдээ дээдэйн ёх гуримаар ажамидарьхые нэнгин хүсэл болгон нарин сахидаг гээшэ һаа, ёнотойл бурханай үринэр мэтэ амгалан жаргал эдлэхэл бэлэй. Тээд лэ адаа баршадуудтаа сэдхэлээ булялгаад, өөхэдьгүй доройшлон, хоорондоо хёморол үүсчэн, бээ бээдээ мэеэрхэлдэн, зөөри хогшолдо обтон, энэ наанаа барадагын яаан харамтайб. Иимэрхүү ёноной хөөрлдөөн эдэ хоёрои хоорондо зонноо сүлөө газарта, илангаяа харгы замда болодог бэлэй. Зарим сагта эсэгтэээ дахасалдадаг, ургэ шагнаха дуратай Сэбдэн тэдэнэй хөөрлдөө нонирхон шагнажа, ухаанайгаа али нэгэ шэгшэгээ торгодог һаа даа.

- Ябытээ наашаа! - бардаастай аялан тэнгэрийн дүүн соогуур эли соностож, эндэхий нютагай эзенэй дуудааншуу тайшаада эжэлүүдгүй үзэгдэбэ.

- Тайшаа ноён, тамнай ямар хэрэгээр морилборт? Өөдэ нараа хараха забдагүй, тэнгэрийн үүлэдтэй үрдилдэлгэн боложо байна, - гэжэ Долгор хээтэй тэдэниие угтаба.

- Ямар тиимэ аймшагтай арьяатан эндэтнай бии болошоо гэнэб? Зоной захюулхада, ишиш ерэлтэй болобо. Тийгээд лэ Балдоржотоёо наашаа зориуталбади, - гээд тайшаа тэнгэри өөдэ наанаата болонги шэгтэй шэртэнэ.

- Ара дайдаан амитан ябаал бэзэ. Тугаарай таанадай урдахана эндэхээ намда үлдүүлээд тонилно һэн даа, хөөрхы.

- Хэндэ хөөрхы бархан, хэндэ арьяатан бартахи... - гэбэ Балдоржо.

- Эжьидмни ерээ хадаа нэгэл удхатай ааб даа, - гэбэ Сэбдэн.

- Эндэ шинни зүб ха, - гэбэ тайшаа. Энэгүүр зониине бу айлга гэжэ шэхьең муряд ябуулаа һэм. һаядаа энэгүүр харагдахаяа болинон байха.

Тайшаа эльгээ тэбэрин, эштээрээ энеэбэ.

- Дайдаан юумэн дайдаараа... Энэ Балдоржодоо худа боложо, бэхээз андалдая гэхэдэмни, наашань шэрээд гүйлгээл даа. Одоо зүб бэд даа... Манайхин Сэбдэнээтнай хоёр дүү басагатай гүбди даа.

Долгор хажуураа эшээрн газарта хадхаба:

- Худа ураг боложо, уг удамайнгаа үе үхибууднай үнэр баян үргэлжлэлүүлэг лэ. Дэн хари зон бэшэ, дургошо галзууд гээшэ хя юмбиби.

- Зайгуул баабгайе зайлуулбаг хэхэдэ, галзуудай галзуу тайшаа гасахань гээшэ гү?

- Наанал даа, Долгор..., - гэжэ Балдоржо аягуурхэбэ. — Тайшаа ноёнтой худа ураг болохо талаантай байба ха юмбиби. Хэшэгээ хэлээрээ түлхиж болохогүй... Сэбдэн юу хараад байгаабши, хадаан баабайнгаа урда ерээд зогсолши даа.

Сэбдэн эхынгээ хажуудаа энэхилэн зогсожол байна.

- Үргэ шагнаад, юугээ эндэ байгаабши? Үтэр тээрэ хажуураарни шэнэ мүр гарга! Үүхи ахир зан намда бу харуула! — гэжэ эхынгээ шангараан соо хажуурын һуга татажа абаад, нэлэнхы үдхэн ногоон рүү шургаба.

- Тиимэ даа, ара дабажа, хулэг болодог, ажал хэжэ, хүн болодог. Хүбүүнтэн холол ошоху хүн болох гэжэ адаглагшаб. Юрэдээ, нам һуужа, хөөрлэдээл даа... Тэнгэри хүрьнээндэй дорьбосо айхабтар лужаганаад, шанга һалхин буужа, аадар бороо шааян адхаржа, тэнгэри газар хоёрои нийлэжэ байханшуу үзэгдэл энэ дайдаада эхилшэбэ. Тээдэ бүгэдээрэн мори тэргэдэ һуужа, Балдоржотонон буусаа тээшэ бушуу хатаргабад.

Тэдэнэй урдаанаа нютагай суута ангуушан Балдан үбгэн мориний хурдаар гүйлгэжэ ерэбэ. Амар мэндээ хэлсээншье юмгүй:

- Хаанаб?! Хаанаб?! — гэжэ нюдээз эрбэлзүүлбэ.

- Хаанайда, - гэжэ Долгор хээтэй миһэрбэ.

- Ямар хаанайда? — гэжэ тэрэнэй лаблахаа зуура, тэрэнэй бага хубуун Жалсан хуан ута эштэй жада һуйбаданхай, гүйлгэжэ ерэбэ.

- Гэртээ буса, саашаа! — гэжэ тайшаа зандарба.

- Тайшаа ноёнай зарлигаар айл зондо аюултай арьяатание алажа угы хэхэ хэрэгтэй, — гэжэ Жалсан һөөргэдэбэ.

- Танай бариха арьяатан хубшэ тайгадаа амгалан тэйнүүн амаржа, үлэн зулзагадаа яагаад үлэ залгуулхые ханаатаа болошоод хэбтэнэл даа, - гэбэ Долгор хээтэй. — Тайшаа ноёноо танихагийн үймарнууд юм гут? Манайхин руу моридоо залагты.

Наярхай ороон мори тэргын хойноо агнуушад бүншүүлбэд.

- Олзо, абаллиин орондоо иигэжэ орондог шарбашхан хайшаа юм гээшбэ, - гэжэ хубуунэйнгээ хороо бусалхадань, эсэгэнь түбшэн зангаар:

- Аманда орохондо алдахан харамтай. һанаан байгаад, заяан хүрэбэлгүй ха юм даа. Үгэ андалдаан дээрэ үнэн зүбээ хэлсэжэ, үтэли ахир бэшээз ойлгуулхадаа байхади даа, - гэбэ үбгэжээл.

"ЕСҮНХЭЙ-335" СУРЫН ХАРВААНЫ ТЭМЦЭЭН ЗХОНОГИЙН ДАРАА БОЛНО

Монголын үндэсний сурын харваанаас "Есүнхэй мэргэн" холбооноос зохион байгуулдаг "Есүнхэй-335" сурын харвааны улсын аварга

шалгаруулах тэмцээн энэ сарын 9-нд Үндэсний сурын талбайд болно.

Спортын дэд мастер В. Сумъяасухийн санаачилгаар 2004

оноос хойш уламжлал болгон зохион байгуулж буй уг тэмцээнд энэ жил даяар дуурсах мэргэн Ж.Баттөмөр тэргүүтэй 120 гаруй харваач оролцооор бүртгүүлжээ.

Тэмцээний тэргүүн байрт орсон мэргэн харваачиг сая төгрөгөөр шагнана гэж зохион байгуулагчийн зүгээс хэллээ.

Д.Ундрас /24tsag.mn/

ОДОО АРХИТАЙ ТЭМЦЬЕ

АРХИЙГ СҮҮГЭЭР СОЛЬЖ, АРХИ ҮЙЛДВЭРЛЭХИЙГ ЗОГСООСОН АНХНЫ САНААЧИЛГА

Архи арван хорын нэг гэсэн эртний уг бий. Тиймээс эрт үеэс өвөг дээдэс маань архийг идээний дээж хэмээн зерүүлэн өргөмжилж, байн байн хэрэглэдэг бус байсгээд нэг хэрэглэдэг эд болгож чадсан байдал. Харин зах зээлийн нийгэмд шилжсэнээр хамгийн ашигтай бизнес нь архи үйлдвэрлэл болж, ажилгүйчүүдийн ганц зугаа нь архи уух болон хувирсан. Гэвч сүүлийн жилүүдэд архины хэрэглээ харьцангуй буурч эхэлжээ. Ялангуяа залус архийг бус амжиргааг сонгох өнгө аяс харагдах болжээ. Харин архийг хэрэглээ болгоод заншчихсан ахмад дунд үеийнхнээ архинаас хэрхэн холдуулах вэ гэсэн асуулт гарч ирэх нь мэдээж. Гуравдугаар сарын 1-ний өдөрөөс хэрэгжиж эхэлсэн Тамхины хяналтын тухай хууль Монголд хуулийг хэрэгжүүлж болдгийн баталгаа болж байна. Энэ нь нийгэмд эхлээд үндэс суурь нь бүрэлдсэн байсны ач. Тамхи татахын хор уршиг болоод дам тамхидалтын талаара олон нийтийн дургүйцэл хууль хэрэгжижэд илүү нөлөөлж байна гэж дүгнэвэл хилсдэхгүй. Тэгвэл дараагийн удаад гаргах хууль архидалтын эсрэг хууль байж яагаад болохгүй гэж. Ийм хууль гарах үндэс суурийг одоогоос хэдэн жилийн өмнө Ерөнхийлөгч Ц.Элбэгдорж тавьсан байдаг юм. Энэ талаар хүмүүс ийн өгүүлж байна.

Соёл, спорт, аялал жуулчлалын сайд Ц. Оюунгэрэл:

Ерөнхийлөгчийн архитай тэмцэн үндэс олон улсын шагнал авсан гэдгийг би хэлэхийг хүсч байна. Архитай тэмцэх олон арга олон улсын хэмжээнд байдал ч Монголын Ерөнхийлөгчийн тэмцэл дэлхий нийтийн анхаарлыг татаж чадсан. Юугаараа анхаарал татсан бэ гэхээр төрийн хууль цааз хүч хэрэглэхээсээ өмнө олноор дагаж

мөрддөг бичигдээгүй хууль болсон соёлд шинэчлэл хийсэн гэж хэлж болно. Архинд хандах нийт олны хандлагыг өөрчлөх, архи уудаг хүмүүс өөрсдөө бүлэг байгуулан өөрөө өөрсдийгээ засах боломж олгож, олон нийтийн санал санаачлагыг архины эсрэг чиглүүлж чадсан. Энэ бол маш ховор жишээ. Түүнчлэн хамгийн түрүүн архины хэрэглээг халж, шинэ жилийн бараараг дарс бус сүү өргөж, бүх баяр дарс болохгүйгээр тэмдэглэн үлгэр дууриал үзүүлсэн. Энэ бол хаана ч, хэн ч гаргаж байгаагүй үлгэр дууриал юм. Тиймээс Монголд байдал ёс заншил уламжлалд тулгуураад монголчуудын соёлын үнэт зүйл тулгуурлан архийг халж, шинэ жилийн төлөө Ерөнхийлөгчид олон улсын хэмжээний шагнал олгосон юм. Түүний санал санаачлагад түшиглэн амьдралд нийцэн, зан заншилдаа нийцэн хууль гаргах хөрс суурь нь бурдлээ гэж би хувьдаа дүгнэж байна.

Яамны сайд ийн өгүүлж байна. Тэгвэл нийгмийн дунд архины эсрэг Ерөнхийлөгчийн санаачлагыг хэрхэн хүлээн авч, хэрхэн тусч байгаа талаар сурвалжиллаа.

Тамхи, архины шалтгаант эмгэг судлалын төвийн тэргүүн Ж.Цогтсугар:

- Бид өөрсдөө архины асуудлаа шийдээд, архинд донтсон бусад нөхдөдөө туслах зорилгоор манай байгууллага анх үссэн. Эрүүл идэвхтэй амьдралын клуб байгуулнаас хойш 30 гаруй клуб байгуулгадлаа. Архинаас хамааралтай зовж явваа олон хүнд

тусалж байгаадаа баяртай байдаг. Архидалт мансуурлын эсрэг ассоциаци, Эрүүл идэвхтэй амьдралын клуб, Тамхи, архины шалтгаант эмгэг судлалын төв гэсэн гурван байгууллага хамтран "Архидалт мансуурлын хор хөнөөлийг бууруулах үндэсний эвсэл" байгуулсан. Манай эвсэлд олон залуус амьдралаа дэвтгэн бидэнд итгэж байна. Бид бие биедээ дэм өгөн сэтгэл нийлэн архийг хаях боломжийг гэдгийг нийгэмд үлгэрлэж чадаж байгаа.

Тамхи, архины шалтгаант эмгэг судлалын төвийн нийгмийн ажилтан, лектор С.Батсайхан:

- Манай улсын нийт хүн амьн 51,2 хувь, эрэгтэйчүүдийн 22 хувь, эмэгтэйчүүдийн таван хувь нь архинаас хамааралтай гэсэн тоо бий. Гэтэл хөгжингүй орнуудад бол архинаас хамааралтай хүмүүсийн хувь хэмжээ нийт хүн амьн зургаан хувьд хүрэхэд аюулын харангдаа дэлдээгээ гэж үздэг. Гэтэл манай улсад ингэж хүлээн авч чадахгүй байна. Ийм учир архитай тэмцэхээс аргагүй. Хоёрдугаарт, гэвэл архи гэдэг чинь муу муухайг араасаа дагуулж байдал. Монголчууд бид хүүхдийг бага нааснаас нь архины хэрэглэнд дасгаж байдал юм байна. Энд ирснээр архинаас холдоо ос гадна өөрийгөө таньж, өөрийгөө нээх боломж бүрддэг юм байна.

лаас нь халдаг. Анх архи уух үед ч хүмүүс чи сайн гээд магтадаг байсан бол сүүлдээ чамшиг муу хүн алга гээд халсан. Одоо бол би архи хэрэглэхээ больсон. Сайхан байна.

Хэнтийн Бэрх хот СДЭ-ийн мэс заслын эмч Б.Цог:

- Архины эсрэг дархлааг сүүлийн жилүүдэд сурлуулж орхижээ. Энэхүү дархлааг сэргээх гол тулхуур нь Эрүүл идэвхтэй амьдралын клубын сургалт юм. Ер нь архинаас гаргахад химийн эмнээс илүү сэтгэлзүйн сургалт голлон нөлөөлдөг нь хардаж байна. Зөвхөн эмээр эмнээд архинаас холдуулсан түүх тунховор.

Хувиараа бизнес эрхлэгч Д.Бямбадорж:

- Архины эсрэг сургалт, хичээлд сууж байна. Сайхан хичээл байдал юм байна. Энд ирснээр архинаас холдоо ос гадна өөрийгөө таньж, өөрийгөө нээх боломж бүрддэг юм байна.

ДЭМОУБ-ын Говь-Алтай орон нутгийн хөгжлийн хөтөлбөрийн Цогт сумын хөгжлийн ажилтан Б.Номинцовоо:

- Анх энэ лекцийн тухай нэлээд эрт нутагтаа байхдаа сонссон. Гэтэл Ерөнхийлөгчийн Тамгиын газраас хүмүүс ирж уг лекцийг уншиж байна гэж сонсоод очсон. Лекцийг хүн бүр сонсоосой, хүн бүрт хүрээсэй гэж бодож байна. Архи уудаг,

уудаггүй нь хамаагүй сонсоосой, тэгээд нэгийг бодож, хоёрт тунгаагасай гэж бодож байна.

Хүмүүс ийм зэрэг бодол өвөрлөх болжээ. Энэ бол хууль гарчээ гэхэд хэрэгжиж болохууц сурье бүрдсэний баталгаа юм. Монголчуудын хамгийн олон нэр төрлөөр хамгийн сайн үйлдвэрлэдэг бүтээгдэхүүн бол архи байдаг. Олон улсын үзэсгэлэн яармагаас алт, мөнгөн медаль хүртсэн бүтээгдэхүүн ч мөнөхөл архи байх жишээтэй. Тэгтэл архины үйлдвэрлэлээс татгалзаж эхэлсэн гэх баяртай мэдээг Соёл, спорт, аялал жуулчлалын сайд Ц.Оюунгэрэл өгүүлж байна. Энэхүү мэдээгээ тэрбээр дотооддо төдийгүй гадаадад ч түгээгээд амжиж. ВВС-гийн сэтгүүлчид эл мэдээллийг сонсоод маш их гайхаж байжээ. "Хуулиар хийх боломжгүй зүйлийг ч олон нийтийн дунд явуулсан суртал хууулга, соёлын аргаар, хандагыг өөрчлөх замаар шийднэ гэдэг том амжилт, энэ бол хамгийн том хөдөлмөр гэж бишрч байсан. Миний сонсоноор 17 компани архи үйлдвэрлэхээс татгалзсан шийдвэрээ Үйлдвэр, хөдөө аж ахуйн яаманд өгсөн байна лээ. Миний төрсөн нутаг Хөвсгөл аймгийн Тариалан сумын нэг үйлдвэрээ "Бид архи үйлдвэрлэхээс татгалзаж байна. Манай лицензийг цуцалж өгнө үү. Бид үүнээс хойш архи согтууруулах үндаа үйлдвэрлэхгүй" гэсэн өргөдөл гаргасан байсан. Үүнийг сонсоод би нутгийнхаараа баархсан" хэмээн Соёлын сайд өгүүлж байлаа.

Дээрхэн үед бол айл бүхэн нь архияа нэрдэг байсан ч хавтгайруулан хэрэглэж байгаагаагүй нь монголчуудын хэрэглээний соёлын илрэл. Тааруулж хэрэглэж чадахгүй бол татгалзана гэдэг бас нэг сайхан соёл байдгийг ч бас маргаж боломгүй.

М.СУРА

ШОГ ЗУРГУУД

Шог зураач: С.ЦОГТБАЯР

БУЯНТА ХЭРЭГ ҮЙЛЭДЭЛГЭ

Байгша оной зургаан нарын 16-да Хори Ярууны хилэ болжо урдаан Марагта голь эхин багаар арамнайлагданаан Отшо бурханай субаргын ехэ уншалга болохоор хүлэгдэнэ.

Отшо бурхан хадаа арсаланай шэрээ дээрэ гү, али сансарын далай дээрэ байхан,ара, наранхаа бүтгэн Бадма сэсэг дээрэ нүудаг. Зүүн гарган яга (тахималиг) соо мираблан гэж шэдитэ ургамал байна. Энэ хадаа бээсын ба ухаан бодолой бүхүү үбшэнхөө аргалжа шадаха муухын аршаан болоно.

Ехэ үбшэндэ дайрагданаан хүнэй үнэн зүрхэнхөө Отшо бурханда нүзэглэж, «Ом бехаанзе, бехаанзе, маха бехаанзе, радзи самутгади сухаа» гэж тарни уншабал, энэ тарни ехэ түнхээ арилгажа, түргэн саг соо үбш зоболонхоо хобхолжо, муу юумын номгоруулха шэдитэй гэхэн удхатай. Тийгэж бүхын наанаан хэрэгтнай бүтэжэ, ургаштай ябаха болоно.

Бээс үбшэнхөө зайлцуулха гэбэл, Отшо бурханай дүрые наанаан соогоо

урдаа хаража, энэ тарни 7, 21 гу, или 100 дахин уншад, уужа байхан эмээ, ундаяа улеэгээд ууха хэрэгтэй. Убдэжэ байгаагүйшие хаа, энэ тарни уншажа байбал, бээс маҳабадта ехэ наян байдаг гэнэ.

Юундэ субарга Отшо бурханда зориулагдаа? Эгээл нангин юумэн хадаа хүнэй бээ тамир, элүүр энхэ ябалга гэжэ тоологодог. Тиймэхээл үвш зоболон үзэнгүй ябахын тулайшэндэ дайрагдабашье, арга эмнэлгүйн түргэн туналхын тулада эрэмдэг бэзтэй зоной ерэжэ, Отшо бурхандаа мүргэжэ, маанис мэгзэм уншажа, бээс аргалжа, буян хэжэ ябахын тулада энэ субарга баригданаан болоно.

Яруунын үльгэр туухэтэ Марагтын хормойдо Отшо бурханай субарга бодхоолго дуурэжэ, Россиин Буддын шажанай туб болохо Ивалгымнай дасанай, Зандан Жуута Эгэтын дасанай үндэр түрэлт лама санаартан, Заншалта Санхын 24-дугаар Бандида Хамба лама Дамба Аюшеев түруутэй Марагта наихан нютагтаа Отшо бурханда зориулагданаан субаргынгаа арамнай үнгэргөө бэлэй.

Энэ ажалые наанаашалан эрхилхэн

Эрдэни Дымчиков субаргын баригданаан тухай тобшоноор иигэжэ хөөрэнэ: «Үшөө 2010 ондо, Зандан Жуут бурхандаа мүргэжэ байхадаа, субарга бариха байгааб гэхэн наанаан бодол досоомни түрөө һэн. Тэрэ гэхэнхээ хойши гайхалтай зүйлнүүд олоор үзэгдэжэ, бүхын юумэниин хуу ургаштай түргэн бүтэжэ, нэгэжэлэй туршиа соо субарга баригдашаа гээшэ. Үшөө һонин юумэн гэхэдэ, Эгэтын дасанай ламанартай хамтаа субарга бариха газараа бээржэ ябахадамнай, дайдын эзэд – 2 эзэс сэхэдээржээнэй буужа, ламанартай газар заанан байха юм. Үшөө тиихэдэ бүмбэ нюоха үедэл ламанарай номоо уншахада, наратай үдэр байхан аад, дулаахан бороогий шэдэржэ байхын нютагаархин наанаан ёнотой. Иигэжэ орон дэлхий аршаанаар суршэжэ, хэгдэжэ байхан буянтай хэрэгтэй дэмжэнхэн шэнгийн байгаа бэлэй».

Субаргын ехэ туяатай байхын тулайшнангин зүйлнүүд тэрээн соо олоор орох ёнотой юм. Тиймэхээ Түбэд орондоо, Энэхэгтээ хүнэй хэдэн жэлэй туршидаа суглуулдаг бурханай наангин зүйлнүүд асарагданаан бай-

на. Монгол орондоо 200-гаад бурханай номууд асаргадаа, 500-гаад бурхадые нютаг дээрээ шудхажа, субаргадаа оруулаабди. Энэ ехэ хэрэгтэ бүхын нютагаархид эдэхихийтэй хадаадалсажа, субаргадаа ордог бүхын юумэн суглуулдагданаан байна. Буряадийн олон тоото аршаан булагуудай, Яруунын 33 гулбайн, 3 ехэ нуурнуудай, Байгал далайн, Алханын, Энэхгэг, Түбэд оронуудай аршаантаа үнан, алтан шорой оронхой гээд тэмдэглээ.

Тийгэж Ивалгын болон Эгэтын дасангуудай ламанарай бүтэхэн энэ ехэ үншалын үүгэлээр арадаймийн заншалта нааданууд – Эрын гурбан наадан болохо, суглархан зон сэдхэл наанаагаа тээнииж бусаха аргатай байхадаа.

Булад ЦЫРЕНДЫЛЫКОВ.

“ЮРӨӨЛ” ГҮ, АЛИ “ҮРЕЭЛ” ГҮ?

Уншагшадай наанамжа хэрэгтэй

Эдэ хоёр үгэнүүд нютаг бүхэнэй хэлэндэ ондоогоор хэлэгдэдэг. “Юрөөл” гэж үгэдээ тайлбары үгэхээ болобол, иимэ байна: Хамба лама Дамба Аюшеев “үреэл” гэж буруу хэлэгдэнэ, “юрөөл” гээд хэлэгдэхэ ёнотой гэжэ нэгтэй айладхaa бэлэй. Хамбын хэлэхээр, “юрөөл”

гэжэл үгэ бин юм гээшэнь зүйтэй ха гэжэ зарим сурвалжлагашад хоорондоо зүбшэнхэн байна. Бидэ амиды бүгэдэдэ зориуулгые “үреэл”, ошонон бүгэдэдэ зориуулгые “юрөөл” гэдэг бэлэйбди. Тийгээд байхадань, саашадаа «амидын юрөөл», «хойтын юрөөл» гээд, энэ «юрөөл» гэжэ үгээ

хэрэглэжэ байбал, хайшаа юм гэжэ дурадхал оруулагдана. Үргэн Буряад оронийн олон зон энэ асуудалаар ямар бодлойт байдаг юм ааб, наанамжануудаа манай редакциин хаягаар мэдүүлбэтний, наин бэлэй гэжэ дурадханадби. **Цыргема САМПИЛОВА.**

АХА НҮХЭР ТУХАЙ ДУРСАЛГА

Түрэл тоонто Захааминдаа, буурал Буряад орондоо, аглаг наихан Агын тойрото, элдин тэнюун Эрхүү можодо, буряад хэлэнэй багшанарта, оюутадта, нурагшадта, уншагшадта зохёохы ажлаараа мэдээжэ болонон, Арадай багша алдартай, Буряадай габьяатаа багша, гэгээрэлэй отличник Баир Будаевич ГОМБОЕВ байглаа оной априлиин 30-да үбшэндэ нэрбэгдэжэ, 63 наанан дээрээ оршолонто юртэмсэхеэ халин ошожо, хайратаа хани нүхэртэе, үхижуудтэ, ашанар зээнэртээ, түрэл гаралнуудтадаа, бүхын мэдэхэ, таниха хүнүүдтэ хулеэгдээгүй, хэлэшэгүй ехэ уй гашуудал асарба.

Баир Будаевич 1950 оной янгинама хүйтэн январийн 9-дэ Захааминай аймагай Бүргэ үүрингэндэ түрээн настартай.

Буряадай багшанарай дээдэ нүргуулида түүхын болон хэлэ бэшэгэй факультедэй ород-буряад хэлэ бэшэгэй таңгата оржо, тэрэнээ 1974 ондо дүүргэбэ. Залуухан хүбүүн Мэлэ-Бортын 8 жэлэй

хүргүүлида буряад хэлэ ба литератураа заахаа багша болохо ерэхэн юм. Тэрэ гэхэн carhaa хойши Мэлэ наихан нютагтаа түшэглэжэ, тубхинэжэ, энэ дэлхэйн харюусалгатайшие, хундэтайшие, хунгэн бэшэ багшигнаа ажалай намтар эхилээ һэн. Ажалайнгаа дэбэр соо нэгэл тэмдэглэлтэй.

Мэлэ нютаг харин хүбүүе хари гэнгүй, 40 жэлэй туршада альган дээрээ мэтэ үргэжэ, хоёрдохи нютагын болоо. Түшэглэжэ үүнхэн нютагтаа багшалхынгаа хажуугаар директорайшие, завучайшие тушаалнуудтаа амжлалтай хүдлэвэ. Тээд бүхын нахаараа хүгжее хэрглэжэ ябахан буряад хэлээз сахижэ, дээрэ үргэжэ, дэмжэжэ, ён заншалнуудаа хундэлэн, залуу ургажа ябахан улаан бургаададаа дамжуулха гэжэ хамсыгаа шуун оролдоо. Энэ ехэ аша габьяяен багшын бэшэнхэн олон номууд, хэм хэмжүүргүй республикин болон аймагайнгаа газетэнүүдээ толилогдонон ажалнуудын гэршэлэн. Буряад хэлэнэй болон литературын, эхин шатын нүргуулийн багшанарта, нурагшадта түнхээ ажлаа.

Дээрээдээ зориуулгые “үреэл”, ошонон бүгэдэдэ зориуулгые “юрөөл” гэдэг бэлэйбди. Тийгээд байхадань, саашадаа «амидын юрөөл», «хойтын юрөөл» гээд, энэ «юрөөл» гэжэ үгээ

дическа материалы, номуудые гаргаа. Нэрэлбэл: “Энэ хэн бэ?” “Буряад хэлээр 100 наадам” г.м. Тэдэнийн багшанар хэшээл бүхэндээ хэрглэжэ, наадануудые үнгэржэжэ, нонирхолтой хэшээлнүүд бодлогын хэндэшье мэдээжэ, “Буряад үнэн”, “Ажалай түг” газетэнүүдэй хуудаануудтаа, “Багшийн буланда” мини-олимпиада, викторина, тестнүүд, статьянуудын толилогдож байдал. Илангаяа “Хонгорхон Мэлээз дууланаб” ном соо үүлэй 40 жэлэй тур-

шадаа Баир Будаевичай удаадаа доро Мэлэ тухайгаа нурагшадай зохёонон шүлэгүүд, дуунууд шэлэгдээ юм. “Уран дүш” гэхэн уран зохёолой нэгэдэлэй үндэхэ үүри табигшадай нэгэн. Зохёохы бэлгитэн гүрэн түрэн талаа тоолошогүй олон шагналнуудтадаа, нурагшадын эрхим һайн бэлэхэлтэй байхаа, республикин болон аймагайнгаа олимпиада-нуудтаа, эрдэм-шэнжэлгүй конференцинүүдтэй, жэл бури үнгэрэгдэдэг “Минии тоонто Захаамин” гэхэн аймагай конкурсануудтаа, хэмжээ ябуулануудтаа хабаадажа, түрүү нуурийндуудые эзэлжэл байдал.

Буряадай педагогико хүржээлгээдэ энэ хүнэй аша габъяа аргагүй ехэ. Эрдэм шэнжэлхы, зохёохы бүхын ажалаа үргэхэ нойргүй үүниндээ бэшэдэг байгаа. Юундэб гэхэдэ, үдэрийн хэшэлдээ бэлэдэж үнгэржээ. Бээз үгэжэ хүдэлээдэ, ами нахаяа, зүрхээ зориуулжан. Буряад хэлэнэйнгээ гүн баялигын нахнаар мэдэдэг гол мэргэжэлтэдэй нэгэн. Энэ хүнэй дурасхаал мүнхэлхэ талаар ажал ябуулагдахаа ёнотой.

Наанайнгаа хани нүхэр Роза Цыденовнатаяа 40 жэлдэ хамта алхалаа, ажануугаа. Хүбүүн басаган хоёрье хүмүүжүүлээ. Сэсэгма басаганин мүн лэ буряад хэлэнэй багша. Хүбүүнинь сэргэй алба хаагша, гэр бүл болонхойнууд, 5 аша зээнэртэй.

Эгээ үүлшын ажалын гэхэдэ, эвэнк уран зохёолошо, Алитут Немтушкинай “Доодо замбида орох зам” (“Дорога в Нижний мир”) гэхэн түүжээ залуу үтэндээ наанаагаа зобоноондоо, үдэр үүнүүгүй үүжээ оршуулга хээ гэжэ наанааб. Үшөөшье ехэ юмэ хэхэдэ, бүтээхэ байгаа, тээд...

Аха нүхэрэйнай, эрхим дээжэ хүбүүдэйнай нэгэн Баир Будаевичай наихан дурасхаал, эрдэм бэлгигийн хэтэ мүнхэдээ зүрхэ сэдхэлдэйнай үлэхэ. Хэхэн ажалын мүнхэ дурасхаал болон үлэхэ.

Аймагай захиргаан, аймагай нуралсалай хүтэлбэри, “Уран дүш” нэгэдэл, “Ажалай түг”, “Вести Закамны” редакци, буряад хэлэнэй багшанарай зүгнэе Дарима ЦЫДЕНЖАПОВА.

Хайратаа наагдахаа наанай нүхэр, эсэгэ, үбгэн аба, ажалай ветеран

ДАШЕЕВ

Николай Дащеевич

хундэ үбшэндэ нэрбэгдэжэ, наа барагаар “Байгал” журналийн редактор, Буряад Республикин арадай поэт Дащеева (Базаржапова) Галина Хандуевна, гэр бүлээдэнь, дүтэйн зондо, түрэл гаралдань “Буряад үнэн” Хэблэлэй байшангай ажалшад, Буряад Республикин Уран зохёолшодий болон Журналистнуудай холбоонуудай гэшүүд гүнзэгий шаналал гашуудалаа мэдүүлнэ.

Буряадай гүрэнэй Хоца Намсараевай нэрэмжээтийн академический драмын театр хайратаа наанай нүхэр, эсэгэ, үбгэн аба, ажалай ветеран

ДАШЕЕВ

Николай Дащеевич наа барагаар “Байгал” журналийн редактор Дащеева-Базаржапова Галина Хандуевна, гэр бүлээдэнь, түрэл гаралдань гүнзэгий шаналал гашуудалаа мэдүүлнэ.

Захааминай аймагай “Горная Закамна” гэхэн нютагайхидай эблэл хайратаа наанай нүхэр, эсэгэ, үбгэн аба, ажалай ветеран

ДАШЕЕВ

Николай Дащеевич наа барагаар “Байгал” журналийн редактор Дащеева-Базаржапова Галина Хандуевна, гэр бүлээдэнь, түрэл гаралдань гүнзэгий шаналал гашуудалаа мэдүүлнэ.

Эсэгэ, үбгэн аба, ара талын ажалай, комсомолий болон КПСС-эй ветеран **ДУГАРЦЫРЕНОВ**

Сугтаа уншай

УЗЭГЛЭЛ

Доноев
Аюша
Жапович

УЗЭГЛЭЛ АЗБУКА

Дэлхэй замбийн
Дээдэ хизаарта
Дэгдэн нийдэхэл
Дэлгэр-космонавт.

Дэлгэрүү сегодня не спится,
Давно тянет космос его:
Дал слово отлично учиться,
Дал слово со спортом сдружиться.

A

Елүүр дээрэ хоккей
Ех түргөөр үнгэрээ.
Ерүүл командын түлөө
Еш эханаагаа зобоо.

Еши хочется учиться
Есть упорство в пареньке,
Есть, он знает, "единица", -
Ей не место в дневнике.

Ёндөн ахамнай
Ёдоор дуушан юм.
Ёхорой аялга
Ёлкодо дуулахал.

Ёлка просит в зал входить,
Ёхор праздничный водить.
Ёхор! Встаньте с нами в круг,
Ёжик, белка и барсук!

E

Елүүр дээрэ хоккей
Ех түргөөр үнгэрээ.
Ерүүл командын түлөө
Еш эханаагаа зобоо.

Еши хочется учиться
Есть упорство в пареньке,
Есть, он знает, "единица", -
Ей не место в дневнике.

Ё

Жэжэхэн амитан
Жэрэгэс гэбэ.
Жэгтэй хурданхан
Жэрхи байба.

Жёлто-полосатый бурундук
Ждёт меня в лесу, мой давний друг:
Жмурки, прятки – век бы нам
играть

– Жаль, его в траве не отыскать!

Ж

Зээрдээ азарга
Зээрэг үүрэггөө
Зэлэ татуулан,
Зэдэ руу туугаа.

Здоровый, рыжий жеребец
Заржал и в путь пустился,
Знать, он недаром удалец –
За ним табун весь устремился.

З

Улаа газарта
Урьха табидаг.
Губи газарта
Губшуур табидаг.

ТЯАБАРИНЫҮҮД

Борогшоной толгойдо
Бургаанан ургаа.

Энэ хуудаса Дулма Гурдармаева бэлдээ.

Тоншоходом толгойм үбдэнэл,
Тоншоогүйдэм гэдэхэм үбдэнэ.

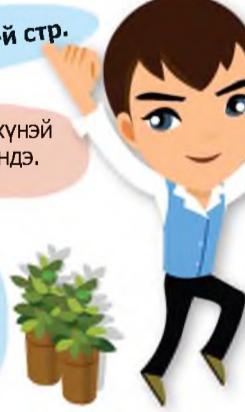
Һээбэгэрхэн заахан бээтэй,
һэб һэбхэн гэшхэдэлтэй,
хайрхуу хаахар зантай.

Ответы на 16-й стр.

Барилдааша хүнэй
Байрань нүхэндэ.

Эрээн тортон дэгэлтэй,
Улаан тортон малгайтай,
Багахан шодогор бээтэй
Дууша баатар хүбүүн
Дандаа зонниие һөрүүлдэг.

Пусьт мир сианеим

Наши праздники

В МАДОУ ЦРР №91 «Строитель» прошёл праздник, посвящённый к Дню защиты детей. Площадка детского сада украшена разноцветными шарами. В празднике приняли активное участие и воспитатели, и родители, и, конечно, дети. Как по сценарию, утро выдалось хмурое. Северный ветер спрятал солнышко за тучи. И где только дети не искали солнышко, и, наконец, нашли. Радости их не было края. По группам они спели песенки, танцевали, участвовали в весёлых играх. И, самое главное, руководство детсада сделали подарок: дали детям возможность покататься на лошадках.

Заведует детским садом Лариса Михайловна Убогаева, лауреат конкурса «Женщина – директор года», победитель городского профсоюзного конкурса «Лучший социальный партнёр». Вместе со своим дружным коллективом она делает всё, чтобы детям было всегда тепло, уютно, весело. Детский сад основан в 1980 году. Являлся ведомственным садом Главбурятстроя. В 2010 году преобразован в Муниципальное автономное дошкольное образовательное учреждение «Центр развития ребёнка – Детский сад №91 «Строитель». В садике 13 групп, которые посещают 260 детей. Есть кабинет бурятского языка, где дети учат бурятский язык, стихотворения на бурятском языке, проводится национальный праздник «Сагаалган». Большое внимание уделяется укреплению здоровья детей. В садике есть бассейн, который дети с удовольствием посещают. Это позволяет заметно снизить уровень заболеваемости детей.